

**EVROPSKÝ POLITICKÝ
A PRÁVNÍ DISKURZ**

Svazek 6

1. vydání

2019

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

Volume 6

Issue 1

2019

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Inštituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Univerzita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D., docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti (*Francie*)

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (*Polsko*)

Özgür Oguz, PhD v právu, docent Univerzita Anadolu (*Turecko*)

Anna Pišč, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (*Polsko*)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (*Česká republika*)

Andreas Pottakis, Právnický zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCL, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva (*Řecko*)

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita (*Velké Británie*)

Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doktor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionalní univerzita jm. Tarase Ševčenko (*Ukrajina*)

Leonid Tymčenko, doktor práva, profesor, Výzkumný ústav fiskální politiky, Univerzita státní fiskální služby Ukrajiny (*Ukrajina*)

Dariusz Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě (*Polsko*)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolska, Ph.D., docent, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napolí (*Itálie*)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (*Velké Británie*)

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylia Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan'ská Univerzita (*Polsko*)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktor kyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktor kyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktor kyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktor kyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyieva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Marina Kalashlinska, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Ilona Mishchenko, PhD in civil law and civil process, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischnik, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University (Ukraine)

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine)

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodimir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service (Ukraine)

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France (France)

Oleksandr Merezhko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy (Poland)

Anna Piszcz, dr hab, Professor UwB, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Özgür Oguz, PhD in Law, Ass.Prof, Anadolu University (Turkey)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law (Greece)

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales (Great Britain)

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University Almaty (Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Leonid Tymchenko, Major Research Fellow, Research Institute of Fiscal Policy, University of State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivík, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University (Slovakia)

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Tetyana Krasnopolska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University (Ukraine)

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics (Great Britain)

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyli' Stus Donetsk National University (Ukraine)

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University (Ukraine)

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskiy (Ukraine)

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science (Ukraina)

Marina Kalashlinska, PhD in political science (Ukraina)

Ilona Mishchenko, PhD v právu, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukraina)

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy" (Ukraina)

Iana Chernopyshchuk, PhD in constitutional and municipal law (Ukraina)

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=42760>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Svitlana Karvatska, IMPLEMENTATION AND INTERPRETATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE PRACTICE OF CONSTITUTIONAL COURTS: NEW CHALLENGES	6
Mykhailo Hrabynskyi, THE ROLE OF THE INTERNATIONAL LOAN AGREEMENT AMONG THE SOURCES OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW	12
Viktoriia Demchyshyna, GENESIS OF LEGAL REGULATION OF MIGRATION RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION	18
Tetiana Melnyk, NUCLEAR POSTURE REVIEW 2018: TRANSATLANTIC LINK IN THE TIMES OF UNCERTAINTY	23
Valeriia Gergiieva, MARRIAGE OF OIL CONVINIENCE: THE UNITED STATES AND SAUDI ARABIA'S CASE STUDY	30
Yuliia Tarasiuk, STRATEGIC PROSPECTS AND THE DEVELOPMENT OF THE BILATERAL RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND TURKEY	37
Anatolii Prytula, SELECTED ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION ON THE ISSUES OF STATE BORDER SECURITY	44

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Raffaele Carocchia, SOFT LAW IN THE ITALIAN ADMINISTRATIVE LAW SYSTEM? THE GUIDE LINES BY ANTI-CORRUPTION AUTHORITY CASE	51
Yaroslav Sydorov, THE STIMULATION OF AN AGRICULTURAL COOPERATIVE MOVEMENT AS A DIRECTION OF THE STATE AGRARIAN POLICY: LEGAL MATTERS	58
Mariia Kravchenko, FAIR LABOR STANDARDS IN THE SYSTEM OF MEASURES OF SOCIAL POLICY OF F. D. ROOSEVELT AND H. TRUMAN ADMINISTRATIONS (1933 – 1952)	66
Sviatoslav Vylinskyi, THE CONCEPTUAL AND THEORETICAL UNDERSTANDING OF SOFT POWER IN THE GERMAN FOREIGN POLICY	73

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Vira Haponenko, CIVIC ACTIVITY AS A FACTOR OF DEMOCRATIZATION OF THE MODERN POLITICAL SYSTEM IN UKRAINE	82
Alla Dakal, IMPLEMENTATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONTEXT OF GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: UKRAINE	87
Vira Yaroshenko, PRESERVATION OF PUBLIC HEALTH IN THE EXPERIENCE OF THE EDUCATIONAL CENTER "UNIVERSITY OF THE THIRD AGE"	95

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Hanna Sarmina, Liudmyla Yevtushenko, TRANSFORMATIONS OF JOURNALISM IN THE CONDITIONS OF PARTICIPATIVITY DEVELOPMENT	100
Olha Susska, MANAGEMENT OF INFORMATION FLOWS AS A PROPERTY OF POLITICAL MEDIA-MANAGEMENT: TRANSITION FROM IMPERATIVE – TO INTERACTION	108
Lilit Avagyan, CYBERCRIME AS A NEW PHENOMENON. ARTICLE 10 (FREEDOM OF EXPRESSION) OF ECHR THROUGH THE INTERNET AND THE ISSUES OF DEFAMATION AND INSULT UNDER ARMENIAN LEGISLATION	116
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	121
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English).....	126

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Svitlana Karvatska, PhD (Doctorat en droit), Doctorant

Université nationale Taras Chevtchenko de Kiev,

Université nationale Yuriy Fedkovytch de Tchernivtsi, Ukraine

APPLICATION ET INTERPRÉTATION DES NORMES DU DROIT INTERNATIONAL DANS LE DOMAINE DE LA PROTECTION DES DROITS DE L'HOMME DANS LA PRATIQUE DES COURS CONSTITUTIONNELLES: NOUVEAUX DÉFIS

Svitlana Karvatska, PhD in Law, ScD Candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

IMPLEMENTATION AND INTERPRETATION OF THE NORMS OF INTERNATIONAL LAW IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE PRACTICE OF CONSTITUTIONAL COURTS: NEW CHALLENGES

The article argues that international law, protecting the rights and legitimate interests of a person, is consistent with the basic freedoms guaranteed by the national constitutions of democratic states. The article determines that the peculiarity of effective constitutional control over the human rights protection is that international law, as the legal and regulatory framework on which constitutional justice is based, requires actual provisions of the principle of human rights priority, which, in its turn, makes it impossible for states to violate their rights and freedoms. As a conclusion, it turns out that at this stage the future area of protection of fundamental human rights and freedoms, of course, depends, first of all, on national measures for an effective and objective interpretation of international legal norms and convention standards.

Keywords: implementation of international legal norms, protection of human rights, interpretation of international law, national legislation, international courts, Constitutional Court.

Introduction. De par sa nature juridique, la reconnaissance de l'homme en tant qu'objet principal de la protection juridique, les principes et les normes du droit international dans le domaine des droits de l'homme et les normes constitutionnelles sont «apparentés». L'interprétation du droit international vise à assurer la cohérence entre le droit international et la législation nationale, ainsi que l'homogénéité des normes juridiques nationales et internationales. En d'autres termes, son objectif n'est pas tant de résoudre les conflits entre ces normes que de les prévenir.

Le but de cet article est d'analyser les problèmes liés aux processus de l'application et de l'interprétation des normes du droit international dans le domaine de la protection des droits de l'homme dans la pratique des cours constitutionnelles.

Résultat et discussion. Des études de droit international indiquent que les normes internationales de protection peuvent être directement appliquées dans le droit national. Dans ce cas-là, il s'agit de la norme de protection la plus efficace (aux niveaux international et national), car la première prévaut toujours contre la deuxième¹. Par exemple, selon la Constitution fédérale de la Confédération suisse, datée

¹ Oumba, P. (2016). Les mécanismes de contrôle et de garantie des droits de l'homme. *CCSD*. <<https://hal.archives-ouvertes.fr/cel-01319645/document>> (2019, Janvier, 13).

le 18 avril 1999, le devoir d'interpréter le droit national conformément au droit international peut être supprimé des paragraphes 3 et 4 de l'article 5 qui équivaut aux obligations internationales énoncées dans les articles 26 et 27 de la Convention de Vienne sur le droit des traités internationaux. Celles-ci prévoient que tout traité doit être exécuté de bonne foi, quelles que soient les règles du droit national. Cela signifie que dans le processus législatif, les autorités compétentes devraient chercher à identifier les éventuelles incohérences entre le droit national et le droit international et à élaborer une législation qui évite des complications inutiles au niveau international¹.

D'un autre point de vue, la dépendance des cours nationales du droit international n'est pas uniquement due au nombre de litiges portés devant les juridictions internationales. En fait, le contenu du droit international contemporain marque une transition importante par rapport au droit international classique, dont le seul but est de protéger le pouvoir de l'État et de le séparer des autres États. De toute évidence, le droit international protégeant les droits et les intérêts légitimes de l'homme est compatible avec les libertés fondamentales garanties par les constitutions nationales des États démocratiques. L'«humanisation» du droit international a de graves répercussions sur les systèmes judiciaires nationaux. Comme le remarquent Giuseppe Cataldi et Massimo Iovane, tout l'ordre juridique national est sujet à une appréciation nouvelle dans la lumière de la protection des droits de l'homme prévue par le droit constitutionnel et international². L'avenir de la protection des droits de l'homme à ce stade dépend en premier lieu des mécanismes nationaux de justice et de l'interaction constante du droit international et national dans ce domaine.

Il est clair que sans une connaissance approfondie de tous les aspects du droit international ainsi que du droit constitutionnel, il est impossible d'interpréter le contenu des normes relatives aux droits de l'homme et de les appliquer. En raison de l'usage généralisé par les cours constitutionnelles des normes du droit international, des traités relatifs aux droits de l'homme et des jugements de la CEDH, la protection des droits de l'homme est devenue plus étayée et efficace. Tout d'abord, cela est dû au fait que l'application du droit international à des litiges spécifiques a pour objectif de comprendre le contenu réel des règles de droit nationales (ainsi que la détection de lacunes dans la législation), d'une part, et d'harmoniser les décisions de justice des tribunaux nationaux avec les normes de droit international, d'autre part, et, de ce fait, d'assurer la prééminence du droit dans tous les domaines de la vie sociale. En d'autres termes, la particularité d'un contrôle constitutionnel efficace de la protection des droits de l'homme réside dans le fait que le droit international, en tant que base juridique normative sur laquelle la justice constitutionnelle est fondée, exige que le principe de la priorité des droits de l'homme soit effectivement énoncé, ce qui empêche les États de violer les droits et libertés de l'homme.

En parlant du contrôle constitutionnel, M. Savtchyn distingue deux types de contrôle constitutionnel: le contrôle des dispositions des traités internationaux et le contrôle des lois qui mettent en œuvre ces dernières. Selon l'auteur, dans le premier cas, en défaut de la conclusion positive de l'organe de juridiction constitutionnelle sans changement de dispositions constitutionnelles, un traité international ne peut pas être conclu, alors que dans le second cas, la décision négative de cet organe reflètera sa fonction de protéger les dispositions constitutionnelles qui garantissent mieux les droits et libertés et non pas celles d'un traité international³.

Les pouvoirs conférés légalement qui permettent aux cours constitutionnelles de mener des activités d'interprétation afin d'établir la conformité des lois nationales avec les conventions internationales et les décisions des tribunaux internationaux, assurent une protection raisonnée des droits et libertés de l'homme et, dans le même temps, «révisent» d'une manière critique la législation nationale quant à sa non-conformité avec les normes internationales de droits de l'homme.

Il convient de souligner que, contrairement aux autres cours dont la tâche est d'analyser et d'apprécier les circonstances réelles de certaines affaires, les cours constitutionnelles examinent les questions générales

¹ *Switzerland: Implementation of the European Convention on Human Rights* (UN Rule of Law News). <<https://www.un.org/ruleoflaw/blog/portfolio-items/switzerland-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights/>> (2019, Janvier, 09).

² Cataldi, G., Iovane, M. (2010). International Law in Italian Courts 1999-2009: An Over View of Major Methodological and Substantive issues. *Italian Yearbook of International Law*. <http://www.sidi-isil.org/wp-content/uploads/2010/12/1_01_cataldi_iovane2.pdf> (2019, Janvier, 09).

³ Савчин М. (1999). Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини. *Право України*. <http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1678&id_book=1678&id_parent=1678&id_vid_res=2> (2019, Janvier, 07).

de protection et de garantie des droits et libertés de l'homme. C'est pourquoi dans leur activité interprétative les cours constitutionnelles font, plus souvent que les autres cours, référence aux principes et aux normes du droit international, en particulier aux normes de la Convention internationale. Comme l'a souligné le juge de CEDH L. Huseynov, la nature particulière des traités internationaux relatifs aux «droits de l'homme» «informe» le processus de leur interprétation sur l'orientation finalisée; l'obtention de la protection efficace des droits de l'homme devient donc la principale mesure permettant de «peser» la réalisation la plus adéquate de ces droits par l'État¹. Il est donc évident que l'application du droit international n'est même pas une recommandation juridique, mais plutôt une obligation des cours nationales et, surtout, constitutionnelles, en particulier au cas où le contrôle constitutionnel a pour objet la violation des traités internationaux relatifs aux droits de l'homme. Selon certains auteurs, l'interprétation des normes internationales par des juges internes peut sembler, du premier coup d'oeil, un peu spontanée. Cependant, même en cas d'une activité «excessive» des cours au regard du droit international, la jurisprudence a le droit d'appliquer pleinement les normes internationales. Le problème est probablement dû à l'absence de conceptualisation et de systématisation de l'interprétation de ces différentes normes internationales².

Il y a encore une remarque importante: puisque les normes relatives aux droits de l'homme sont définies par des traités internationaux, les cours constitutionnelles sont tenues d'appliquer les principes et les normes du droit international dans le domaine des droits de l'homme également en vertu du principe de Pacta Sunt Servanda³. Conformément aux dispositions de la Convention de Vienne sur le droit des traités internationaux de 1969, une partie ne peut pas faire référence aux dispositions de son droit interne pour justifier le non-respect du traité; le contrat doit être interprété de bonne foi suivant le sens habituel à attribuer aux termes du contrat dans leur contexte, ainsi que dans la lumière de l'objet et du but du contrat⁴. Outre le contexte, on tient compte de: a) tout accord ultérieur entre les parties concernant l'interprétation du traité ou l'application de ses dispositions; b) la pratique ultérieure de l'application du traité qui établit un accord entre les parties quant à son interprétation; c) toute norme pertinente de droit international applicable dans les relations entre les parties⁵.

Les processus d'intégration modernes ont un impact objectif sur l'intensité de l'interaction entre les normes du droit international et national, en donnant la priorité à la mise en œuvre des normes internationales relatives à la protection des droits de l'homme dans les législations nationales. En ce qui concerne l'application des arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme par la Cour constitutionnelle de l'Ukraine, selon S. Chevchuk, le processus de coopération entre la CEDH et la Cour constitutionnelle de l'Ukraine peut être déposé sous la forme d'une formule: droits et libertés fondamentaux communs, pratique commune de leur application⁶. En d'autres termes, le mécanisme national de garantie des droits et libertés de l'homme a un caractère subsidiaire. La pratique de la CEDH étayée par la Cour constitutionnelle de l'Ukraine peut être appliquée sous la forme et en faisant référence à certaines normes européennes et internationales, aux dispositions spécifiques des traités internationaux, aux précédents de la CEDH, ainsi qu'aux positions juridiques de la CEDH, à son interprétation des normes de la Convention européenne de 1950⁷. La Cour conventionnelle de l'Ukraine applique les dispositions de la Convention lors de l'examen

¹ Гусейнов, Л. (1999). Особенности толкования международных договоров о правах человека. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. <<http://evolutio.info/content/view/284/50/>> (2019, Janvier, 07).

² Taxil, B. (2010). Méthodes d'intégration du droit international en droits internes. *3ème congrès de l'Association des Hautes Juridictions de Cassation des Pays ayant en partage l'usage du Français (AHJUCAF) (21-23/06/2010, Ottawa)*. *Internationalisation du droit, internationalisation de la justice*, 104-125. <<http://v1.ahjucaf.org/Methodes-d-integration-du-droit.html>> (2019, Janvier, 10).

³ *Pacta Sunt Servanda Definition*. Duhaime's Law Dictionary. <<https://definitions.uslegal.com/p/pacta-sunt-servanda/>> (2019, Janvier, 8).

⁴ *Vienna Convention on the Law of Treaties* (Article 31), 23 May 1969. <<http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550012>> (2019, Janvier, 08).

⁵ *Vienna Convention on the Law of Treaties* (Article 31), 23 May 1969. <<http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550012>> (2019, Janvier, 08).

⁶ Шевчук, С. (2011). Узгодженість практики ЄСПЛ та КСУ. *Вісник Конституційного Суду України*, 5, 128.

⁷ Турченко, О. Г., Бабиш, М. І. (2018). Щодо застосування норм міжнародного права Конституційним Судом України. *Журнал східноєвропейського права / The Journal of Eastern European Law*, 57, 171.

<<http://repository.vsa.u.org/getfile.php/18975.pdf>> (2019, Vienna Convention on the Law of Treaties (Article 31), 23 May 1969. <<http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550012>> (2019, Janvier, 08).

d'affaires impliquant des droits et libertés de l'homme et du citoyen. Parfois, il est uniquement indiqué dans ses décisions que les dispositions de la Convention figurent dans le système juridique de l'Ukraine (décret du 25 décembre 1997 n° 9-zp / 97, du 1er décembre 2004 n° 19-rp / 2004, du 9 juillet 2007 n° 6-rp / 2007, du 29 janvier 2008, n° 2-rp / 2008, du 8 octobre 2008 n° 20-rp / 2008, du 13 mars 2012 n°5-rp / 2012). En même temps, il existe de nombreux exemples de références à des dispositions spécifiques de la Convention, notamment en ce qui concerne l'interdiction de la torture (article 3)¹; le droit à la liberté et à l'inviolabilité de la personne (article 5)²; le droit à un procès équitable (article 6)³; la détermination de la peine par la loi (article 7)⁴; le droit au respect de la vie privée et familiale (article 8)⁵; la liberté d'expression (article 10)⁶; la liberté de réunion et d'association (article 11)⁷; le droit à un recours efficace (article 13)⁸; l'interdiction de la discrimination (article 14)⁹; la restriction de l'activité politique des étrangers (article 16)¹⁰; les limites de l'application des restrictions de droits (article 18)¹¹; la protection de la propriété (article 1 du Protocole additionnel)¹²; la liberté de circulation (article 2 du Protocole n°4)¹³; l'interdiction générale de discrimination (article 1 du Protocole n°12)¹⁴.

Nous partageons la position de P. Rabinovych qui fait observer que, malgré certaines différences dans les spécificités de la nature, chacun des tribunaux a des positions similaires sur le contenu et la nature de la notion de « prééminence du droit ». Bien que contrairement aux cours constitutionnelles, la CEDH se concentre sur le contenu situationnel de l'interprétation de la notion de droit et de prééminence du droit¹⁵. Il convient de souscrire à l'opinion des juges, scientifiques, selon laquelle l'application par la Cour des normes de la Convention, des positions juridiques de la CEDH et d'autres actes est un facteur important de l'influence du droit international sur la justice constitutionnelle et sur le développement du système juridique de l'Ukraine. Cela témoigne d'un renforcement du rôle et de l'autorité du droit international même, de la Convention et des décisions de la CEDH¹⁶.

Conclusions. L'efficacité de la justice constitutionnelle dans le processus de la protection des droits de l'homme dépend de la capacité des organes compétents à mettre en œuvre et à interpréter les normes

¹ Рішення у справі № 1-33/99 1999 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99/stru>> (2019, Janvier, 13).

² Рішення у справі № 1-28/2011 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>> (2019, Janvier, 13).

³ Рішення у справі № 1-4/2012 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12>> (2019, Janvier, 13).

⁴ Рішення у справі № 1-5/2011 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11>> (2019, Janvier, 13).

⁵ Рішення у справі № 1-9/2012 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>> (2019, Janvier, 13).

⁶ Рішення у справі № 1-9/2003 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03>> (2019, Janvier, 13).

⁷ Рішення у справі № 1-2/2007 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07>> (2019, Janvier, 13).

⁸ Рішення у справі № 1-29/2011 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>> (2019, Janvier, 13).

⁹ Рішення у справі № 1-10/2012 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>> (2019, Janvier, 13).

¹⁰ Рішення у справі № 1-2/2007 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07>> (2019, Janvier, 13).

¹¹ Рішення у справі № 1-18/2011 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11>> (2019, Janvier, 13).

¹² Рішення у справі № 1-3/2012 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-12>> (2019, Janvier, 13).

¹³ Рішення у справі № 1-25/2010 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>> (2019, Janvier, 13).

¹⁴ Рішення у справі № 1-10/2012 (Конституційний Суд України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>> (2019, Janvier, 13).

¹⁵ Рабінович, П. (2006). Верховенство права в інтерпретації Конституційного Суду України. *Юридичний вісник України*, 4, 8-9.

¹⁶ Гультай, М., Кияниця, І. (2014). Норми міжнародного права у практиці Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*, 6. <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_6_2014.pdf> (2019, Janvier, 07).

internationales spécifiques en interaction avec les normes du droit national. Ce n'est que dans le cadre de cette interaction que le droit international moderne peut traiter efficacement de nouveaux défis liés à la protection des droits de l'homme, tels que la menace terroriste, les processus migratoires, la criminalité transnationale, la traite des êtres humains, la criminalité environnementale, etc. Mais la tâche la plus difficile consiste à trouver un équilibre entre la garantie des droits et libertés de l'homme, d'une part, et la sécurité nationale, d'autre part. A l'étape actuelle, l'avenir du domaine de protection des droits et libertés de l'homme dépendra, bien sûr, en premier lieu, des mesures nationales pour l'application efficace et l'interprétation objective des normes et des conventions juridiques internationales. La principale condition de l'efficacité de ces efforts de la communauté internationale sera l'interaction étroite du droit international et du droit national.

Références:

- Oumba, P. (2016). Les mécanismes de contrôle et de garantie des droits de l'homme. *CCSD*. <<https://hal.archives-ouvertes.fr/cel-01319645/document>> (2019, Janvier, 13). [in French].
- Ševčuk, S. (2011). Uzhodženist' praktyky JeSPL ta KSU [Coherence of the practice of the ECHR and the CCU]. *Visnyk Konstytucijnoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], 5, 128. [in Ukrainian].
- Turčenko, O. H., Babyč, M. I. (2018). Ščodo zastosuvannja norm mižnarodnoho prava Konstytucijnym Sudom Ukrainy [Concerning the application of international law by the Constitutional Court of Ukraine]. *Žurnal sxidnojevropejs'koho prava / The Journal of Eastern European Law*, 57, 171. <<http://repository.vsau.org/getfile.php/18975.pdf>> (2019, Janvier, 07). [in Ukrainian].
- Savčyn, M. (1999). Konstytucijnyj Sud Ukrainy u mexanizmi harantuvannja prav i svobod ljudyjny [The Constitutional Court of Ukraine in the mechanism of guaranteeing human rights and freedoms]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine]. <http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1678&id_book=1678&id_parent=1678&id_vid_res=2> (2019, Janvier, 07). [in Ukrainian].
- Rabinovyč, P. (2006). Verkhovenstvo prava v interpretaciji Konstytucijnoho Sudu Ukrainy [The Rule of Law in the Interpretation of the Constitutional Court of Ukraine]. *Jurydyčnyj visnyk Ukrainy* [Legal Bulletin of Ukraine], 4, 8-9 [in Ukrainian].
- Taxil, B. (2010). Méthodes d'intégration du droit international en droits internes. *3ème congrès de l'Association des Hautes Juridictions de Cassation des Pays ayant en partage l'usage du Français (AHJUCAF) (21-23/06/2010, Ottawa)*. *Internationalisation du droit, internationalisation de la justice*, 104-125. <<http://v1.ahjucaf.org/Methodes-d-integration-du-droit.html>> (2019, Janvier, 10). [in French].
- Husejnov, L. (1999). Osobennosti tolkovanyja meždunarodnyh dohovorov o pravax čeloveka [Features of the interpretation of international human rights treaties]. *Belorusskij žurnal meždunarodnoho prava y meždunarodnyh otnošenyj* [Belarusian Journal of International Law and International Relations]. <<http://evolutio.info/content/view/284/50/>> (2019, Janvier, 07). [in Ukrainian].
- Hul'taj, M., Kyjanycja, I. (2014). Normy mižnarodnoho prava u praktyci Konstytucijnoho Sudu Ukrainy [The norms of international law in the practice of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytucijnoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], 6. <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnyk_6_2014.pdf> (2019, Janvier, 07). [in Ukrainian].
- Pacta Sunt Servanda Definition*. *Duhaime's Law Dictionary*. <<https://definitions.uslegal.com/p/pacta-sunt-servanda/>> (2019, Janvier, 08). [in English].
- Vienna Convention on the Law of Treaties* (Article 31), 23 May 1969. <<http://global.oup.com/booksites/content/9780198259466/15550012>> (2019, Janvier, 08). [in English].
- Switzerland: Implementation of the European Convention on Human Rights* (UN Rule of Law News). <<https://www.un.org/ruleoflaw/blog/portfolio-items/switzerland-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights/>> (2019, Janvier, 09). [in English].
- Cataldi, G., Iovane, M. (2010). International Law in Italian Courts 1999-2009: An Over View of Major Methodological and Substantive issues. *Italian Yearbook of International Law*. <http://www.sidi-isil.org/wp-content/uploads/2010/12/1_01_cataldi_iovane2.pdf> (2019, Janvier, 09). [in English].
- Rišennja u spravi № 1-33/99 1999* (Konstytutsiinyi Sud Ukrainy) [The decision in the case № 1-33/99 1999 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99/stru>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
- Rišennja u spravi № 1-28/2011* (Konstytutsiinyi Sud Ukrainy) [The decision in the case № 1-28/2011 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
- Rišennja u spravi № 1-4/2012* (Konstytutsiinyi Sud Ukrainy) [The decision in the case № 1-4/2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].

16. *Rišennja u spravi № 1-5/2011* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-5/2011 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
17. *Rišennja u spravi № 1-9/2012* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-9/2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
18. *Rišennja u spravi № 1-9/2003* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-9/2003 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-03>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
19. *Rišennja u spravi № 1-2/2007* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-2/2007 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
20. *Rišennja u spravi № 1-29/2011* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-29/2011 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
21. *Rišennja u spravi № 1-10/2012* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-10/2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
22. *Rišennja u spravi № 1-2/2007* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-2/2007 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
23. *Rišennja u spravi № 1-18/2011* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-18/2011 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
24. *Rišennja u spravi № 1-3/2012* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-3/2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-12>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
25. *Rišennja u spravi № 1-25/2010* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-25/2010 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].
26. *Rišennja u spravi № 1-10/2012* (Konstytutsiinyi Sud Ukrayiny) [The decision in the case № 1-10/2012 (Constitutional Court of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>> (2019, Janvier, 13). [in Ukrainian].

Михайло Грабинський

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРЕДИТНОГО ДОГОВОРУ СЕРЕД ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Mykhailo Hrabynskyi

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)

THE ROLE OF THE INTERNATIONAL LOAN AGREEMENT AMONG THE SOURCES OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW

The article deals with an international loan agreement (loan agreement) as the basis for the emergence of financial and credit relations in international public law. This article aims to explore the international loan agreement as one of the types of international agreements. The scientific approaches concerning the differentiation of varieties of international loan agreements, the differences in the criteria for such a differentiation between international treaties and international loan agreements are considered. Also, some special and essential conditions for these types of contracts are considered. Special attention is paid to the exploring of the influence of the 1969 and 1986 Vienna Conventions on the adoption of international credit agreements.

Key words: international loan agreement, international financial law, international economic law.

Міжнародне фінансове право є порівняно молодією підгалуззю міжнародного економічного права, а інститут фінансово-кредитних відносин як інститут міжнародного фінансового права потребують більш ретельного вивчення та дослідження. Характер таких правовідносин свідчить про їх нетиповість та комплексність. Фінансово-кредитні відносини в міжнародному публічному праві зазвичай виникають на підставі міжнародних кредитних договорів. Реалізуючи цілі та принципи ООН, ці міжнародні кредитні договори спрямовані на забезпечення економічної безпеки держав, а також встановлення міжнародного економічного співробітництва на рівних, партнерських умовах між усіма (або принаймні –більшістю) суб'єктами міжнародного фінансового права.

Насамперед слід зазначити, що джерела міжнародного фінансового права одночасно виступають і джерелами міжнародного публічного права. А тому слід згадати, що джерела міжнародного права зазвичай набувають офіційного характеру у двох випадках:

- через правотворчість суб'єктів міжнародного права, котрі закріплюють у міжнародних договорах норми права чи рекомендації міжнародних міждержавних організацій «*opinion juris*»;
- через санкціонування суб'єктами міжнародного права звичаєвих норм, що надає їм юридичної сили¹.

Прийнято вважати, що стаття 38 Статуту Міжнародного суду ООН перелічує нам джерела міжнародного права, котрими послуговується при вирішенні міжнародних спорів. Але слід пам'ятати, що у міжнародному праві немає і, скоріш за все, не буде чіткого визначення та вичерпного переліку джерел цього права. Адже саме поняття джерела міжнародного права слід виводити з самої природи міжнародного права та пов'язаних з цим питань міжнародно-правових актів². Деякі вчені також наполягають, що весь перелік, вміщений у ст. 38, необхідно використовувати при визначенні переліку джерел міжнародного фінансового права³. Тому до джерел міжнародного права, на нашу думку, можна і варто віднести меморандуми та рішення

¹ Репецький, В.М. (Eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 92.

² Мережко, О. (2009). Теорія джерел міжнародного права. *Юридичний журнал*, 1; *Statute of the International Court of Justice* (International Court of Justice) <<https://www.icj-cij.org/en/statute>> (2019, January, 15)., art. 38, 59, 93.

³ Музика-Стефанчук, О. А. (2013). Сучасний погляд на міжнародне фінансове право та його джерела. *Наука і правоохорона*, 2 (20), 177.

міжнародних економічних організацій щодо надання кредитів (позик, грантів), доповнення до кредитних договорів, рішення про додаткове фінансування проектів тощо, через їхнє прийняття, погодження та санкціонування суб'єктами міжнародного права. Адже з дій суб'єктів і випливає їхня згода на надання обов'язковості цим актам.

Щодо класифікації джерел міжнародного економічного права, то такі джерела можуть бути *матеріальними* (декларації, конвенції, протоколи та інші правові акти міжнародного характеру, які спрямовані на врегулювання публічних економічних правовідносин між суб'єктами міжнародного економічного права, та які є створеними державами-учасниками цих правовідносин самостійно чи за допомогою міжнародних організацій) та *нематеріальними* (наприклад, звичай)¹.

Також їх можна поділити на:

– *кодифіковані* (які мають на меті узагальнити чи встановити певні правила міжнародних економічних правовідносин; наприклад, Рамкова угода щодо грантів технічної допомоги між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 14 січня 1998 р.²) та *некодифіковані* (які регулюють економічні правовідносини стосовно певного об'єкта цих відносин та обмеженим колом суб'єктів);

– *універсальні* (що поширюють свою дію на більшість учасників міжнародного співтовариства) та *локальні* (що поширюють свою дію на обмежене коло учасників міжнародних економічних правовідносин);

– *інституційні* (стосуються окремого інституту міжнародного економічного права) та *загальні* (регулюють не лише економічні, а й інші види публічних правовідносин)³.

Міжнародні договори як головне джерело сучасного міжнародного права (зокрема, міжнародного економічного права) є результатом сучасного і свідомого методу нормотворення, і визнається багатьма науковцями найважливішим джерелом міжнародного права, оскільки вимагають чіткої згоди сторін, що домовляються⁴.

Сьогодні кожна сфера міжнародних відносин здебільшого врегульована міжнародними договорами. Серед таких сфер можна виділити економічні та культурні зв'язки, військове та політичне співробітництво, співпрацю у сфері науки, техніки, захисту навколишнього середовища, в інформаційній сфері та інші публічні правовідносини. Згідно з договорами засновуються і діють міжнародні організації⁵. А їх роль у міжнародних фінансово-кредитних відносинах є визначальною, оскільки запозичивши договірне регулювання кредитних відносин з приватного права (зокрема, римського), усі конкретні фінансові відносини, кількість яких постійно зростає, зафіксовуються у письмовій формі, а укладення може відбуватись у кілька етапів, що вимагає укладення окремих міжнародних договорів.

Фінансово-кредитні відносини як предмет міжнародного фінансового права доволі часто виражені у таких зовнішніх джерелах як міжнародні кредитні угоди (договори про надання позики).

Насамперед, слід згадати, що у Віденських конвенціях про право міжнародних договорів термін «договір» був прийнятий для позначення родового поняття, котре охоплює майже всі види міжнародних угод, що регулюються міжнародним правом, незалежно від їх назв, форм і складу учасників. Міжнародними договорами є лише такі угоди, дії яких регулюються міжнародним правом. Проте положення Віденських конвенцій стосуються лише договорів, укладених у письмовій формі, не поширюються на договори за участі інших учасників, окрім суб'єктів міжнародного права, а також на усні угоди. Щодо держав, які не підписали або не ратифікували вказані конвенції, діють норми звичаєвого права в їх договірній практиці⁶. Так, дійсно, договір може бути вміщено

¹ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 93.

² Рамкова угода щодо грантів технічної допомоги між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 14 січня 1998 р. (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996_013> (2019, січень, 15).

³ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 93.

⁴ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 94.

⁵ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 159.

⁶ *Vienna Convention on the Law of Treaties* 1969 (United Nations). <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> (2019, January, 15);

Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations 1986 (United Nations) <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&lang=en> (2019, January, 15).

більш, ніж в одному документів, що часто зустрічається у міжнародному економічному праві, однак така форма міжнародного договору жодним чином не впливає на його дійсність.

Національне право не є джерелом міжнародного економічного права (та й міжнародного публічного права в цілому), але його норми (головним чином конституційного права) визначають порядок укладення договорів, компетенцію відповідних органів держави, види договорів, що підлягають обов'язковій ратифікації, порядок виконання міжнародних договорів та ін. Воно виявляє відповідний вплив на формування певних норм міжнародного звичаєвого права¹.

Проте, якщо ми говоримо про внутрішні акти міжнародних організацій, то слід згадати, що міжнародні публічні договірні відносини за участі міжнародних організацій регулюються Віденською конвенцією 1986 року, а також установчими актами цих міжнародних організацій. Важливу роль у цих відносинах відіграє також і практика самих організацій². Наприклад, у фінансово-кредитних правовідносинах застосовуватиметься практика, а також установчі та внутрішні акти міжнародних кредитних організацій, про що ми згадаємо пізніше.

Класифікація та поділ міжнародних економічних договорів дещо відрізняється від загальних класифікацій міжнародних договорів. Так, для прикладу, однією із найпоширеніших класифікацій міжнародних договорів є їх поділ за терміном дії договору, який залежить від характеру відносин, що регулюються ними, та намірів сторін. А тому за цим критерієм міжнародні договори можна класифікувати на три групи: *строкові*, *безстрокові* та *невизначено-строкові*. Хоча у міжнародному праві найчастіше укладають невизначено-строкові договори, в яких визначений певний термін дії, але при цьому він передбачає, що після цього терміну договір буде залишатися чинним доти, доки один із учасників не заявить про свій намір денонсувати його³, дещо інша практика спостерігається у міжнародному економічному праві.

Через специфіку кредитних правовідносин, одним із необхідних елементів міжнародного кредитного договору є *повернення кредитних коштів* або (якщо договір безвідплатний) *виконання проекту*, і ці юридичні факти повинні обов'язково відбутись до певної конкретної дати (*dead-line*). Зрозумілим є те, що порушення цих істотних умов тягне за собою порушення усього договору, а отже може спричинити настання негативних наслідків, про які ми згадаємо пізніше.

З іншої сторони, так звані загальні «рамкові угоди» будуть мати невизначено-строковий або безстроковий характер, адже їх умови спрямовані на уніфікацію процедури і тому можуть бути застосованими у різних міжнародних фінансово-кредитних правовідносинах.

Також міжнародні договори можна поділити на «правотворчі» (ті, що стосуються великої кількості держав) та «договори-контракти» (що укладаються між обмеженим колом суб'єктів, – найчастіше двома)⁴. Однією із найголовніших відмінностей цих договорів є те, що «договори-контракти», на відміну від «правотворчих» договорів, припиняються відразу після виконання⁵. Як зазначалось раніше, найбільше у міжнародному фінансовому праві ми можемо зустрічати міжнародні кредитні договори, що передбачають фінансування (кредитування) певних, наперед погоджених, конкретних проектів. За своєю юридичною природою це яскравий приклад «договору-контракту». Натомість, загальні «рамкові угоди» виступатимуть прикладом «правотворчих договорів» у міжнародних фінансово-кредитних правовідносинах.

За іншою (дещо схожою класифікацією) міжнародні кредитні договори можна умовно поділити на *договори-закони* (або ж «рамкові угоди, правила»), які містять загальні, часто рамкові, правостановлюючі положення щодо регулювання міжнародних економічних відносин, і *договори-угоди* (або «позикові, кредитні договори»), що регулюють конкретні, локальні та вузькі сфери правовідносин між конкретними суб'єктами щодо конкретної сфери економічної співпраці. До перших, наприклад, відносять договори про принципи економічних відносин, установчі договори міжнародних економічних організацій, рамкові угоди про надання позик державам міжнародними організаціями тощо, а до других – договори про надання позики, кредитні договори та ін.⁶

¹ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 159.

² *Vienna Convention on the Law of Treaties* 1969 (United Nations). <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> (2019, January, 15);

³ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 159.

⁴ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 169.

⁵ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 94.

⁶ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 95.

⁶ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 421.

Зазвичай, суб'єкт міжнародних правовідносин, що не підписав договір, не має обов'язку його виконувати. Проте, якщо у договорі закріплена норма, що підтверджує звичай міжнародного права, вона попри таке закріплення залишається звичаєвою, а держава, яка не підписала такий договір, все-рівно буде зв'язана його відносинами¹.

Важливу роль у фінансово-кредитних відносинах відіграють неодноразово нами загадані «рамкові угоди» – це міжнародно-правові акти, документи та акти міжнародних економічних організацій та інші джерела міжнародного публічного права, в яких закріплено загальні положення та умови, що застосовуються до всіх договорів, які укладаються цією міжнародною економічною організацією чи іншим суб'єктом міжнародного публічного економічного права.

Вони вводяться для створення єдиних для всіх суб'єктів-боржників умов щодо прав та обов'язків за кредитними угодами. Проте, укладаючи конкретний договір такі умови можуть бути відкоректовані в залежності від фінансової спроможності суб'єкта та інших чинників, а отже є доволі динамічними.

Важливу роль для міжнародного фінансового права відіграють також угоди, що не містять безпосередні умови кредиту, проте зазначають важливі передумови та умови співпраці, на основі яких такі кредити можуть бути надані.

Зокрема, в Угоді між ЦБ Лівану та НБУ 2011 року зафіксовано прагнення сторін сприяти розвитку економічних та фінансових відносин між цими двома країнами, а також належному вирішенню проблем, які існують між ними у цих сферах². До таких передумов також можна віднести випадки, коли у кредитному договорі прописана відкладальна умова. Наприклад, макрофінансова допомога буде надана позичальнику у випадку задовільного проведення заходів з реалізації іншого кредитного договору (у тому числі – з іншим кредитором)³.

Міжнародні економічні договори, що передбачають виникнення публічних фінансово-кредитних відносин, найчастіше є двосторонніми, де однією стороною виступає держава-позичальник, а іншою – суб'єкт міжнародного права – кредитор. При цьому, рамкові умови, а також угоди про участь у міжнародних фінансових міжурядових установах в основному є універсальними (угоди з Міжнародним валютним фондом, групою Світового банку тощо) та регіональними (угоди з Європейським банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком, Африканським банком розвитку тощо).

Виходячи із об'єкта правового регулювання можна здійснити таку класифікацію міжнародних економічних договорів:

- 1) договори, що визначають міжнародно-правовий режим економічних зв'язків;
- 2) договори, що регулюють рух товарів і послуг через державний кордон;
- 3) договори, що регулюють рух капіталу через державний кордон, в тому числі домовленості про надання кредитів і позик, концесійні домовленості, договори про інвестиції та про переведення капіталу;
- 4) договори про взаємне надання транспортних, страхових, банківських та інших послуг, зв'язаних із забезпеченням руху товарів, послуг та капіталу через державний кордон;
- 5) договори, що регулюють платежі між державами, в тому числі платіжні і клірингові домовленості, домовленості з валютно-фінансових питань (валютний курс, золотий паритет, умови обміну валют тощо);
- 6) домовленості про міжнародне регулювання цін на сировинні товари (товарні договори);
- 7) домовленості про міжнародне регулювання виробництва;
- 8) договори про безповоротну економічну допомогу;

¹ Репецький, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 95.

² *Угода між Центральним банком Лівану та Національним банком України* (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422_023> (2019, січень, 15).

³ *Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (Макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1 мільярда євро)* (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_004> (2019, січень, 15);

Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором (Макрофінансова допомога Україні. Кредитна лінія від Європейського Союзу на суму до 1,8 мільярда євро) (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_015> (2019, січень, 15).

9) інші міжнародні економічні договори¹.

Серед вищенаведених економічних договорів, лише договори, що регулюють рух капіталу через державний кордон (а саме домовленості про надання кредитів, позик та договори про інвестиції) становлять основну частину джерел фінансово-кредитних відносин, які раніше ми назвали «міжнародними кредитними договорами».

Також варто згадати інші класифікації міжнародних економічних договорів, які прямо чи опосередковано впливають із класифікацій міжнародних договорів в цілому, хоча і з певними своїми особливостями, притаманними цій галузі права.

Наприклад, за кількістю учасників міжнародні економічні договори також поділяють на двосторонні та багатосторонні. Незважаючи на те, що у сучасних умовах глобалізації основна увага в міжнародних економічних відносинах звертається на багатостороннє співробітництво, в рамках якого відбувається формування основного масиву міжнародно-правових норм універсального характеру, а прикладами багатосторонніх економічних договорів є Генеральна угода про тарифи і торгівлю (ГАТТ), статuti міжнародних економічних організацій, у тому числі Статут ООН, в якому два окремих розділи присвячені переважно міжнародному економічному співробітництву², проте з фінансово-кредитними правовідносинами все по іншому. Міжнародні кредитні договори в основному є двосторонніми в силу своєї юридичної природи.

З іншої сторони, рамкові угоди та угоди, що визначають повноваження міжнародних економічних організацій в сфері фінансово-кредитних відносин (в тому числі, угоди про створення цих міжнародних організацій) є багатосторонніми. І їх теж можна віднести до фінансово-кредитних договорів, адже вони теж регулюють ці відносини, але на вищому рівні – рівні універсального застосування.

Також, за предметом правового регулювання міжнародні економічні договори поділяють на торгові, клірингові, фінансово-кредитні, про науково-технічне співробітництво, про уникнення подвійного оподаткування тощо³. З цієї класифікацією все просто – адже лише кредитні договори становлять для нас інтерес як договори, в рамках міжнародних публічних фінансово-кредитних правовідносин. Однак саме ця класифікація допомагає нам краще зрозуміти місце міжнародних кредитних правовідносин в системі міжнародного економічного права.

Залежно від рівня представлення сторін, які укладають договори, в міжнародному економічному праві виокремлюють також договори міждержавні, міжурядові та міжвідомчі⁴. Це можна простежити і у міжнародних кредитних договорах. Наприклад, на міждержавному рівні укладений кредитний договір між Україною та ЄС⁵, на міжурядовому рівні укладений кредитний договір між Україною та Японією⁶, на міжвідомчому рівні укладений кредитний договір між Укрексімбанком та Фондом підтримки галузі, і т.д.

Проте, іноді у міжнародному фінансовому праві трапляються й інші приклади, які за загальним правилом не притаманні міжнародному публічному праву в цілому. Наприклад, угода про позику між Укравтодором та МБРР. Така угода (не зважаючи на учасників) має, насамперед, публічно-правовий характер, а отже, є джерелом міжнародного публічного права. Публічний характер таких договорів зумовлений гарантіями, які надає держава, долучаючись до міжнародної економічної організації, а також внутрішньо державними процедурами, які визначають можливість такого приватно-правового суб'єкта на участь у публічних кредитних правовідносинах. Так званий «внутрішній конкурс» всередині держави є проявом її суверенної волі, а отже і делегуванням

¹ Бувайлик, Г.Е. (1977). *Правовое регулирование международных экономических отношений*. Киев: Наукова думка, 28.

² Репецкий, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 421-422.

³ Репецкий, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 422.

⁴ Репецкий, В.М. (eds.). (2011). *Міжнародне публічне право*. Київ: Знання, 422.

⁵ *Кредитна угода між Україною як Позичальником, Національним банком України як Фінансовим агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором (Макрофінансова допомога Україні)* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_016> (2019, січень, 15).

⁶ *Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Японії щодо Кредитної угоди про Позику на політику розвитку на здійснення економічних реформ між Кабінетом Міністрів України та Японським агентством міжнародного співробітництва* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392_036> (2019, січень, 15).

частини суверенітету задля укладення відповідного договору. Тому, такі відносини, на нашу думку, також слід кваліфікувати як міжнародні публічні фінансово-кредитні правовідносини.

Таким чином, активний розвиток фінансово-кредитних відносин у XX столітті зумовив виникнення окремого різновиду міжнародних угод як міжнародний кредитний договір. Останній, в свою чергу, містить характерні лише для нього елементи: інформацію про Позичальника та Кредитора, відсоткову ставку, кількість траншів погодженої кредитної лінії, умови видачі погоджених кредитних коштів тощо. До міжнародних кредитних договорів зазвичай можна застосувати ті ж класифікації, що й до інших міжнародних угод. На підставі таких міжнародних кредитних договорів виникають міжнародні публічні фінансово-кредитні правовідносини.

References:

1. *Statute of the International Court of Justice* (International Court of Justice). <<https://www.icj-cij.org/en/statute>> (2019, January, 15). [in English].
2. *Vienna Convention on the Law of Treaties* 1969 (United Nations) <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtsg3&clang=_en> (2019, January, 15). [in English].
3. *Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations* 1986 (United Nations). <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXIII-3&chapter=23&lang=en> (2019, January, 15). [in English].
4. Buvajlik, G.E. (1977) *Pravovoe regulirovanie mezhdunarodnyh ekonomicheskikh otnoshenij* [Legal regulation of international economic relations]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
5. *Kredytna uhoda mizh Ukrainoiu yak Pozychalnykom, Natsionalnym bankom Ukrainy yak Finansovym ahentom Pozychalnyka ta Yevropeiskym Soiuzom yak Kredytorom (Makrofinansova dopomoha Ukraini)* [Loan Agreement between Ukraine as Borrower, National Bank of Ukraine as Borrower Financial Agent and European Union as Lender (Macrofinancial Assistance to Ukraine)] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_016> (2019, January, 15). [in Ukrainian].
6. *Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ukrainoiu yak Pozychalnykom ta Yevropeiskym Soiuzom yak Kredytorom (Makrofinansova dopomoha Ukraini. Kredytna liniia vid Yevropeiskoho Soiuzu na sumu do 1 miliarda yevro)* [Memorandum of Understanding between Ukraine as the Borrower and the European Union as a Lender (Macrofinance Aid to Ukraine: Credit Union from the European Union up to 1 billion Euro)] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_004> (2019, January, 15). [in Ukrainian].
7. *Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ukrainoiu yak Pozychalnykom ta Yevropeiskym Soiuzom yak Kredytorom (Makrofinansova dopomoha Ukraini. Kredytna liniia vid Yevropeiskoho Soiuzu na sumu do 1,8 miliarda yevro)* [Memorandum of Understanding between Ukraine as Borrower and the European Union as a Lender (Macrofinance Aid to Ukraine: European Union credit line for up to 1.8 billion Euro)] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_015> (2019, January, 15). [in Ukrainian].
8. Merezhko, O. (2009) *Teoriia dzherel mizhnarodnoho prava* [The theory of sources of international law]. *Yurydychnyi zhurnal, no.1*. [in Ukrainian].
9. Repetskyi, V. M. (eds.). (2011). *Mizhnarodne publichne pravo* [Public international law]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
10. Muzyka-Stefanchuk, O. A. (2013) *Suchasnyi pohliad na mizhnarodne finansove pravo ta yoho dzherela* [The modern view of international finance and its source]. *Nauka i pravookhorona, no. 2 (20)*, 174-181. [in Ukrainian].
11. *Ramkova uhoda shchodo hrantiv tekhnichnoi dopomohy mizh Ukrainoiu ta Mizhnarodnym bankom rekonstruktsii ta rozvytku vid 14 sichnia 1998 r.* [Framework agreement on technical assistance grants between Ukraine and the International Bank for Reconstruction and Development dated January 14, 1998.] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996_013> (2019, January, 15). [in Ukrainian].
12. *Uhoda (u formi obminu notamy) mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Yaponii shchodo Kredytnoi uhody pro Pozyku na polityku rozvytku na zdiisnennia ekonomichnykh reform mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Yaponskym ahentstvom mizhnarodnoho spivrobotnytstva* [Agreement (in the form of an exchange of notes) between the Government of Ukraine and the Government of Japan on the Loan Agreement for a Development Policy Credit for Economic Reform between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Japanese Agency for International Cooperation] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392_036> (2019, January, 15). [in Ukrainian].
13. *Uhoda mizh Tsentralnym bankom Livanu ta Natsionalnym bankom Ukrainy*. [Agreement between the Central Bank of Lebanon and the National Bank of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrainy). *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422_023> (2019, January, 15). [in Ukrainian].

Вікторія Демчишина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Viktoriia Demchyshyna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

GENESIS OF LEGAL REGULATION OF MIGRATION RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

The article aims to study the formation of legal regulation of migration relations between Ukraine and the European Union. The research reveals the basic legal documents in the migration sphere approved between the parties. It states that all analyzed documents in the migration sphere are quite flexible, taking into account their recommendatory nature. The article stipulates that most of the provisions of the documents relate to soft law, which application by the EU is most characteristic primarily for regulation of political relations both inside the Union and in the relations between the European Union and third countries. The article concludes that the legal documents between Ukraine and the European Union are practically significant. It means that they created all legal preconditions for Ukraine's integration into the EU and identified the main priorities of the activity aimed at deepening of the cooperation between Ukraine and the European Union in the future.

Keywords: EU Migration Policy, Directions of Cooperation, Legal Mechanism of Regulation, Soft Law, Third Countries.

За часів Радянського Союзу існували значні обмеження у свободі пересування для громадян виїздити за кордон чи подорожувати територією європейських держав. Як правило, це було пов'язано з державною політикою контролю, небажанням держави випускати власних громадян ознайомлюватися з умовами життя інших країн, підозрою до іноземців, які вважалися потенційними шпигунами, тощо.

Незначне послаблення контролю за пересуванням осіб з боку держави та демократизація суспільства почали відбуватися у політиці держави в період перебудови. У цей час громадяни отримали певні можливості виїздити до європейських країн з огляду на демонтаж «залізної завіси», що відгороджувала Україну насамперед від країн Європейського континенту. До того ж політика держави змінювалася у сторону відкритості, запроваджуючи водночас право наших громадян на вільний виїзд за кордон та в'їзд громадян інших країн на територію України.

Наприклад, на початку 1990-х рр. в Україні було типовим значне переважання в'їзду над виїздом. Додатне міграційне сальдо, яке швидко збільшувалося уже наприкінці 1980-х (1989 – 44,3 тис., а 1990 – 79,3 тис. осіб), різко зросло: 1991 – 206,5 тис., 1992 – 288 тис. осіб¹.

Становлення державної політики України у сфері міграції відбулося у 1991 р. з набуттям Україною незалежності. Саме з часів незалежності і було закладено основні підвалини та принципи співпраці України з Європейським Союзом у міграційній сфері. З огляду на ці обставини, виникла потреба у регулюванні свободи пересування наших громадян територією Євросоюзу та ухваленні низки нормативно-правових актів, які б належним чином регулювали міграційну сферу між сторонами.

¹ Малиновська, О. Міграція зовнішня (міждержавна) <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Migratsiya_zovnishnya> (2019, січень, 21).

Зважаючи на предмет наукового дослідження, проаналізуємо положення низки правових актів у міграційній сфері, ухвалених між Євросоюзом і Україною, які сприяли підготовці та імплементації сучасного та практичного правового інструменту співпраці між сторонами – Угоди про асоціацію.

Одним із перших документів, що започаткував основу міграційних відносин між Україною і Євросоюзом, стала Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, підписана 14 червня 1994 р. (далі – УПС)¹ і набула чинності 1 березня 1998 р. УПС втратила чинність 1 вересня 2017 р. із набранням чинності Угоди про асоціацію.

Разом із тим, слід зазначити, що УПС жодним чином не замінювала положення міжнародних договорів, укладених Україною з державами-членами ЄС, що діяли на момент укладення документу.

Аналізуючи положення УПС є очевидною економічна спрямованість документу – торговельно-економічним питанням присвячено близько 49 статей зі 109. При цьому, положення, які регулюють міграційну сферу, містяться лише у трьох статтях УПС – ст. 24, ст. 25 та ст. 27.

Зокрема, ст.24 передбачено недопущення державами-членами ЄС дискримінації українських громадян, які легально працюють на їх території. У ст. 25 сторони домовилися укласти угоди з метою координації соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і на законних підставах працюють у країнах-членах. Такі угоди мають забезпечити додавання всіх періодів соціального страхування при нарахуванні пенсії, медичному обслуговуванні, а також переказ пенсії з однієї країни до іншої².

У свою чергу, ст.27 регламентувала діяльність Ради з питань співробітництва – спільного органу співпраці між Україною та Європейським Союзом. Наприклад, йшла мова про те, що Рада з питань співробітництва вивчала питання стосовно реалізації насамперед спільних зусиль сторін для стримування нелегальної імміграції та надавала рекомендації щодо заходів контролю. Дані зусилля сторони могли застосувати, беручи до уваги принцип і практику повторного в'їзду мігрантів. Згідно з практикою повторного в'їзду Сторона, з території якої нелегальний іммігрант в'їхав на територію іншої Сторони, має прийняти його назад, якщо запит щодо цього надіслано іншою Стороною. Проте, виконання цього положення залежить від прийняття рекомендацій, чого на цей момент зроблено не було. Можливо, що та чи інша держава – член ЄС вже має двосторонні угоди з Україною, якими вже передбачено зазначене зобов'язання³.

В цілому, характеризуючи УПС, можна сказати, що документ заклав не лише правові підвалини відносин між Україною і ЄС у міграційній сфері, але й згідно з цим документом було створено відповідний інституційний механізм співпраці, у роботі якого Україна брала участь у статусі держави – партнера Європейського Союзу. Це, зокрема, участь у роботі: Ради з питань співробітництва, засідання якої відбувається раз на рік на рівні міністрів (до функцій Ради входить стеження за виконанням УПС, здійснення стратегічного курсу України на інтеграцію до ЄС та вдосконалення механізму співробітництва між двома сторонами); Комітету з питань співробітництва, до складу якого входять представники членів Ради ЄС та Комісії ЄС, з одного боку, та представники уряду України – з другого (до функцій Комітету входять забезпечення додержання та виконання положень УПС, сприяння координації діяльності міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України тощо); Комітету з парламентського співробітництва, до повноважень якого належить розгляд питань стосовно імплементації Угоди.

Що ж стосується практичної інтенсифікації відносин України з ЄС у міграційній сфері, то вона розпочалася із ухвалення 12 грудня 2001 р. Плану дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ (далі – План дій ЄС), погодженого на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС. Саме даний документ найбільш повно передбачав співпрацю України з Євросоюзом у міграційній сфері.

Зокрема, вже у преамбулі серед основних завдань та стратегічних цілей передбачено ратифікацію та імплементацію найбільш важливих міжнародних документів, спрямованих

¹ Угода про партнерство і співробітництво, ст.24. 1994 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012 (2019, січень, 21).

² Малиновська, О. (2014). *Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України*. Київ: НІСД, 37-39.

³ Коментар з питань імплементації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським співтовариством. <www.mvk.if.ua/uploads/files/es04.pdf> (2019, січень, 21).

на боротьбу з нелегальною міграцією; підвищення рівня управління міграційними процесами; застосування належних заходів в галузі прикордонного контролю, реадмісії з метою запобігання використанню території України для нелегальної міграції та транзиту нелегальних мігрантів на територію держав-членів Європейського Союзу.

Одним із перших положень, передбачених Планом дій ЄС, є питання міграції та притулку. Так, передбачено наближення законодавства України у сфері надання притулку та біженців до норм та стандартів ЄС, зокрема, до Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та Протоколу, що стосується статусу біженців 1967 року, включаючи право на притулок та повагу принципу невислання.

Окрему увагу приділено здійсненню більш інтенсивної інтеграційної політики, спрямованої на посилення недискримінації в різних аспектах життя та підтримці ефективного управління міграційними процесами, в тому числі, шляхом надання консультативної допомоги для заснування Державної міграційної служби України та сприяння її діяльності.

У порівнянні з УПС, Планом дій ЄС передбачено більш конкретні кроки для подальшої співпраці сторін у сфері міграції. Зокрема, зроблено спроби визначити обсяг нелегальної міграції через Україну, здійснити моніторинг міграційних процесів, дослідити можливість участі України в системі запобігання нелегальній міграції та подальше укладення Україною угод про реадмісію з державами-членами ЄС.

По суті, План дій сприяв реалізації низки цілей. По-перше, Україна приєдналася до Конвенції ООН про статус біженців. По-друге, ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту).

Окрім того, План дій ЄС заклав підвалини та принципи для ухвалення у 2005 р. на засіданні Ради з питань співпраці між Україною та ЄС двостороннього Плану дій Україна – ЄС (далі – План дій)¹ терміном на три роки.

Так, серед пріоритетів співпраці України і ЄС, визначених Планом дій є поступове наближення українського законодавства, норм та стандартів до європейських. Іншими словами, Європейський Союз прямо говорить про гармонізацію законодавства.

Згідно з документом серед пріоритетів співпраці є сприяння діалогу щодо питань працевлаштування та забезпечення, щоб ставлення до працівників-мігрантів не було дискримінаційним на підставі громадянства. Дане положення повністю розкривається у розділі, що стосується недискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів. Зокрема, зазначено, що необхідно у повній мірі забезпечити імплементацію зобов'язань відповідно до вже згаданої нами статті 24 УПС щодо умов праці. Така імплементація передбачалася шляхом скасування усіх дискримінаційних заходів, що застосовуються до працівників-мігрантів за ознакою громадянства стосовно умов праці, оплати праці або звільнення.

До того ж, міграційний блок питань також було задекларовано у розділі 2.4 «Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ», де серед пріоритетних напрямів співробітництва між Україною та Євросоюзом у сфері юстиції та внутрішніх справ визначені питання реадмісії, міграції та управління кордонами.

В цілому, План дій передбачав більш тісне співробітництво між Україною і Євросоюзом, що виходить за рамки УПС і передбачає поступову економічну інтеграцію та поглиблення політичної співпраці.

Новим практичним інструментом на заміну Плану дій став Порядок денний асоціації (далі – ПДА 2009 р.), підписаний 16 квітня 2009 року на засіданні Ради з питань співробітництва Україна – Євросоюз. ПДА 2009 р. набрав чинності 23 листопада 2009.

Як і інші документи, ухвалені Радою співробітництва, ПДА має рекомендаційний характер. Його положення можна віднести до м'якого права, застосування якого з боку ЄС є найбільш характерним для регулювання насамперед політичних відносин як в середині Союзу, так у стосунках ЄС з третіми країнами. Проте він стає найбільш практично значимим серед усіх документів, які визначають основи співпраці України та Союзу. ПДА не має термінів виконання. Метою його ухвалення є полегшення імплементації тимчасової, а потім повноцінної угоди про асоціацію між Україною та Союзом. Однак значення цього документу для України цим не обмежується. Важливою

¹ План дій «Україна – Європейський Союз» ст. 24. 2005 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (2019, січень, 21).

особливістю ПДА є те, що хоча він не містить положень про можливе членство України у Союзі, по своїй суті документ спрямований на підготовку країни до виконання Копенгагенських критеріїв вступу до ЄС – політичних, економічних і правових¹.

У ПДА питанням міграції присвячений підрозділ 3 «Співробітництво з питань юстиції, свободи та безпеки». У зазначеному підрозділі Україна та ЄС підтвердили спільні наміри розвивати законодавчі та інституційні рамки у сфері управління міграцією з метою боротьби з нелегальною міграцією; запровадити безвізовий режим між собою та забезпечити повну імплементацію угод про спрощення оформлення віз та про реадмісію між Україною та ЄС.

Водночас, як і в Плані дій ЄС та Плані дій 2005 р., Україна в котрий раз зобов'язалася імплементувати Конвенцію ООН про статус біженців 1951 року і відповідного Протоколу про статус біженців 1967 року, включаючи право на притулок та дотримання принципу невидворення.

Пізніше, а саме у 2012 та 2013 рр. з метою актуалізації документу були внесені низку змін до ПДА 2009 р., які, в цілому, не внесли суттєвих доповнень до вже існуючих намірів сторін у міграційній сфері. 16 березня 2015 р., будучи узгодженим між Урядом України та ЄС і його державами-членами, Порядок денний асоціації було оновлено, яким поки що користуються сторони.

У порівнянні з ПДА 2009 р. оновлений документ розкрив більш детально міграційну сферу. Зокрема, сторони конкретизували зобов'язання щодо виконання Угоди між Україною та ЄС про реадмісію та реалізації заходів щодо реінтеграції українських громадян; забезпечення практичної діяльності та вжиття заходів, які підвищують ефективність та важливість угод про реадмісію в цілому. Деталізовано також діяльність Державної міграційної служби у контексті допомоги з боку ЄС фінансовими та людськими ресурсами для реалізації необхідних заходів і завдань у рамках правового поля для управління міграцією.

Разом із тим, сторони підтвердили свої зусилля посилювати міжвідомче співробітництво у сфері міграції; розробити форми і механізми співробітництва між сторонами з усіх міграційних питань; забезпечити належну інфраструктуру (включаючи центри утримання), посилення спроможності відповідальних органів щодо забезпечення ефективного видворення громадян третіх країн, які незаконно перебувають на та / або перетинають територію України.

До того ж, в оновленому ПДА, на відміну від початкової версії документу, значно детальніше були висвітлені питання надання притулку. Окрім імплементації Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та відповідного Протоколу про статус біженців 1967 року, включаючи право на притулок та дотримання принципу невидворення, передбачено імплементувати законодавство про надання притулку, зокрема забезпечення необхідної інфраструктури (включаючи центри тимчасового розміщення) та поваги до основних прав осіб, які шукають притулок та користуються міжнародним захистом; оптимізувати процес прийняття рішень щодо процедур надання притулку та зміцнення спроможності відповідальних органів, зокрема щодо процедур надання притулку та утримання осіб, які шукають притулок та користуються міжнародним захистом, для ефективного забезпечення їх прав тощо.

Окремий акцент зосереджено на забезпеченні ефективного доступу до процедур та гарантування прав особам, які шукають притулок та користуються міжнародним захистом, включаючи забезпечення перекладу у прикордонних і приймальних пунктах та регіональних відділеннях, де здійснюються процедури надання притулку; забезпечення постійного підвищення кваліфікації фахівців у сфері надання притулку та міграції, включаючи суддів, посадових осіб центральних та місцевих органів влади, працівників міліції, державної прикордонної служби, психологів, соціальних працівників та ін.

Загалом, ми вважаємо, що Порядок денний асоціації є основним механізмом моніторингу та оцінювання прогресу України у виконанні Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також моніторингу та оцінювання досягнень всіх цілей політичної асоціації та економічної інтеграції особливо, що стосується досягнень України у гарантуванні поваги до спільних цінностей та прогресу у досягненні відповідності національного законодавства України до права ЄС у політичній, економічній та правовій сферах.

¹ Муравйов, В. (2012). Юридична природа порядку денного асоціації між Україною та Європейським Союзом. *Віче*, 8, 16-21.

Всі вищезгадані нами документи у міграційній сфері є досить гнучкими, зважаючи на їх рекомендаційний характер. Більшість положень можна віднести до м'якого права, застосування якого з боку ЄС є найбільш характерним для регулювання насамперед політичних відносин як в середині Союзу, так і у відносинах Європейського Союзу з третіми країнами. Однак ці документи є практично значимими, адже вони створили всі правові передумови для інтеграції України до ЄС та визначили основні пріоритети діяльності, спрямованої на поглиблення співробітництва між Україною та Євросоюзом у майбутньому.

References:

1. Malynovska, O. *Mihratsiia zovnishnia (mizhderzhavna)*. <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Migratsiya_zovnishnya> (2019, January, 21). [in Ukrainian].
2. *Uhoda pro partnerstvo i spivrobotnytstvo 1994* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Partnership and Cooperation Agreement 1994]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official site of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012> (2019, січень, 21). [in Ukrainian].
3. Malynovska, O. (2014). *Mihratsiina polityka Yevropeiskoho soiuzu: vyklyky ta uroky dlia Ukrainy*. [The migration policy of the European Union]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
4. 4. *Komentar z pytan implementatsii Uhody pro partnerstvo i spivrobotnytstvo mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym spivtovarystvom*. [Commentary on the implementation of the Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the European Community]. <www.mvk.if.ua/uploads/files/es04.pdf> (2019, January, 21) [in Ukrainian].
5. *Plan dii Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz 2005* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Plan of action between Ukraine and the European Union]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official site of Ukraine]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693> (2019, January, 21) [in Ukrainian].
6. Muraviov, V. (2012). *Yurydychna pryroda poriadku dennoho asotsiatsii mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom* [The legal nature of the Association Agenda between Ukraine and the European Union]. *Viche* [Viche], no. 8, 16-21. [in Ukrainian].

Tetiana Melnyk, Junior research fellow

Odesa Center for Nonproliferation,

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

NUCLEAR POSTURE REVIEW 2018: TRANSATLANTIC LINK IN THE TIMES OF UNCERTAINTY

United States of America for years have played an important role of the arbiter and guarantor of international stability. With Barack Obama's policy US were as close to the European way of thinking as never before. Things have got changed with the newly elected president Donald Trump. His statements during the election campaign were threatening and provoking international community. His policy as a president should be primary analyzed not through twitter posts or provocative statements but substantial state documents. Nuclear posture review is one of such key documents and most significant in the field of nuclear strategy. Created by experts of the current administration it intends to deeply analyze recent developments and address major threats. It is done in line with presidential thinking, including uncertainty thinking, but also giving credits to European partners and considering their fundamental needs.

Keywords: NPR, nuclear strategy, nuclear deterrence, transatlantic, security, USA, Europe

Introduction

For decades transatlantic link between Europe and United States (US) has been ensuring a stable and secure environment for the region. Priorities kept changing but this strong cooperation was true for both Cold and post-Cold war times. Lately, new security challenges appeared on the agenda, including Russian violation of international law, North Korean missile tests, elections in US, Brexit and others. These events and processes are of a different nature but have a common effect of reducing security and trust into a possible united response by transatlantic partners.

Importance of unity is seen as a crucial element in generating an adequate response and is difficult to achieve between so many partners with different priorities, capabilities and strategies. But whether to agree to not agree is another tactical option in this case?

This paper will focus on the following research questions: How has changed US nuclear strategy and what is European role in this transatlantic security partnership?

Recently published US Nuclear Posture Review (NPR) reveals and categorises main common threats for transatlantic partners, informs the adversaries about readiness to act and build-up of capabilities, as well as shows strong commitment to allies. At the same time, many important details on the means and cases of utilization of one response or another stay blurred in order to preserve certainty/uncertainty balance and European partners play a crucial role in this play.

For the better understanding of current trends and developments in the area, the author uses document analysis of the NPR 2018 in comparison with previous NPR 2010 and combination with general political analysis of the international environment.

NPR 2018 overview

As a non-classified strategy document produced by a unilateral actor, NPR is primarily aimed to inform US adversaries and allies, with additional objectives of systematisation and projection.

The overall tone of the NPR 2018 is more competitive with much higher attention given to the concept of deterrence and the main message being 'US have strong capabilities and will use them if necessary, to protect its territory and Allies'. Reflected change of the international security environment is seen already by a quantitative comparison of key words and concepts in the NPR 2018 and NPR 2010.

As described in the respective parts of the review 2018, special attention is now given to the Great Power competition with Russia and China. And if attention given to Russia was also high at the NPR 2010, China's profile has risen almost twice. Meanwhile, it is worth mentioning that the very attitude and context of mentioning these states have been changed dramatically from "strategic stability" and "high-level

dialogues” to “Great Power competition” and “preven[tion of a] Great Power war”¹²³⁴.

North Korea’s (DPRK) and Iran’s profiles have also significantly increased their importance while staying in line with a previous rhetoric. The very fact of continuity on the issues related to Iran is questionable due to a number of events and significant progress made on the settlement of the Iranian case, including the key role of the European Union (EU) as a mediator in an agreed Iranian nuclear deal in 2015⁵. This agreement was questioned by Trump on a number of occasions and compromised formula expressed at the NPR that points attention to the fact that agreement itself is temporary, till 2031, and intentions of Iran stay rather unclear⁶⁷. The same year appears at the document also in a context of the sea-based deterrent force modernization program that is considered as one of the equally “essential [leg] to overall effectiveness” of the Triad (present in both Obama and Bush NPRs)⁸⁹¹⁰.

Chosen modernization program, including “replacement ICBM, bomber, smaller warhead for the D-5 and replacement submarines, and modern command and control” is seen by P. Bracken as part of “signalling by the United States” maintaining a balance between “action and restraint” as a reaction to the analysed behaviour of the adversaries¹¹. These smaller arms or low-yield weapons with possible launch from a submarine became one of the hottest topics. With initial attempt to make US response more flexible and mirror developments in Russia, this proposal is criticised for the lowering the nuclear threshold¹²

Such behaviour had a direct impact on European security, as in case of incorporation of “escalate to de-escalate” doctrine by Russia and followed threatening to use nuclear weapons (NW) during the occupation of Crimea campaign¹³¹⁴¹⁵. With the main difference in fundamental understanding of war as ‘operationalised’ by Russia – as “the extension of policy by other means” and ‘contingent’ by European states – “dictated by fear misperception and accident” that further created hope that no reaction will follow on Russian actions¹⁶. NPR 2018 in this regard numerously underlines irresponsiveness of this approach and readiness of the US to respond with no “no first use”¹⁷.

A similar stand is taken on non-proliferation and arms control that the US is committed to the idea itself but is not ready to risk its security. Interestingly enough draft formulation that “America’s strategic competitors have not followed example” disappeared at the final version and a number of one-type phrases on the importance of US security guarantees were inserted. That nevertheless didn’t increase the quantity of non-proliferation rhetoric high enough to reach 2010 level. No continuity in the question of one-warhead policy launched by Obama and no commitment to NW test ban ratification. Open sea targeting is the only initiative kept but the very idea of such targeting was criticised already during previous administration because of automatic re-targeting that takes a few seconds in case of a launch.

¹ *Nuclear Posture Review Report* (2010). Department of Defence USA, 26.

² *Nuclear Posture Review Report* (2010). Department of Defence USA, 68.

³ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 6.

⁴ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 12.

⁵ See Iran nuclear deal: EU statement on the JCPA. *Official website of the European Council*. <<https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>>.

⁶ See Iran nuclear deal: sanctions waived as Trump begins countdown to keep US. *Guardian*. <<https://www.theguardian.com/>>.

⁷ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 37.

⁸ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 67.

⁹ *Nuclear Posture Review Report* (2010). Department of Defence USA, 43.

¹⁰ *Excerpts of classified NPR* (2001). Congress, 1.

¹¹ Bracken P. (2018). The 2018 Nuclear Posture Review: Signaling Restraint with Stipulations. <<https://www.fpri.org/article/2018/02/2018-nuclear-posture-review-signaling-restraint-stipulations/>>.

¹² See Mount, A., Stowe-Thurston, A. (2018). What is US nuclear policy, exactly? *Bulletin of the atomic scientist*. <<https://thebulletin.org/2018/04/what-is-us-nuclear-policy-exactly/>>.

¹³ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 54.

¹⁴ Sokov, N. (2014). Why Russia calls a limited nuclear strike “de-escalation”. *Bulletin of the atomic scientist*. <<https://thebulletin.org/2014/03/why-russia-calls-a-limited-nuclear-strike-de-escalation/>>.

¹⁵ See Russia threatens to use ‘nuclear force’ over Crimea and the Baltic states (2015). *Independent*. <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-threatens-to-use-nuclear-force-over-crimea-and-the-baltic-states-10150565.html>>.

¹⁶ Corbett, A. (2016). Deterring a nuclear Russia in a 21st century: theory and practice. *NDC Research Report*.

¹⁷ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 46.

On the other side, the issue of power balance with Russia and high importance of strength for the dialogue with Russia was correctly caught as show early responses from Russia stating that after US progress in non-strategic NW it “will be able to discuss on equal footing” all concerns¹. Recent claims of North Korea’s readiness to hold denuclearisation talks also prove a range of possibilities that opened US administration’s approach.

The main achievement of the current US administration is a clear identification of adversaries and explanation of the reasoning behind changes. As credible assurances to the partners and allies require credible deterrence capabilities and informed adversaries at first place. Meanwhile, this approach might create some complexities for further cooperation in the non-proliferation efforts in the viewable future.

Certainty and uncertainty balance.

In the previous part, we’ve briefly touched upon the high importance of information function of the strategy. But to inform doesn’t necessarily mean to clarify. In such a sensitive question as nuclear deterrence, there should be always kept a balance between certainty and uncertainty in order to inform the adversary of all three components: arms, technical abilities and political readiness to use them as well as effective signalling adversaries; meanwhile not giving up all the details of war tactics. There are two possible solutions to this dilemma, both used by transatlantic partners. As B. Tertrais mentions, “Washington and London are clear about the circumstances that would constitute a particular threshold (WMD use), but unclear about the circumstances that would constitute a particular response; Paris is vague about the exact threshold (‘vital interests’), but clear about the response”².

In this sense, NPR 2018 follows usual for the US track of listing main cases that would be considered as “extreme circumstance”³ and gives even more uncertainty by introducing an approach of “no ‘one size fits all’ for deterrence”⁴.

At the 2018 report, these extreme circumstances are broadened to the “terrorist nuclear attack against the United States or its allies and partners”⁵, in line with Trump’s priority given to international terrorism as a number one threat to security.

Worth mentioning, that previously there were no generally recognized cases of nuclear terrorism that corresponds to the character of modern international terrorism. Nevertheless, non-recognised nuclear states, as North Korea might if future considers sharing information and technologies itself not only with other states, but also terroristic groups. By supplementing existing clause of “hold fully accountable any state, terrorist group, or other non-state actor that supports or enables terrorist efforts to obtain or employ nuclear devices”^{6,7} with the mentioned-above novation, Trump’s administration is trying to inform other actors that even indirect participation in such act would be detected (origin of the enriched material and technologies) and those responsible will be punished by decided means, that could include “the ultimate form of retaliation”⁸.

Two other newly incorporated components component of “extreme circumstances” are “limited nuclear escalation” and “non-nuclear strategic attack” (including versus “U.S., allied, or partner civilian population or infrastructure, and attacks on U.S. or allied nuclear forces, their command and control, or warning and attack assessment capabilities”)⁹.

In order to avoid direct application of these clauses an “ultimate form of retaliation” is not specified. And in the blocks of NW application authors talk about “vital interests”, leaving a place for manoeuvring by not linking blocks together. And “tailored deterrence [‘no one size fits all’] strategies communicate to different potential adversaries that their aggression would carry unacceptable risks and intolerable costs

¹ Баклицкий, А. (2018). Жесткая сила: как Трамп покончил с «ядерным либерализмом» Обамы. *РБК*. <<https://www.rbc.ru/opinions/politics/15/01/2018/5a5c91679a7947598db1212a>>.

² Tertrais, B. (2007). A comparison between US, UK and French nuclear policies and doctrines. *CERI*. <https://www.sciencespo.fr/cei/sites/sciencespo.fr.cei/files/art_bt.pdf>.

³ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 45.

⁴ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 50.

⁵ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 22.

⁶ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 13.

⁷ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 22.

⁸ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 22.

⁹ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 45.

according to their particular calculations of risk and cost”, keeping in mind that for Russia and China this might (but not necessarily will) lead to the ‘Great Power war’, when in the case of DPRK or Iran rivalry is rather asymmetric¹. In practice, differentiation occurs even inside of the sub-groups. The same US president who rejected the Iranian deal yesterday has taken attempts to progress on the North Korean track today. This play around non-proliferation efforts is explained by a number of factors including domestic revisionist strategy of all the Obama’s policies and international support line to Saudi Arabia.

Trump has shown his loyalty to the uncertainty already during the election campaign. As a President, he supports such measures taken to show that even risk minor than the global war threat to the West would be met responded with unacceptable damage and only option proposed to prevent adversaries from checking set-up redlines is enhanced asset of uncertainty tactics.

Europe as a partner

Talking about extended deterrence, NPR 2018 states “potential adversaries, should not doubt our extended deterrence commitments or our ability and willingness to fulfil them” and the idea of assuring allies and partners goes through all the document². Meanwhile, mentioning of partners along with allies was changed in a few cases from draft to final version, probably also reflecting “no one-fits-all” strategy and keeping the final say for Washington.

Current scenario of division of labour is not absolutely new but rather echoes “the Cold war, when one purpose of conventional NATO forces were to rise a threshold of nuclear use”, as strong conventional European/NATO forces ready to respond and backed by ‘nuclear umbrella’ create fewer incentives for an adversary to start a war or play asymmetric games³.

Such roles sharing is based on different strategic approaches to deterrence by the actors. As A. Corbett mentions: “The Russian perspective on the use of nuclear capabilities is based on the ‘deterrence by denial’ concept ...[when] NATO considers nuclear deterrence in terms of ‘deterrence by punishment’... [and] this difference... creates the risk of a range of negative strategic outcomes for the Alliance”⁴. US NPR 2018 is trying to breach this gap by strengthened “integration of nuclear and non-nuclear military planning” and balance political function of NW with military credibility⁵. As to US own conventional capabilities, NPR 2018 is very opposite to NPR 2010 with an idea of future replacement of NW’s role by precision-guided munitions and express a rather sceptical short position. Another highly disputable with Moscow issue of the ballistic missile defence is also overshadowed.

In the European context, NPR envisages “a replacement for the current aging DCA” by the F-35A with B61-12 gravity bombs as part of the ‘dual-key’ nuclear sharing arrangements in order to strengthen practical capabilities⁶⁷. Talking about NW NPR mentions: “U.S. and other NATO non-strategic nuclear forces deployed in Europe” as an element of common deterrence that might leave a room for European partners to develop further inside arrangements as those discussed between France and Germany⁸⁹.

Another important pillar of European input is done by independent nuclear capacities of UK and France. In this regard NPR 2010 is silent, but 2018 is following the line agreed on NATO Warsaw summit, stresses their importance and independent nature of decision-making. In line with uncertainty strategy “Allies’ independent centres of decision-making contribute to deterrence by complicating the calculations of potential adversaries”¹⁰.

Finally, the financial side of such doubled approach (both nuclear and conventional deterrence in Europe) has always been high on the agenda. The Current situation is not an exception. During

¹ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 14.

² *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 35.

³ Corbett, A. (2016). Deterring a nuclear Russia in a 21st century: theory and practice. *NDC Research Report*, 4.

⁴ Corbett, A. (2016). Deterring a nuclear Russia in a 21st century: theory and practice. *NDC Research Report*, 3-4, 6.

⁵ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 14.

⁶ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 74.

⁷ See Kamp, Karl-Heinz (2018). Nuclear Reorientation of NATO. *NDS Commentary*. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_162996.htm>.

⁸ *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA, 55.

⁹ See Meier, O. (2016). Germany and the Role of Nuclear Weapons. <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/45909/ssoar-2016-meier-Germany_and_the_role_of.pdf?sequence=1>.

¹⁰ Warsaw Summit Communiqué NATO. *NATO website*. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm>.

the election campaign, President Trump was highly critical of the question of burden sharing and even Obama was pushing European partners to reach 2% spending minimum. But according to the previous arrangements, these two percent must be also complemented by 20% of spending on the equipment and many countries have well-progressed on this criterion from 2014¹.

Furthermore, foreseen long ago at the treaties and finally adopted at the EU framework PESCO also focuses on both these aspects and aims at harmonization of budget spending among members². These newest European security developments have finally materialized by the end of 2017 with 23 member states on board. The idea of joint capabilities to achieve ‘strategic autonomy’ is based on three components: PESCO, CARD and EDF and already includes 17 adopted projects³. Aside from PESCO itself, it includes CARD – assessment system and best-practice sharing in military planning on a voluntary basis; and EDF that supports PESCO and other projects with funding. At first, lots of attention was given to the concern of the duplication of NATO capabilities by the EU with recent developments. As we can see from the above-mentioned explanation it becomes clearly far from truth. Moreover, as H. Harrard noticed, it can’t be seen as a threat of NATO or US influence “as we are happy that EU is doing more on defense, plus many aspects of these projects stay hypothetical and waiting for 3-5-7 years of implementation” to see the outcome⁴.

While it cannot be considered as a common army and there is no reference to nuclear capabilities, these recent initiatives indicate a strong tendency towards self-sufficiency on the European continent. Complex analysis of the situation enables to see that burden sharing can’t be assessed only by formal criteria and European counterpart of Transatlantic relations is highly valuable for the stabilization of the environment. Only by coordination of all the forces, transatlantic partners will have a chance to respond to an asymmetrical and sometimes unpredictable behaviour of adversaries.

Conclusions

US Nuclear Posture Review is one of the most important strategic documents of the country that reveals security concerns and possible solutions to current challenges to the United States, its Allies, partners and the international community as such. NPR 2018 is created in general traditions of such documents but includes a number of crucial novelties that are typical to the current Presidential Administration.

A lot of attention is dedicated to the Great Power Competition and choice of possible way of informing adversaries about capabilities and readiness to use them in case of the crisis. For this reason, US is choosing one of the variations of the certainty/uncertainty balance with highly blurred lines and links between concretely identifies threats and what would be the response. Furthermore, this approach is accompanied with the differentiated approach and the closer link between conventional and nuclear capabilities.

Due to its geopolitical position and the key role in the international arena, Europe is facing all the spectrum of challenges listed at the NPR and developments on the European continent influence the US on the other side. Both nuclear and non-nuclear European member states NATO and EU contribute to the creation of this stability/instability balance and deterrence of the adversaries. Even such internal questions as arms modernisation and budget spending appear to affect general power balancing among the actors. The US is making its own input via ‘nuclear umbrella’ and close cooperation.

We live in a time of uncertainty and many questions are left open after NPR 2018 but as far as transatlantic security cooperation continues and partners rest reliable some other aspects may rest unveiled.

¹ NATO Defence Expenditure of NATO Countries (2010-2017) PR/CP(2017)111, 29 June/juin 2017. *NATO website*. <https://www.nato.int/cps/em/natohq/news_156770.htm>.

² See remarks by HR Federica Mogherini EEAS

³ See EEAS, Permanent Structured Cooperation (PESCO) – Factsheet Bruxelles, 05/03/2018. <[https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hans/34226/Permanent%20Structured%20Cooperation%20\(PESCO\)%20-%20Factsheet](https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hans/34226/Permanent%20Structured%20Cooperation%20(PESCO)%20-%20Factsheet)>.

⁴ Interview with Herry Harrard, Acting head of the Political Section at the US mission to the EU? During the Transatlantic Affairs Seminar at the U.S. Mission to the EU, 31.01.2018

References:

1. Baklitskiy, A. (2018). Zhestkaya sila: kak Tramp pokonchil s «yadernym liberalizmom» Obamy [Hard power: how Trump ended up with Obama's "nuclear liberalism"], *RBK*. <<https://www.rbc.ru/opinions/politics/15/01/2018/5a5c91679a7947598db1212a>> [in Russian].
2. Bracken P. (2018). The 2018 Nuclear Posture Review: Signaling Restraint with Stipulations. <<https://www.fpri.org/article/2018/02/2018-nuclear-posture-review-signaling-restraint-stipulations/>>. [in English].
3. Corbett, A. (2016). Deterring a nuclear Russia in a 21st century: theory and practice. *NDC Research Report*. [in English].
4. EEAS, Permanent Structured Cooperation (PESCO) – Factsheet Bruxelles, 05/03/2018. <[https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hans/34226/Permanent%20Structured%20Cooperation%20\(PESCO\)%20-%20Factsheet](https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_zh-hans/34226/Permanent%20Structured%20Cooperation%20(PESCO)%20-%20Factsheet)>. [in English].
5. Excerpts of classified NPR (2001). *Congress*, 1. [in English].
6. Iran nuclear deal: EU statement on the JCPA. *Official website of the European Council*. <<https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>>. [in English].
7. Iran nuclear deal: sanctions waived as Trump begins countdown to keep US. *Guardian*. <<https://www.theguardian.com/>>. [in English].
8. Kamp, Karl-Heinz (2018). Nuclear Reorientation of NATO. *NDS Commentary*. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_162996.htm>. [in English].
9. Meier, O. (2016). Germany and the Role of Nuclear Weapons. <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/45909/ssoar-2016-meier-Germany_and_the_role_of.pdf?sequence=1>. [in English].
10. Mount, A., Stowe-Thurston, A. (2018). What is US nuclear policy, exactly? *Bulletin of the atomic scientist*. <<https://thebulletin.org/2018/04/what-is-us-nuclear-policy-exactly/>>. [in English].
11. NATO Defence Expenditure of NATO Countries (2010-2017) PR/CP(2017)111, 29 June/juin 2017. *NATO website*. <https://www.nato.int/cps/em/natohq/news_156770.htm>. [in English].
12. *Nuclear Posture Review Report* (2010). Department of Defence USA. [in English].
13. *Nuclear Posture Review Report* (2018). Department of Defence USA. [in English].
14. Russia threatens to use 'nuclear force' over Crimea and the Baltic states (2015). *Independent*. <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-threatens-to-use-nuclear-force-over-crimea-and-the-baltic-states-10150565.html>>. [in English].
15. Sokov, N. (2014). Why Russia calls a limited nuclear strike "de-escalation". *Bulletin of the atomic scientist*. <<https://thebulletin.org/2014/03/why-russia-calls-a-limited-nuclear-strike-de-escalation/>>. [in English].
16. Tertrais, B. (2007). A comparison between US, UK and French nuclear policies and doctrines. *CERI*. <https://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/art_bt.pdf>. [in English].
17. Warsaw Summit Communiqué NATO. *NATO website*. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm>. [in English].

Valeriia Gergieva

University of Hamburg, Germany

MARRIAGE OF OIL CONVINIENCE: THE UNITED STATES AND SAUDI ARABIA'S CASE STUDY

Usage of oil, as a weapon is a statement, which is becoming more and more widespread among researchers, news agencies and policy makers. This article focuses on examples, which illustrate the evidence of energy priority. The U.S.-Saudi Arabia relations, in the framework of case study research, serve, as one of the historical, complicated and unique ones. The U.S., as the largest consumer of oil in the world are interested in stable oil prices, first. Saudi Arabia has influence on the world market price of oil by adjusting output. One of the latest example was – manipulating oil prices to try to keep US shale from becoming a viable competitor in the global market. In this article, you will find comparison challenges for the U.S.-Saudi Arabia relations throughout different periods: 'oil shocks', 9/11 terrorist attacks, oil prices games and their influence on the U.S. Is cooperation still favorable to both partners?

Keywords: oil shocks, oil prices, OPEC, adjusting output, U.S., Saudi Arabia, dependence.

When we speak about energy resources, as a weapon in the modern policy, it is quite important to retrace policy of the main energy global actors. The chosen method of research is case study. As this methodology helps to conduct a comparative investigation that shows relationships between two or among more than two subjects, and shows the phenomena in the natural setting to increase understanding of it.¹

The phenomena of Saudi Arabia and US relations should be observed foremost. Saudi Arabia is the world's second largest oil producer behind the U.S. An exporter, which control the world's second largest oil reserves, the sixth largest gas reserves. An important fact is that Saudi Arabia is an active member in the Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC), which influences oil prices formation on the energy market².

The Gulf Cooperation Council (GCC) that includes the Saudi Kingdom, United Arab Emirates, Kuwait, Qatar, Oman and Bahrain, contains over half of the global oil stocks and more than a third of its natural gas. Professor Noam Chomsky noted "One of President Roosevelt's leading advisors said, that who controls the Gulf region, will have substantial control of the world." President Eisenhower called it "The strategically most important part of the world"³. These statements show the strategic importance of this region to American policy makers, not just for the last decades, but also for the last half of the century.

Saudi Arabia's vast oil resources primarily characterize U.S.-Saudi trade relations, with over \$20.9 billion in exports annually. The U.S.-Saudi historic relations in the oil industry have helped both states to determine the importance of cooperation for both countries⁴.

Before United States became the Middle East's protector, Great Britain served in this role. Saudis relied on the British as their security guarantor, especially before the Kingdom could profit from the export of oil, which was only discovered in 1938.

Energy relations between the U.S. and Saudi started in 1933, when Saudi Arabia granted an oil concession Standard Oil Company of California (now Chevron). And they can be described as an exchange of Saudi oil for American security. This defines Saudi Arabia's "special" relationships with its most important ally, the United States. Saudi Arabia's oil and the interests of American companies in exploiting it has become inseparable element of US interest⁵.

¹ Yin, K.R. (2009). Case Study Research: Design and Methods. *SAGE Publications, Vol. 5*, 15-22.

² U.S.-Saudi Arabia Trade Facts. *Office of the United States Trade Representative website*. <<https://ustr.gov/countries-regions/europe-middle-east/middle-east/north-africa/saudi-arabia>> (2019, January, 24).

³ Chomsky, N. (2010). U.S. Savage Imperialism: the U.S. Empire, the Mideast, and the world. *Part I*. <<https://ru.scribd.com/document/45212745/US-Savage-Imperialism-by-Noam-Chomsky>>

⁴ U.S.-Saudi Arabia Trade Facts. *Office of the United States Trade Representative website*. <<https://ustr.gov/countries-regions/europe-middle-east/middle-east/north-africa/saudi-arabia>> (2019, January, 24).

⁵ Blanchard, M.C. (2018). Saudi Arabia: Background and U.S. Relations. *Congressional Research Service report, Vol. 72*, 47. <<https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33533.pdf>> (2019, January, 15).

The convergence of countries happened after the WWII, when the U.S. President Franklin D. Roosevelt was returning from the Yalta Conference in 1945. On his way back he decided to meet with some of the Middle East and Africa's most important leaders, among them was the first Saudi king – Abdul Aziz ibn Saud. He was a charismatic yet isolationist military leader, who had united Saudi Arabia¹.

It was obvious, that two leaders got along with each other, as Roosevelt ordered one of his two wheelchairs to be given to Abdul Aziz as a gift. They both bore physically limited –Roosevelt moved in a chair and the King walked with difficulty, was unable to climb stairs because of wounds in his legs².

Unfortunately, the great friendship between Roosevelt and Abdul Aziz didn't last for long – the U.S. president died less than two months later. The next president Harry Truman wasn't so close with Abdul Aziz. However, the core themes of the Saudi – U.S. cooperation, established on security and oil, have endured through five Saudi kings and twelve U.S. presidents³.

The phenomena of two countries relations can be analyzed through this realized dependence. On what could U.S. close their eyes for the sake of oil? Are there any additional interests in oil sector?

Oil shocks, as turning points of energy value.

Since old times the Middle East region has been quite unstable and the fact that it is a crossroad of international interests, only complicated the internal situation. An oil factor is making this region even more attractive and complicated.

If we talk about turning point of resources value and realizing the dependence on 'favorable' attitude to oil dependent countries, it was the "first oil shock" in 1973, when OPEC stopped exports of oil to the U.S. and other western nations in order to punish them for supporting Israel in the Yom Kippur War. OPEC countries decided to cut off the oil supply as long as the territory occupied by Israel was not exempt. The first country that was embargoed was the United States. It has happened because of the U.S. political and military support for Israel. The oil embargo forced America to consider about such things as energy security in a sense of uninterrupted supply, oil prices, which up to 1973 no one had worried about a lot. Until October 1973, the price per barrel was below \$5. After the "first oil shock" in 1973-1974, the price rose to \$12-\$15. The embargo was cancelled only in March 1974 after a common agreement⁴.

The "second oil shock" was determined by such factors, as the fall of the Shah Regime in Iran and as a consequence – the Islamic Revolution in 1979, which led to the formation of an Islamic state under revolution leader Ayatollah Khomeini. As one of the consequences was the Iranian hostage crises from 1979 until 1981, when Khomeini called the people to demonstrate against U.S. influence. During this demonstration, 500 revolutionists seized the U.S. embassy in Teheran and the hostage crisis ended with the release of all hostages in January 1981. The "second oil shock" in 1979 strengthened understanding of Saudi's importance mostly for the U.S.

The Islamic Revolution caused the crisis inside OPEC, oil prices increased, as Iran was the second oil producer in OPEC, the loss of Iran was quite significant. In January 1979, the price sharply increased to \$30 within one year. Before the oil price dropped below \$15 in December 1978, the U.S. was unable to stop the rising prices and shortages. The only country that could realistically make up the Iranian loss was Saudi Arabia. But, no one was sure for how long this would last. When Iran was definitely "lost", the U.S. knew they had to do all they could to hold up Saudi Arabia as the largest oil producer⁵.

They pressured Saudi Arabia to keep pumping oil but it became more important to make sure Saudi Arabia was secure. The Iranian Revolution had shown that even strong monarchies were vulnerable. Could

¹ Taylor, A. (2015). The first time a U.S. president met a Saudi King. *The Washington Post*.

<https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/01/27/the-first-time-a-u-s-president-met-a-saudi-king/?utm_term=.edad8db4512f> (2019, January, 26).

² U.S.-Saudi Arabia Relations. *Council on Foreign Relations website*. <<https://www.cfr.org/backgrounders/us-saudi-arabia-relations>> (2019, January, 24).

³ U.S.-Saudi Arabia Relations. *Council on Foreign Relations website*. <<https://www.cfr.org/backgrounders/us-saudi-arabia-relations>> (2019, January, 24).

⁴ Clawson, P., Henderson, S. (2005). Reducing Vulnerability to Middle East Energy Shocks: a key element in strengthening U.S. Energy Security. *The Washington Institute for Near East Policy*.

<<https://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/PolicyFocus49.pdf>> (2019, January, 23).

⁵ Power, N. (2014). The 1979 Energy Crisis: US Foreign Policy and Public Consciousness. *The Boolean*, 156-157. *UCC website*. <<http://publish.ucc.ie/boolean/2014/00/power/31/en>> (2019, January, 25).

it only be a matter of time before a similar happened with Saudi Arabia? Besides, during 1945-1979 the U.S.-Iranian relationships were quite similar to the U.S.-Saudi relationship now¹.

Directly after revolution, diplomatic relations between the U.S. and Iran were broken and have not been restored ever since. Saudi Arabia has strengthened as the U.S. partner in the region since then, though their relations have never been in absolute harmony, too many 'but' we can see among them.

After the "second oil shock" the price returned to lower levels between \$12 and \$18, but then again doubled to \$33 before the 1991 Gulf War. When Iraq invaded Kuwait in 1990, the markets reacted with panic, fearing that the oil supply from Iraq or Kuwait could be threatened, and that there would be an oil shortage. While the annexation of Kuwait and the Gulf War led to a short-time price peak, the oil supply was also affected. In August 1990, the oil supply from Arab countries fell by 25 %, mainly driven by the dropout of Kuwait as a supplier, and possibly due to the trade embargo that was imposed against Iraq².

In the 1990s, the price varied below \$20 and reached its lowest point of \$10 in 1999, as a result of the financial crises in Asia. After this phase, the price strongly increased again and, after an interruption in 2001, reached a level of \$70 in June 2006. The Saudis followed a prearranged strategy of arranging production in an effort to stabilize prices. For example, the decision to increase production sharply in late 1990 was a reason why the oil price shock of 1990 was so short-lived. It is quite profitably to continue to do so in response to the longer-run pressure of growing world demand³.

On the graphic 1, we can see prices declines, increasing and reasons of it from 1983 to 2014.

Oil's Ups and Downs

Benchmark price per barrel of U.S. crude at the end of each month

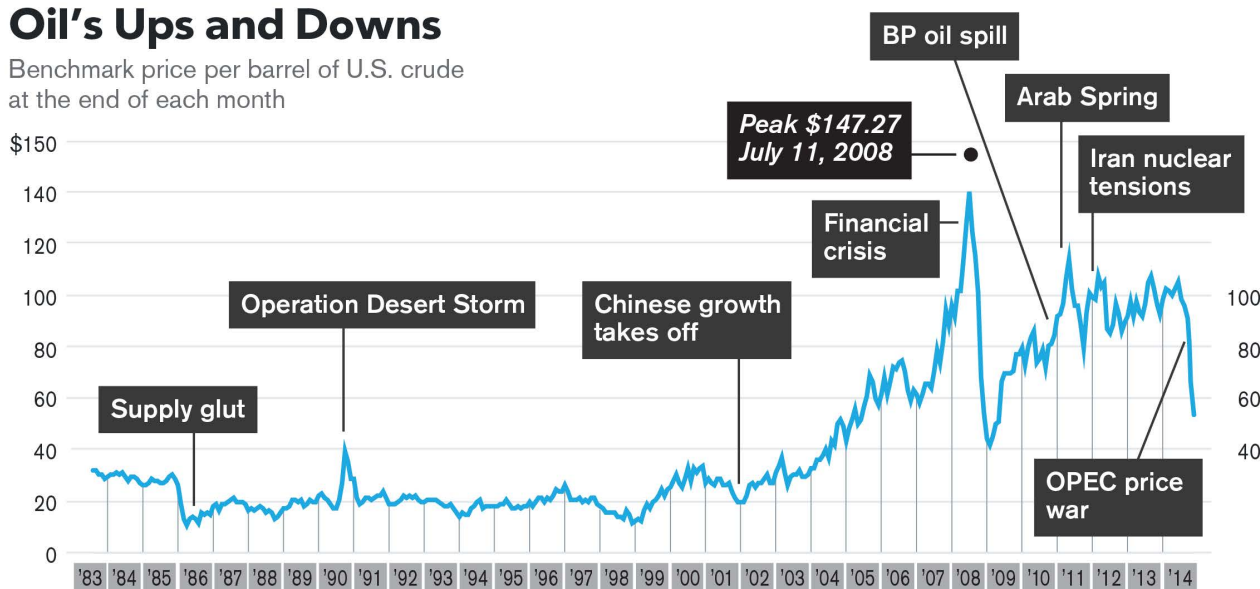

Figure 1. Oil's Ups and Downs from 1983 to 2014

New challenges on the way of energy stability: 2001-2014.

The next serious challenge for the U.S.-Saudi relations was 9/11 attacks, a wave of anti-Saudi sentiment in the U.S. damaged relations between the countries. It was discovered, that 15 of the 19 hijackers, who participated in the attacks were Saudi nationals and the head, Osama bin Laden, was from one of the Kingdom's most prestigious families.

¹ Bakhash, S. (2009). The U.S. and Iran in historical perspective. *Foreign Policy Research Institute website*. <<https://www.fpri.org/article/2009/09/the-u-s-and-iran-in-historical-perspective/>> (2019, January, 10).

² Clawson, P., Henderson, S. (2005). Reducing Vulnerability to Middle East Energy Shocks: a key element in strengthening U.S. Energy Security. *The Washington Institute for Near East Policy*. <<https://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/PolicyFocus49.pdf>> (2019, January, 23).

³ Omar, M. (2017). The Special Partnership: Considering U.S.-Saudi Relations through the Alliance. *University of Ottawa*. <<https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/36607/1/OMAR%2C%20Mohammed%2020175.pdf>>.

Many Americans were sure according Saudi government's involvement in the 9/11 attacks. However, the Commission found no evidence that the Saudi government was involved, as an institution or Saudi officials individually funded Al Qaeda. According to the report, Saudi Arabia "Was a place where Al Qaeda raised money directly from individuals and through charities" but indicates, that "charities were with significant Saudi government sponsorship"¹.

The fact that such diverse societies such, as Saudi Arabia and the United States have found a way to maintain such a lasting bilateral relationship, even after the 9/11 attacks, proves that their mutual interests and energy markets are incredibly strong.

The next phase should be called, as 'oil crises', as we can't speak about shocks any more, and there were differences between these periods. The first oil shocks in 1973 and 1979 were caused by physical disruptions of supply, but the price run-up of 2007-2008, was caused by strong demand confronting stagnating world production. Production declines caused former OPEC member Indonesia to become an oil importer, and the nation dropped out of OPEC in 2008. The Saudis followed a deliberate strategy of adjusting production in an effort to stabilize prices².

2007-2008 crises caused the collapse of oil prices. The closing price, which rose to an all-time high of \$145.31 per barrel in July 2008, and was driven down to \$41 per barrel in December 2008³.

Because the United States is a net importer of oil, prices changes influence on them, first. When oil prices fall, as they did in the second half of 2008, the United States benefits from an improvement in its terms of trade as consumers pay less for oil. When oil prices rise, as they did in 2007 and the first half of 2008, the terms of trade deteriorate because consumers pay more for the same quantity of oil⁴.

U.S. and Saudi Arabia relations from contradictions to warming (2014-2018).

Recently, U.S.-Saudi cooperation on the energy market has been challenged by developments in American domestic oil production. Nowadays there are several alternative energy resources, one of them is shale oil and gas. The rise of U.S. shale oil production has opened new opportunities for them⁵.

On the graphic 2, we can see difference in oil prices from 2014 till the beginning of 2019.

Saudi Arabia has attempted to counter shale production through initiating oil price decreases. Record oil prices helped to stimulate investment in U.S. shale oil production, helping to increase its energy independence. The kingdom has manipulated oil prices to try to keep U.S. shale from becoming a viable competitor in the global market. Saudi Arabia resisted calls to reduce oil production to stabilize prices. Sharp falls in price coincided with global surplus in oil supply, which forced U.S. shale producers to cut production by 75 percent since September 2014. However, in 2016, U.S. shale production experienced a revival, with innovations helping to make shale production lucrative at lower oil prices. Data from the Energy Information Administration (EIA) shows the revival in shale oil production has raised U.S. oil production to a record 9 million barrels per day⁶.

In 2014, OPEC, led by Saudi Arabia, adopted a policy to remove member-country production quotas and decided not to adjust oil production levels at a time when the oil market was oversupplied. As a result, the price of oil declined from over \$109 per barrel in May 2014 to about \$30 per barrel in January 2016.

¹ Derks, J. (2017). The Future of the U.S.-Saudi Relationship. University of Central Florida. *Prince Mohammad bin Fahd Program for Strategic Research & Studies*. <<https://sciences.ucf.edu/news/wp-content/uploads/sites/166/2017/07/Derks-US-Saudi-relations-2017.pdf>> (2019, January, 24).

² Zhang, X., Yu, L., Wang, S. (2009). The Impact of Financial Crisis of 2007-2008 on Crude Oil Price: Conference paper from book. *Computational Science – ICCS (2009). 9th International Conference Baton Rouge*. Los Angeles, 647.

³ Hamilton, J.D. (2009). Causes and Consequences of the Oil Shock of 2007–2008. *Brookings Papers on Economic Activity*, 40(1), 215-283. <https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2009/03/2009a_bpea_hamilton.pdf>.

⁴ Hamilton, J.D. (2009). Causes and Consequences of the Oil Shock of 2007–2008. *Brookings Papers on Economic Activity*, 40(1), 215-283. <https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2009/03/2009a_bpea_hamilton.pdf>.

⁵ Crane, K., Goldthau, A., Toman, M. (2009). Imported Oil and U.S. National Security. *RAND Corporation*. <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG838.pdf> (2019, January 10).

⁶ Hou, Z., Keane, J., Kennan J., Velde W.D. (2015). The oil price shock of 2014: drivers, impacts and policy implications. *Working Paper 415. Shaping policy for development*. <<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9589.pdf>>.

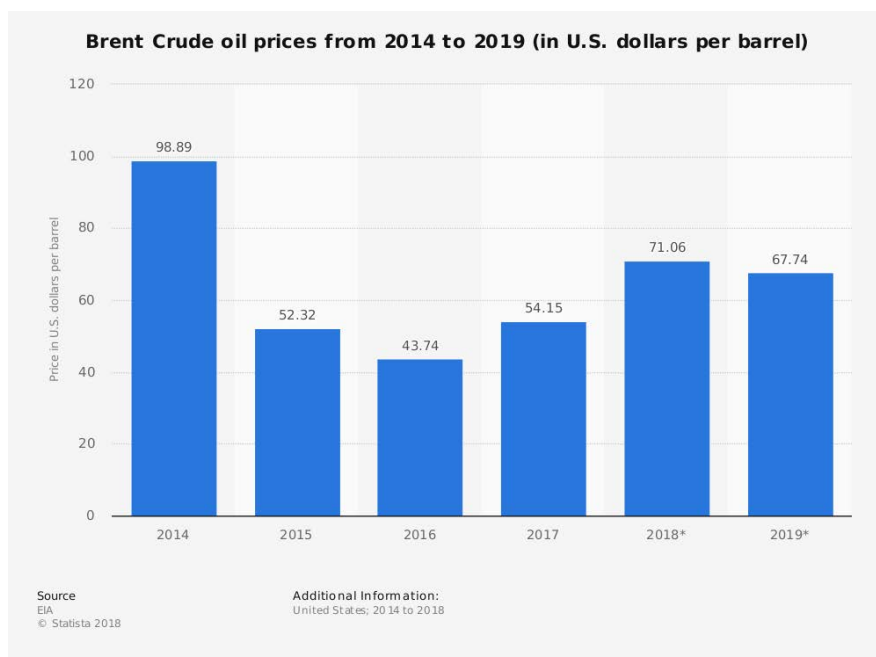

Figure 2. Brent Crude oil prices from 2014 to 2019

In December 2016, OPEC and 11 non-OPEC countries, led by Russia, collectively agreed to reduce oil production. World oil prices began a steady increase to around \$80 per barrel¹.

The decision of the U.S. to sign a nuclear agreement with Iran in 2015 has even more complicated the U.S.-Saudi relations, as Iran continue to be it's main regional rival. Russia, the U.S., England, China, France and Germany, reached a momentous agreement to resolve the long-standing problem of the Iranian nuclear program: the Joint Comprehensive Action Plan (JCPOA). The implementation removes Iran's economic and financial sanctions of the UN Security Council, the United States and the European Union².

However, since Donald J. Trump has become U.S. President, U.S.-Saudi relations have grown especially warm. As Trump wasn't a fan of the JCPOA, in May 2018, it was announced about intentions of withdrawal from a nuclear program agreement with Iran, despite the size of the potential loss of Iranian barrels. Trump reported on the restoration of all sanctions against Iran, including secondary ones, that is, against other countries doing business with Iran. The remaining members of the "six" opposed a similar move by the United States. Saudi Arabia showed desire to ease the supply curbs and declared their willingness to do what is necessary to reassure consumers. Saudi Arabia ramped up its production and exports in June, pre-empting any losses from Iran and pushing more oil into the market³.

The Trump Administration has strengthened the U.S. ties to Saudi leaders by series of new domestic and foreign policy initiatives. In 2017 Saudi Arabia was the largest the U.S. trading partner in the Middle East by overall value⁴.

According to the U.S. Energy Information Administration in 2018, Saudi Arabia was the second-largest source of U.S. crude oil imports, providing an average of 948 thousand barrels per day of the 7.6 million barrels per day in gross US crude imports, behind Canada⁵.

¹ Hou, Z., Keane, J., Kennan J., Velde W.D. (2015). The oil price shock of 2014: drivers, impacts and policy implications. *Working Paper 415. Shaping policy for development*. <<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9589.pdf>> (2019, January, 22).

² Bokhari, K. (2017). Keeping the future in focus the U.S.-Saudi Alliance. *Geopolitical Futures website*. <<https://geopoliticalfutures.com>> (2019, January, 20).

³ Bokhari, K. (2017). Keeping the future in focus The U.S.-Saudi Alliance. *Geopolitical Futures website*. <<https://geopoliticalfutures.com>> (2019, January, 20).

⁴ Omar, M. (2017). The Special Partnership: Considering U.S.-Saudi Relations through the Alliance. *University of Ottawa*. <<https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/36607/1/OMAR%2C%20Mohammed%2020175.pdf>>.

⁵ U.S. Energy Information Administration. Independent Statistics & Analysis. *Annual Energy Outlook 2017*. <<https://www.eia.gov/>>.

One of the last accidents, which can prove oil manipulating attempts, is the murder of a well-known journalist Jamal Khashoggi at a Saudi Arabia consulate in Istanbul. For a long period, he was close to the Saudi royal family and also served as an adviser to the government. Then, after a self-imposed exile in the U.S. in 2017, he wrote a monthly column in the Washington Post in which he criticized the policies of Crown Prince Mohammed bin Salman. After that column he was talking about fear for his life, so when he was killed, all suspicions fell on Saudi's Government¹.

There was an international community's reaction, from the U.S. as well. It has caused a diplomatic crisis between partners. After the murder was confirmed by the Saudis, President Trump described it as the "worst cover-up in history"².

The Saudi Foreign Ministry declared: "The Kingdom will respond to any measure against it with an even stronger measure." While this statement was strong, it didn't mention oil. About two weeks later, the Saudi Energy minister Khalid Al Falih said: "There is no interest in repeating 1973. Of course, oil markets in 2018 are quite different from those of 1973, but consequences still will be significant"³.

These statements show the real oil priority, aren't they?

Conclusions

OPEC can serve as a buffer against oil market disruptions, and it gives OPEC additional political and economic influence in world markets. Saudi Arabia has the biggest oil reserves and plays crucial role in organization. Cooperation between the U.S. and Saudi Arabia is a great example of mutual interests.

Countries have such common interests as energy trade, business cooperation and global petroleum prices. Nowadays, the U.S. are energy developed country, as their shale oil and gas sector is strong and compatible. However, such issue, as oil price have spurred a discussion about a "new oil crisis", which is different from previous crises, because mainly demand-driven. A new era for oil pricing dynamics has started, and without the Saudi Arabia's willingness or ability to adjust production to smooth out price changes, any disturbance to supply or demand will have a much larger effect on prices than in earlier periods.

The enduring contradictions of the Saudi American relationship can be really compared with marriage of convenience. Such examples in this article, like 1973 oil shock, 9/11 terrorist attack, manipulating oil prices to try to keep US shale from becoming a viable competitor in the global market – prove the U.S. understanding, that divorce will cost much more, than patient cooperation.

References:

1. Bakhsh, S. (2009). The U.S. and Iran in historical perspective. *Foreign Policy Research Institute website*. <<https://www.fpri.org/article/2009/09/the-u-s-and-iran-in-historical-perspective/>> (2019, January 10). [in English].
2. Blanchard, M.C. (2018). Saudi Arabia: Background and U.S. Relations. *Congressional Research Service report*, Vol. 72, 47. <<https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33533.pdf>> [in English]. (2019, January 15).
3. Bokhari, K. (2017). Keeping the future in focus the U.S.-Saudi Alliance. *Geopolitical Futures website*. <<https://geopoliticalfutures.com>> [in English]. (2019, January 20).
4. Chomsky, N. (2010). U.S. Savage Imperialism: the U.S. Empire, the Mideast, and the world. *Part I*. <<https://ru.scribd.com/document/45212745/US-Savage-Imperialism-by-Noam-Chomsky>> [in English].
5. Clawson, P., Henderson, S. (2005). Reducing Vulnerability to Middle East Energy Shocks: a key element in strengthening U.S. Energy Security. The Washington Institute for Near East Policy. <<https://www.washingtoninstitute.org/html/pdf/PolicyFocus49.pdf>> [in English]. (2019, January, 23).
6. Crane, K., Goldthau, A., Toman, M. (2009). Imported Oil and U.S. National Security. *RAND Corporation*. <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG838.pdf> (2019, January, 10). [in English].
7. Derks, J. (2017). The Future of the U.S.-Saudi Relationship. University of Central Florida. *Prince Mohammad bin Fahd Program for Strategic Research & Studies*. <<https://sciences.ucf.edu/news/wpcontent/uploads/sites/166/2017/07/Derks-US-Saudi-relations-2017.pdf>> (2019, January, 24). [in English].

¹ Haltiwanger, J. (2018). Here's everything we know about the troubling disappearance and death of Saudi journalist Jamal Khashoggi. *Business Insider website*. <<https://www.businessinsider.de/who-is-jamal-khashoggi-turkey-accuses-saudi-arabia-of-murdering-reporter-2018-10?r=US&IR=T>> (2019, January 10).

² Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399>> (2018, December, 28).

³ Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399>> (2018, December, 28).

8. Ditté, P., Roell, P. (2006). Past oil price shocks: Political background and economic impact. Evidence from three cases. *Institut für Strategie-Politik-Sicherheits- und Wirtschaftsberatung (ISPSW) website*. <https://www.files.ethz.ch/isn/20499/rev%20Oil_Price_ShocksI.pdf> (2019, January, 15). [in English].
9. Haltiwanger, J. (2018). Here's everything we know about the troubling disappearance and death of Saudi journalist Jamal Khashoggi. *Business Insider website*. <<https://www.businessinsider.de/who-is-jamal-khashoggi-turkey-accuses-saudi-arabia-of-murdering-reporter-2018-10?r=US&IR=T>> (2019, January, 10). [in English].
10. Hamilton, J.D. (2009). Causes and Consequences of the Oil Shock of 2007–2008. *Brookings Papers on Economic Activity*, 40(1), 215-283. <https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2009/03/2009a_bpea_hamilton.pdf> [in English].
11. Hou, Z., Keane, J., Kennan, J., Velde, W.D. (2015). The oil price shock of 2014: drivers, impacts and policy implications. *Working Paper 415. Shaping policy for development*. <<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9589.pdf>> (2019, January, 22). [in English].
12. Jamal Khashoggi: All you need to know about Saudi journalist's death. *BBC News*. <<https://www.bbc.com/news/world-europe-45812399>> (2018, December, 28). [in English].
13. Omar, M. (2017). The Special Partnership: Considering U.S.-Saudi Relations through the Alliance. *University of Ottawa*. <<https://ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/36607/1/OMAR%2C%20Mohammed%2020175.pdf>> [in English].
14. Power, N. (2014). The 1979 Energy Crisis: US Foreign Policy and Public Consciousness. *The Boolean*, 155-158. *UCC website*. <http://publish.ucc.ie/boolean/2014/00/power/31/en_> (2019, January, 25). [in English].
15. Taylor, A. (2015). The first time a U.S. president met a Saudi King. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/01/27/the-first-time-a-u-s-president-met-a-saudi-king/?utm_term=.edad8db4512f> (2019, January, 26). [in English].
16. U.S. – Saudi Arabia Trade Facts. *Office of the United States Trade Representative website*. <<https://ustr.gov/countries-regions/europe-middle-east/middle-east/north-africa/saudi-arabia>> (2019, January, 24). [in English].
17. U.S. Energy Information Administration. Independent Statistics & Analysis. *Annual Energy Outlook 2017*. <<https://www.eia.gov/>> [in English].
18. U.S.-Saudi Arabia Relations. (2018). *Council on Foreign Relations website*. <<https://www.cfr.org/backgrounder/us-saudi-arabia-relations>> (2019, January, 22). [in English].
19. Yin, R.K. (2009). Case Study Research: Design and Methods. *SAGE Publications, Vol. 5*. [in English].
20. Zhang, X., Yu, L., Wang, S. (2009). The Impact of Financial Crisis of 2007-2008 on Crude Oil Price: Conference paper from book: *Computational Science – ICCS (2009)*. 9th International Conference Baton Rouge. Los Angeles, 643-652. [in English].

Yuliia Tarasiuk

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

STRATEGIC PROSPECTS AND THE DEVELOPMENT OF THE BILATERAL RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND TURKEY

This article is devoted to the development of the relations between Ukraine and Turkey in the post-Cold War period. After the dissolution of the Soviet Union, unprecedented growth in the Black Sea region dramatically changed its “political landscape”. The Black Sea region has opened to international cooperation, and the strategic culture of the foreign policy of the newly independent states has also started changing. Throughout the existence and development of both peoples, Ukrainians and Turks had bilateral relations.

Thus, a common past, the first steps of Ukraine and Turkey in developing their bilateral relations in new historical conditions, demonstrated mutual interest and an intention to reach a new level of the interstate relations. The article analyses the relationships between Ukraine and Turkey on a wide range of topical issues whose decisions potentially played an important role in the economic, social and cultural life of both countries.

Keywords: Turkey, Ukraine, strategic partnership, Black Sea region, bilateral relations, development of political ties, Crimea.

The modern history of the bilateral relations between Ukraine and Republic of Turkey (RoT) is relatively brief. Except for a short period of the Ukrainian independency at the beginning of 1920s, both countries didn't have any diplomatic relations until the onset of the Soviet era. For most of the twentieth century, economic relations and foreign policy were generally coordinated from Moscow. Ukraine and Turkey were separated not only geographically, by the Black Sea, but also by their belonging to different political and military unions¹. The collapse of the Communist system in this region put an end to the status quo, which had been established during the “Cold War”.

Formation of the official bilateral relations. In spring of 1991, the President of the Republic of Turkey, Turgut Ozal, made an official visit to Ukraine. On March 13, 1991, he had a meeting with the Head of the Ukrainian Parliament. During said meeting, the Declaration on the Principles and Objectives of Relations between the two states was signed.

The dissolution of Soviet Union and creation of an independent Ukraine had set new challenges and perspectives for Turkey. From March 5-6, 1992, the Minister of Foreign Affairs of Turkey, Chetin, paid his official visit to Kyiv, during which the Protocol on Consultations on the Foreign Policy Issues was signed. In May of 1992, the Ukrainian President, Kravchuk, paid a formal call to Turkey for the first time in history. During this visit the Treaty on Friendship and Cooperation between Ukraine and Turkey was signed.

The parties have confirmed “their responsibilities within the framework of all existing and previously existing acts signed between them”, particularly, the Agreement on Friendship and Fellowship between Ukraine and Turkey since January 2, 1922. The Treaty on Friendship and Cooperation between Ukraine and Turkey as of May 4, 1992, created the foundation for the cooperation between the two states in political, economic, cultural and other spheres. Special attention was paid to cooperation in the Black Sea Region, which was the subject to the “Declaration of Black Sea Economic Cooperation” signed in Istanbul as on June 25, 1992 by eleven states of the Black Sea Region².

Ukraine and Turkey, based on their international commitments, also agreed on cooperation within the Organization for Security and Cooperation in Europe, as well as within the framework of the United Nations. The Turkish government's conceptual approach to building a common strategy in the region was

¹ Сергійчук, Б. (2009). Сучасна турецька історіографія про україно-турецькі зв'язки у XVII-XX сторіччі. *Східознавство*, 48, 177.

² Черніков, І. (1994). З глибин століть. Про миротворчу тенденцію у взаєминах України і Туреччини в контексті історії. *Політика і час*, 7, 82.

that the policy of balancing between Russia and Ukraine could be rejected on the Ukrainian side if the Ukrainian side would make efforts in this direction. Russia, in the opinion of Turkish analysts, is a country whose policy is difficult to predict as a result of a range of geopolitical, national, and social reasons. Ukraine, in their opinion, has demonstrated its desire to maintain peace and security, not only in the country, but throughout the region; its policy is more predictable and in line with the national interests of the Republic of Turkey. One of the main tasks Turkey had faced at the beginning of 1990s, was to help the new independent states transition to a market economy.

One of the reasons was that all of those states were its neighbours. “The first reason – is our own interest, we want our neighbours ridden of problems, we want them to stand on their own feet and go through this transition. We want to help this process”, – said the President of Turkey, giving a speech in the Verkhovna Rada of Ukraine on May 31, 1994. “Another reason for Turkey’s interest in its neighbours is “Turkic”, and with regard to Ukraine, the Tatar-Turkic factor”. Turkey believed not only its business, but also the affairs of other states to help the Crimean Tatars. “If thousands of Tatars returned to Crimea, today it is a problem not only for Ukraine, incapable of solving it on its own, but for all civilized countries”¹.

Thus, a common past, the first steps of Ukraine and Turkey in developing their bilateral relations in new historical conditions, demonstrated mutual interest and an intention to reach a new level of the interstate relations. They determined a high rate of rapprochement between Ukraine and Turkey on a wide range of topical issues whose decisions potentially played an important role in the economic, social and cultural life of both countries.

Strategic interests and geopolitical environment. In conducting a comparative analysis of the interests of Ukraine and Turkey during the 1990s, first of all, it should be noted that Ukraine and Turkey were, for the most part, two similar countries both in their internal state and in the geopolitical environment.

Ukraine and Turkey are both countries that are on the verge of two civilizations: European and Eurasian. Such a position significantly influenced their foreign policy orientation and internal situation. The strategic choice of Ukraine, like Turkey, however, in different years, has become a course towards European integration. The strategic interests of both countries in the civilization dimension of the West-East vector generally coincided. It was on this vector that bilateral relations between Ukraine and Turkey as geopolitical allies began to be built.

After independence, Ukraine became a democratic society. The Constitution of Ukraine laid out the basic principles of democracy, democratic institutions began to be established, and a mechanism for the distribution of functions of political power was introduced.

Political power in Turkey belonged to various democratic forces, the nucleus of which was the Party of the Fatherland, which expressed the interests of intellectuals, entrepreneurs, and industrialists. But, unlike in Turkey, democratic forces in Ukraine did not have such a significant impact on society and power.

Turkey was much more integrated into European structures, while Ukraine stood at the very beginning of this path. In the early 1990s, Turkey was already member of the Council of Europe, the Customs Union of the European countries, and in 1952 joined NATO, in which, if the primary South-Eastern outpost. With the end of the Cold War era and the collapse of the Soviet Union, the military and strategic importance of Turkey for NATO decreased.

Therefore, it gradually began to form the concept of independent foreign policy in the Black Sea region, and therefore to establish bilateral relations with the countries of the region playing a role in guiding them into Euro-Atlantic structures. In the mid-1990s, relations between Ukraine and NATO were built based on the formula of “distinctive partnership”, which was embodied in the Charter on a Distinctive Partnership between NATO and Ukraine. It was embodied, first of all, in the Black Sea Force Program, which Ukraine had implemented jointly with Turkey and other Black Sea region countries.

For both Ukraine and Turkey, the movement towards Europe was largely restrained by the diverse geopolitical orientation of the eastern and western regions. Thus, the Western and central regions of Ukraine, according to surveys, tended towards Europe (62% of these regions came from the EU, 50% – NATO). At the same time, in the eastern regions, adherents of NATO membership were only 7%².

However, naturally, the driving forces of pro-Asian or eastern geopolitical orientations in Turkey and Ukraine were different. In Turkey it was the Islamic fundamentalism of Eastern rural regions, and in

¹ Несюк, М. (2006). Україна в зовнішній політиці. *Українська державність у XX сторіччі*. 1996, 213.

² Парахонський, Б. (2000). *Інтереси України і Туреччини у Чорноморському регіоні: порівняльний аналіз, Україна та Туреччина: безпека і співробітництво в Чорноморському регіоні*. Київ, 57.

Ukraine – Pro-Russian sentiments and the Communist past which was never filed as history. So, at the parliamentary elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 1998, the communists again received passing percentage¹. In Turkey, on the contrary, fundamentalism retained its dominance in the eastern regions due to their economic marginalization. The economic development of the western regions was perceived as Westernization, that is, a challenge to the national culture.

Nevertheless, in the sphere of foreign policy, the European integration has never been abandoned completely. Throughout the 1990s, Turkey had been actively implementing European law in the domestic political and economic spheres of life. Ukraine came to this after the 2000s. It should be noted that the Turkish experience of European integration had a great influence on Ukraine².

Turning from the consideration of the global level of foreign policy priorities of both countries to the regional one, it is necessary to point out the commonality of *geopolitical interests* of Ukraine and Turkey in the Black Sea region. These interests overlap and intersect, but in no way, were incompatible.

Even though Turkey occupied an extremely favorable geopolitical position, at the beginning of the 1990s, it was in a hostile environment. On the west, it faced problems in the Mediterranean (Cyprus) and the Aegean Seas (confrontation with Greece to demilitarize the surrounding islands). Friendship with Bulgaria was hampered by a complex historical past. Due to its conflict prone nature, the Balkans made it impossible for Turkey to create mutually beneficial multilateral relations. In the east, the Republic of Turkey faced the Kurdish issue and the spread of radical Islamic fundamentalism from Iran and Iraq. In the north-east, Armenia gradually posed another dangerous geopolitical problem.

One of the priority vectors of the foreign policy for the Republic of Turkey after the collapse of the Soviet Union was the concept of filling the security vacuum. After changing the regional order and reducing the pace of its European integration, Ankara could take advantage of the new geopolitical order and establish a friendly relationship with the former Soviet republics. This can explain the active policy of Turkey in the Black Sea region and Central Asia.

As for Russia, it generally viewed Turkey as its main enemy in the Black Sea region. Thereupon there were almost no geopolitical allies in Turkey. Ukraine in this context had some attractive features of a strategic regional partner. Given the balance of power in the region, both the economic and geopolitical interests of our countries were very close. For example, in the sphere of fulfilling Ukraine's transport interests was the transportation corridor – North-South. Ukraine had the opportunity to use the Black Sea straits of Turkey for international trade communications. Ukraine, in turn, would provide its transportation routes to link Turkey with Europe.

The issue of the Crimea, which was brought up from time to time in the consideration of Ukrainian-Turkish relations in the 1990s, has never been the subject of confrontation between the two countries. Rather, it was the subject of a potential confrontation in Ukrainian-Russian relations, which became real in 2014, when Russia occupied the Crimean Peninsula.

An important reason for talking about the absence of confrontational motives in relations between Ukraine and Turkey is that the main geopolitical interests of the latter in the 1990s were related not so much to the Black Sea region itself, but to Central Asia. This region proved to be the safest for Turkey. The affinity of the cultures and languages of the Turkic people, vast raw materials, and demographic potential allowed Turkey to easily win take key positions in the economy and banking sector of the countries in the region.

The conceptual component of the foreign policy trajectories of Ukraine and Turkey. In the mid-2000s, relations between Ukraine and Turkey had still not reached a strategic level, despite the on-going rapprochement between the two countries. Objective causes for this were mainly the improvement of relations between Russia and Turkey, the focus of Turkey on its European direction, and the loss of Ukraine's international credibility in the period before the Orange Revolution. In fact, Turkey declined to become an observer in GUAM and CDC (Community of Democratic Choice), at the forum of the countries of Baltic and Black Sea region. The anti-Russian, from the Ankara's point of view, tenor of these projects would make any presence of Turkey in these regional cooperation schemes absolutely impossible.

In analysing the success of both countries in the first decade of the 2000s, we consider it necessary to give some assessment to domestic political processes in Turkey and Ukraine.

¹ Жангожа, Р. (2000). *Турецький вектор геополітичної орієнтації України, Україна та Туреччина: безпека і співробітництво в Чорноморському регіоні*. Київ, 33.

² Матос, Дж. (2000). *Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні, Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні*. Київ, 43.

Ukraine, before and after the Orange Revolution, was focused on domestic political struggle and resolving energy issues. Diplomatic relations were maintained with all neighboring countries, but the main direction of foreign policy is Western, namely relations with the USA, NATO, and the EU. Economic and trade relations with Turkey were sustained at the declared level, but couldn't reach the point of strategic development. After the victory of the Party of Justice and Development at the parliamentary elections in Turkey in 2002, a new foreign policy course was taken, which is called by some researchers as "Neo-Ottoman". It was believed that Turkey should use its Ottoman Empire experience, its geopolitical advantages, and turn from a peripheral member of NATO into a major power center. Internal transformation led the country to a state model that seamlessly combines Islam and liberal democratic values. It is precisely because over the years, the national interests of Turkey prevailed over the block, Turkey, in spite of NATO membership and strategic partnership with the United States, actively cooperated with Moscow and distanced itself from Washington. Ukrainian-Turkish relations in those years were inactive.

A few years later the concept of "zero problems with neighbours" foreign policy was added to Neo-Ottoman concept. The new regional strategy of the country was explained by the complex geopolitical situation of the country.

The then Minister of Foreign Affairs, Ahmed Davutoglu, explained the expediency of foreign policy activity as follows: "We can't afford long-term tensions with our neighbors. We must not only have positive relations with our neighbors, but also pursue an active policy in the regions that surround us. We have to be everywhere"¹. In the framework of this new foreign policy of "zero" problems and creating a "security belt" in the region, there was a gradual de-securitization of its foreign policy – solving problems using "soft power", without excessive politicization. An example of the transformation in the foreign policy field was the plan for creating a "Caucasus Stability Platform" after the Russian-Georgian war in August 2008. The platform represented Ankara's ambitious plans to become the basis for the future regional formation, whose founder would be Ankara. This example is also of interest to us because Turkey has ceased to perceive Russia as a permanent threat since 2008, and it feels, according to a Turkish researcher, more self-sufficient and less dependent on the western community².

Events of a later period in the unstable region, where Ukraine and Turkey are located, have shown us that such a thaw in relations with Russia, a feeling of safety and attempts to change the status quo in relations with the West were premature. The said processes also influenced Ukrainian-Turkish relations. Relations, declared as "strategic" in 1993, were not reflected as such according to the opinion of experts³.

The intensification of the economic and energy cooperation. In the first decade of the 2000s, Turkish-Russian relations have improved significantly due to active and positive economic and energy cooperation. The strategic partnership, on the verge of a regional rivalry, involved the active cooperation of the countries in areas where their positions coincided. Such relations essentially differed from the format of bilateral relations between Ukraine and Turkey; moreover, they were dependent on Turkey's balancing between Ukraine and Russia. The tendency of Turkey to focus on Ukraine for the sake of pressure on Russia has become a hallmark of bilateral relations and reflects a historical example of strategic culture of the relations between the two countries. But this does not mean that cooperation between Ukraine and the Republic of Turkey, which started in the 1990s, was only to provide Turkey with the opportunity to have an additional counter measure in the game with Russia, and Ukraine – to have a chance to get out of Russia's sphere of influence. Obviously, such a close, though not strategic, interaction at that time is due to the existence of commonalities between Ukraine and Turkey and the desire of both parties to develop these relations.

By 2004, relations between Ukraine and Turkey could be characterized as "strategic in certain sectors", according to Turkish and Ukrainian diplomats⁴.

This evaluation of extended economic, trade, military and technical relations between the two countries was more consistent with reality. At the end of the first decade of the 2000s, Kyiv and Ankara were trying to enhance their dialogue. Proceeding from the fact that there were no problematic issues in the

¹ Волович, О. (2011). *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів*. Одеса, 34.

² Волович, О. (2011). *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів*. Одеса, 26

³ Верне, Д. (2017). *Турція, Україна: об'єднана битва?* <<http://www.inosmi.ru/translation/215749.html>>.

⁴ Ердоган, І. (2017). *Взаємне скасування віз – наша мета*. <<http://www.turkishnews.com.ua/haberler-mainmenu-2/6051-2009-09-04-09-48-16>>.

political sphere of Ukraine-Turkey relations, the Ukrainian side expressed the intent to intensify the development of strategic partnerships.

On May 5th – 6th, 2010, the Minister of Foreign Affairs of the RoT, Ahmet Davutoglu, visited Kyiv, where he had a meeting with Yanukovich, Azarov, and the Minister of Foreign Affairs of Ukraine – Gryshchenko. The key issue was the signing of the Action Plan for 2010-2011 and reaching agreements in the transportation sector (on the organization of ferry crossings). During the visit, Davutoglu stated that Turkey was interested in maintaining peace and stability in the Black Sea Basin. Also, the Minister commented on the decision of Ukraine to extend the term of stay for the Black Sea fleet of Russia in the Crimea as carrying no threats from the Turkey's point¹. This caution of Ankara towards Ukraine and the leveling of conflicts in order to deepen cooperation in non-political spheres is explained specifically by the Russian factor. Ukraine, in turn, accepted this kind of controlled competition between Russia and Turkey, without demanding any more decisive actions and statements.

Intensive dialogue between Ukraine and Turkey at the highest level continued in June of 2010, when President Yanukovich paid a formal call to the RoT. A series of meetings between the President of Turkey, Abdullah Gul, and the Prime Minister, Recep Tayyip Erdogan, resulted in the Parties agreeing to develop relations at the level of strategic partnership Turkey is gradually becoming one of the main trade partners of Ukraine.

From January to September 2010, Turkey was rated the second (after Russia) among the countries with the largest export deliveries of Ukrainian products (6% from the total exports of Ukraine as compared to 5.4% for the same period in 2009). According to the State Statistics Committee of Ukraine, the trade turnover amounted to about \$ 3 billion, which is 41.75% more than in the same period of 2009. While the exports amounted to \$ 2.2 billion (increased by 46.5%) and imports – 841.3 thousand USD (increased by 30.9%); therefore, for Ukraine positive balance amounted to \$ 1.3 billion².

According to the official statistics, in 2010 the value of Turkish investments in Ukraine amounted to \$ 143 million. If one includes the Turkish investments coming to the Ukrainian market via European channels, the amount raises to \$2 billion. Thus, at this stage, for Ukraine the development of economic relations with Turkey was the ultimate solution to the problem of strategic choice, as believed by the experts³.

However, rapprochement with one of the partners often leads to a deterioration of dialogue with others. Ukraine, for example, tried to balance between Moscow and Brussels; Turkey is between the Muslim countries and the Euro-Atlantic institutions. In this context, the situation in Ukraine and Turkey looked similar: the problem of “existential” choice in foreign policy and the consolidation of society in the domestic one is the essence of development of modern Ukraine and Turkey. Taking into account the peculiarities of the development of the two countries after the end of the Cold War, the dynamics of regional processes, the passivity of Ukraine regarding the further implementation of proclaimed initiatives, the inconsistency of the actions of the branches of power within the country, the periodic change of proclaimed vectors of foreign policy orientation, economic decline, and the impact of global players, Ukraine and Turkey failed to realize the potential of a “strategic partnership” in the first two decades of bilateral relations. The parties were forced to develop and make traditional relations in the field of economy, tourism and culture.

The political component of bilateral relations. The situation is somewhat politicized since 2014, after the Revolution of Dignity in Ukraine, the beginning of Russia's military aggression against Ukraine, and the occupation of Crimea. The domestic political situation in Ukraine changed, new presidential and parliamentary elections were held. The country proclaimed a course the Euro-Atlantic integration. Due to the military interference of Russia in the political situation of Ukraine, Russia ceases to be the subject of the “East – West” discourse in the foreign policy trajectory of Ukraine.

The internal tension and the problem of uniting the people under the slogan of one national idea remain the cornerstones of Ukrainian society. Turkey provides strong political support to Ukraine in the matter of returning Crimea to Ukraine. However, the Republic of Turkey did not join the sanctions applied against Russia by the Western countries. The level of economic and energy interdependence of these key actors

¹ Волович, О. (2011). *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів*. Одеса, 398.

² Мхитарян, Н. (2017). Стан та перспективи українсько-турецьких відносин. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/472/>>.

³ Кравченко, В. (2017). Слово Ердогана. *Дзеркало тижня*. <http://gazeta.zn.ua/POLITICS/slovo_erdogana.html>.

in the Black Sea Region did not allow Turkey to take a radical stance. Only tensions in relations with Russia after the downfall of the Russian aircraft by the Turkish side in November 2015 and the bilateral imposition of sanctions by mid-2016 stimulated the dynamic development of relations between Ukraine and Turkey.

Turkey, as a possible counteraction to Russian aggression, aroused some interest in political circles. Let's consider in more detail the new conceptual and doctrinal basis of Ukraine in the context of the Turkish foreign policy direction. The Republic of Turkey is not mentioned independently in the strategic documents of Ukraine and the issue of cooperation is outlined in general terms. The National Security Concept of Ukraine emphasizes the use of Black Sea Economic Cooperation as a priority in the regional format of the Organization of the Black Sea and security in the Black Sea. The Military doctrine of Ukraine separately emphasizes military and technical cooperation with NATO member-states. The strategy of sustainable development "Ukraine-2020" considers the reform of the national security and defence systems to be the most important one. In an analytical report of the President's address to Parliament, Turkey was mentioned as "an important regional partner"¹.

In 2015-2016 meetings of the President of Ukraine, Poroshenko, and the President of Turkey, Erdogan, were held. The first meeting, in March 2015, was held in the framework of the 4th meeting of High Level Strategic Cooperation Council between the Republic of Turkey and Ukraine. The Turkish party underlined its support of the territorial integrity of Ukraine and "significant potential in promoting stabilization of the situation in Ukraine"².

The Crimean issue became a marker of significant progress in the development of political relations between Kiev and Ankara. Financial assistance and investment in Crimea were traditional indicators of Turkish activity on the Peninsula, even before the Russian occupation. After 2014, the Crimean issue, namely the situation of the Tatars and other Turkic peoples, has become a peculiar bridge in the relations between the parties.

As noted above, Turkey has not recognized the annexation of Crimea by Russia, supported the Ukrainian position in the UN, and sent its representatives to the Special Monitoring Commission of the OSCE. At the same time, non-alignment with the sanctions against Russia has showed the inability and unwillingness of the Turkish party to cross a certain red line in relations with Russia. As for humanitarian assistance, a group of experts and scholars visited Crimea to examine the situation on the Peninsula. In August of 2015, under the support of the Turkish government, 2 meetings of the World Congress of the Crimean Tatars were held, and they were officially supported by Ukraine.

Turkey has also provided financial and humanitarian assistance to internally displaced persons and to the building of a military field hospital. The annexation of the Crimea also led to a dramatic decrease of bilateral trade to 5 billion USD per year. This fact additionally stimulated the desire of the Turkish partners to sign the FTA agreement between the two countries in 2016. The warming in Russia-Turkey relations in the summer of 2016 has once again halted the process.

The partnership of Ukraine and Turkey in the energy sector is also incomplete and unambiguous. First, Turkey has its own interests in the matter of energy transit in the Black Sea-Caspian Region. Also, Erdogan supports the idea of building a Turkish Stream, proposed by Putin, which is mutually beneficial for both countries, but eliminates the transit potential of Ukraine.

In the author's opinion, under the current situation Ukraine's interests with regard to Turkey can be defined as follows. In the security sphere: ensuring security in the Black Sea Region and potential participation in the establishment of de-occupation mechanism for the Crimea; in the field of economy: strengthening trade relations and grant of loans to Ukraine; in the energy sector: allowing for the passage of tankers with liquefied natural gas through the Bosphorus (in fact, instances of the passage of tankers through the Bosphorus and Dardanelles do not yet exist); in the humanitarian sphere: extending the cooperation in the field of education, providing assistance to the Crimean Tatars and establishment of links between Crimean Tatar minority in Ukraine and the Crimean Tatar Diaspora; in the field of integration: exchange of experience in the process of reforms and EU integration.

Conclusions. The relations between Ukraine and Turkey are currently developing. The regulatory framework for bilateral relations is sufficient to deepen the strategic partnership between the two countries. According to the author, an important factor is the need for Ukraine to formulate a clear foreign policy

¹ Українська призма: Зовнішня політика України у 2015 році. <<http://prizmua.org/scorecards>>.

² Політичні відносини між Україною та Туреччиною. Міністерство закордонних справ України. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>>.

concept, a national security strategy not in the West-East plane, but taking into account all key partners and southern neighbours. As in the past, and at the end of the Cold War, Ukrainian multi-trajectory policy, based on its political culture, is strategically unjustified and in many cases ineffective. The potential of the Republic of Turkey as a strategic external partner is underestimated by the Ukrainian authorities. In relations with the Republic of Turkey, Ukraine often appears to be not the generator of new projects and concepts but rather acts in response to the options and the rules of the game suggested by Turkey. Turkey, in turn, except for the periods of aggravation in relations with Russia, in relations with Ukraine is guided by its “Russia oriented” model of the Black Sea Region.

In different periods since independence, Ukraine declared its strategic partners in more than twenty different countries, which in no way corresponds to the potential of our state. In implementation of its foreign policy, Ukraine should have been more realistic and should have dropped the excessive rhetoric. In the light of relations with Turkey throughout the broader historic period (the Cossack epoch, the First World War), it is possible to trace the main stages and features of political and strategic culture of Ukraine.

The main characteristic is the lack of a clear understanding of their own national interests, the problem of existential choice, passivity, and controllability by more influential regional and global players. However, relations with the Turkish Republic have, theoretically, a chance to evolve from situational to strategic, but only on condition of further evolution of the political culture of our country.

References:

1. Sergijchuk, B. (2009). Suchasna tureczka istoriografiya pro ukrayino-tureczki zvyazky u XVII-XX storichchi [The modern historiography of Ukrainian-turkish relations XVII-XX centuries]. *Sxodoznavstvo [Orientalism]*, no. 48, 177. [in Ukrainian].
2. Chernikov, I. (1994). Z glybyn stolit. Pro myrotvorchu tendenciyu u vzayemynax Ukrayiny i Turechchyny v konteksti istoriyi [The peacekeeping tendencies in the relations of Ukraine and Turkey]. *Polityka i chas [Politics and time]*, no. 7, 82. [in Ukrainian].
3. Nesyuk, M. (2006). Ukrayina v zovnishnij polityci [Foreign policy of Ukraine]. *Ukrayinska derzhavnist u XX storichchi [Ukrainian statehood in the 20th century]*. 1996, 213. [in Ukrainian].
4. Perepelycyia, G. (2000). Chornomorskyj region yak zona interesiv Ukrayiny i Turechchyny [The Black Sea Region as the zone of interests of Ukraine and Turkey]. *Ukrayina ta Turechchyna: bezpeka i spivrobotnyctvo v Chornomorskomu regioni [Ukraine and Turkey: security and cooperation in the Black Sea region]*. Kyiv, 77-113. [in Ukrainian].
5. Paraxonskyj, B. (2000). Interesy Ukrayiny i Turechchyny u Chornomorskomu regioni: porivnyalnyj analiz [The comparative analysis the interests of Ukraine and Turkey in the Black Sea Region]. *Ukrayina ta Turechchyna: bezpeka i spivrobotnyctvo v Chornomorskomu regioni [Ukraine and Turkey: security and cooperation in the Black Sea region]*. Kyiv, 57. [in Ukrainian].
6. Zhangozha, P. (2000). Tureczkyj vektor geopolitychnoyi oriyentaciyi Ukrayiny [The Turkish vector of the geopolitical orientation of Ukraine]. *Ukrayina ta Turechchyna: bezpeka i sivrobotnyctvo v Chornomorskomu regioni [Ukraine and Turkey: security and cooperation in the Black Sea region]*. Kyiv, 33. [in Ukrainian].
7. Matos, Dj. (2000). Ukrayina i Turechchyna: bezpeka ta spivrobotnyctvo u Chornomorskomu regioni [Ukraine and Turkey: security and cooperation in the Black Sea Region]. *Ukrayina i Turechchyna: bezpeka ta spivrobotnyctvo u Chornomorskomu regioni*. Kyiv, 43. [in Ukrainian].
8. Volovych, O. (2011). *Turechchyna u suchasnomu sviti: poshuk novoyi identychnosti* [Turkey in the modern world: seeing for new identity]. Zbirnyk stajet ta analitychnyx materialiv [Collection of papers and analytical issues]. Odesa, 34. [in Russian].
9. Verne, D. (2017). Turcyya, Ukrayna: obshhaya butva? [Turkey and Ukraine: common buttle?]. <<http://www.inosmi.ru/translation/215749.html>> [in Russian].
10. Erdogan, I. (2017). Vzayemne skasuvannya viz – nasha meta [Our aim is tviza cancel]. <<http://www.turkishnews.com.ua/haberler-mainmenu-2/6051-2009-09-04-09-48-16>>.
11. Mkhitarian, N. (2017). *Stan ta perspektyvy ukrayinsko-tureczkyx vidnosyn* [The current issue and the perspectives of Ukrainian-Turkish relations]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/472/>>. [in Ukrainian].
12. Kravchenko, B. (2017). Slovo Erdogana [The word of Erdogan]. *Dzerkalo tyzhnya [Mirror of week]*. <http://gazeta.zn.ua/POLITICS/slovo_erdogana.html>.
13. Foreign policy of Ukraine in 2015. *Ukrainian Prizm*. <<http://prizmua.org/scorecards>> [in English].
14. Politychni vidnosyny mizh Ukrayinoyu ta Turechchnoyu [Political relations between Ukraine and Turkey]. *Ministerstvo zakordonnyx sprav Ukrayiny* [Ministry of international relations of Ukraine]. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>>. [in Ukrainian].

Анатолій Притула, к. ю. н.

Міжнародний гуманітарний університет, Україна

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ПИТАНЬ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ

Anatolii Prytula, PhD in Law

International Humanitarian University, Ukraine

SELECTED ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION ON THE ISSUES OF STATE BORDER SECURITY

The article studies the problems of implementation of principles of the integrated border management, which should be based on all inter-governmental and inter-institutional agreements of Ukraine. It is emphasized that such agreements are referred to as "treaties on cooperation on issues of state borders protection". Other titles of agreements might be used, namely the following: "on cooperation and mutual assistance on border issues", "on the procedure for exchange of statistical and analytical information on the situation at the state border", "on the procedure and cooperation in the field of combating organized crime", "on cooperation of operational authorities", and even "on the organization of joint patrols at the border", although the last one is used infrequently. The characteristics of these treaties, agreements, and protocols that regulate issues of implementation of international cooperation are given. It is concluded that there are certain deficiencies in the international legal regulation of the activity of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: international cooperation, norms of international law, border area, integrated border management, globalization processes, border security.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси сучасного світу, що змінили політику мирного співіснування країн, мають своїм першочерговим завданням об'єднання держав під «загальним дахом», залучення їх у взаємозалежні та партнерські відносини. У цьому зв'язку основним є порушення питання про забезпеченість безпеки, як на міжнародному, так і на національному рівнях. Або, інакше кажучи, проблеми забезпечення захищеності особи, соціуму та країни від глобальних загроз.

Співпраця в різноманітних галузях (економічній, політичній, військовій й ін.) є необхідною передумовою життєдіяльності країн. Так, співпрацюючи із прикордонних питань, під яким у сучасних умовах слід уважати спільну діяльність двох або декількох держав, держав і міжнародних інтеграційних об'єднань, засновану на міжнародно-правових нормативних приписах і засадах та спрямовану на забезпечення прикордонної безпеки, сторони уможливають зміцнення суверенітету, територіальної цілісності, забезпечення стабільності обстановки на кордоні й у прикордонному просторі країни, створення сприятливих умов у прикордонній сфері для реалізації життєво-важливих інтересів особи, соціуму та держави.

Вищевисловлене актуалізує питання подальшого впровадження загальних засад інтегрованого управління кордонами в межах проекту Twinning «Підтримка Державної прикордонної служби України у подальшому запровадженні принципів інтегрованого управління кордонами, зокрема у сфері перевірки документів та виявлення викрадених автомобілів». Концепція інтегрованого управління кордонами, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 1149-р. Так, у Концепції вказано, що, зважаючи на складне та динамічне безпекове середовище довкола України, а також з урахуванням обсягу зобов'язань, узятих Україною в рамках виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України та імплементації Порядку денного асоціації між Україною та Європейським Союзом, основними проблемами у сфері інтегрованого управління кордонами є: 1) поява нових видів загроз, зокрема агресивні дії Російської Федерації в окремих регіонах Донецької, Луганської областей, тимчасова

окупація нею території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також загострення міграційної кризи в державах – членах Європейського Союзу, що межують з Україною; 2) незавершеність здійснення заходів щодо договірно-правового оформлення державного кордону; 3) нагальна потреба в імплементації європейських стандартів здійснення прикордонного, митного та інших видів державного контролю на державному кордоні; 4) необхідність удосконалення міжвідомчого та міжнародного співробітництва, запровадження спільного контролю осіб, транспортних засобів і вантажів у пунктах пропуску через державний кордон, організації спільного патрулювання державного кордону.

Метою Концепції є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері безпеки державного кордону, запровадження європейських стандартів інтегрованого управління кордонами щодо: 1) забезпечення охорони державного кордону, пропуску в установленому порядку через державний кордон осіб, транспортних засобів і вантажів, провадження інформаційної та оперативно-розшукової діяльності, проведення аналізу ризиків та здійснення запобіжних заходів; 2) провадження суб'єктами інтегрованого управління кордонами діяльності із запобігання, виявлення, розкриття (розслідування) транскордонних злочинів; 3) координації діяльності компетентних державних органів із забезпечення безпеки і відкритості державного кордону; 4) розвитку міжнародного, прикордонного та міжвідомчого співробітництва; 5) забезпечення належного функціонування і вдосконалення чотирирівневої системи контролю за в'їздом та перебуванням в Україні іноземців та осіб без громадянства:

- у країнах походження незаконних мігрантів (під час оформлення віз для в'їзду в Україну);
- у державах, що межують з Україною (під час забезпечення прикордонного співробітництва);
- у пунктах пропуску через державний кордон та поза ними (під час здійснення прикордонного контролю і забезпечення охорони державного кордону поза пунктами пропуску);
- в Україні (під час тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства щодо дотримання правил такого перебування).

Реалізація Концепції розрахована на період до 2020 року. Проте, подальше впровадження принципів інтегрованого управління кордонами має ґрунтуватися на сукупності договорів (угод, протоколів) України міжурядового та міжвідомчого рівнів, що регламентує різні питання міжнародного співробітництва, в тому числі в сфері прикордонної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінювання дієвості та організації охорони державного кордону досліджувалися в наукових працях таких учених, як: О. В. Боровик, О. А. Більковський, В. П. Городнов, І. С. Катеринчук, В. А. Кириленко, Б. М. Олексієнко, В. М. Петров, В. М. Серватюк, О. М. Ставицький, Б. Ф. Єрошин та інші. Разом із тим, у працях цих і інших науковців не порушувалося питання міжнародного співробітництва в сфері охорони державних кордонів як механізму забезпечення ефективного прикордонного контролю.

Виходячи з цього, **метою нашої статті** є окреслення напрямів міжнародного співробітництва з питань охорони державних кордонів і місця в ньому інтегрованого управління кордонами в аспекті забезпечення дієвого прикордонного контролю не тільки в пунктах пропуску через державний кордон, а й у прикордонній зоні.

Виклад основного матеріалу. Існує значна система договорів (угод, протоколів) України міжурядового та міжвідомчого рівня, що регламентує різні питання міжнародного співробітництва. Здебільшого такі договори іменуються «угодами про співробітництво з питань охорони державних кордонів»¹, але можливі й інші найменування договорів (угод, протоколів): «про співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань»², «про порядок обміну статистичною та аналітичною інформацією про обстановку на державних кордонах»³, «про порядок та обсяг співробітництва

¹ Угода між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України і Державною прикордонною охороною Латвійської Республіки 1999. *Офіційний вісник України*, 2009, № 23, Ст. 766.

² Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35. Ст. 417.

³ Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Генеральним інспектором Прикордонної поліції Міністерства внутрішніх справ Румунії про порядок обміну статистичною та аналітичною інформацією про обстановку на державних кордонах України і Румунії 2016. *Офіційний вісник України*, 2017, № 6. Ст. 195.

у сфері боротьби з організованою злочинністю»¹, «про співробітництво оперативних органів»², і навіть «про організацію спільного патрулювання на кордоні»³, хоча останнє найменування використовується вкрай нечасто. Найменування залежить від обсягу та сфери питань, що регламентуються договором. Загальним у такого роду договорів є те, що вони переважно стосуються набагато ширшого кола питань, ніж співробітництво держав у сфері здійснення прикордонного контролю та процедур пропуску через державні кордони, і ширшого кола суб'єктів.

Міжнародні угоди України про співробітництво з прикордонних питань встановлюють загальні напрями такого співробітництва. Ці напрями кореспондуються один з одним і націлені на забезпечення прикордонної безпеки та надійної охорони державних кордонів. Так, наприклад, Угода між Урядом України і Урядом Грузії про співробітництво з прикордонних питань пропонує широкі повноваження сторін взаємного співробітництва – для конкретної реалізації заходів щодо виконання цієї Угоди Договірні Сторони доручають командуючому Прикордонними військами України і командуючому Прикордонними військами Грузії за взаємною згодою підписати відповідні протоколи, що сприятимуть розширенню взаємодії і співпраці прикордонних відомств. І такі протоколи (угоди) були підписані:

– Протокол про взаємодію Прикордонних військ України та Державного департаменту охорони державного кордону Грузії при охороні кордону й економічної зони в акваторії Чорного моря;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про співробітництво в галузі культури та спорту між Прикордонними військами України та Грузії;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про співробітництво в сфері прикордонного контролю на каналах міжнародного сполучення;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про обмін інформацією щодо обстановки на державних кордонах та співробітництво оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України та Грузії;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про співробітництво в галузі охорони здоров'я, санаторно-курортного лікування та організованого відпочинку військовослужбовців і службовців Прикордонних військ України та Грузії, членів їх сімей;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про розвиток співробітництва в підготовці і навчанні кадрів для Прикордонних військ України й Грузії;

– Протокол між Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Державним Департаментом охорони державного кордону Грузії про взаємодію в поданні допомоги та в захисті громадян, державної та іншої власності від злочинних посягань на Чорному морі;

– Угода між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою Владою Грузії про безвізові поїздки громадян;

– Угода між Кабінетом Міністрів України та Виконавчою владою Грузії про приймання та передачу осіб (реадмісію), які знаходяться на територіях держав незаконно;

– Протокол між Міністерством внутрішніх справ, Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції Грузії про виконання Угоди між Кабінетом Міністрів України і Виконавчою владою Грузії про приймання і передачу осіб (реадмісію), які знаходяться на територіях держав незаконно.

¹ Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Головним Комендантом Прикордонної варті Республіки Польща про порядок та обсяг співробітництва у сфері боротьби з організованою злочинністю 2018. Офіційний вісник України, № 54. Ст. 1900.

² Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України і Прикордонною службою Республіки Молдова про співробітництво оперативних органів 2005. Офіційний вісник України, № 27, Ст. 1606.

³ Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Прикордонною службою Республіки Молдова про організацію спільного патрулювання на українсько-молдовському державному кордоні 2012. Офіційний вісник України, № 52. Ст. 2123.

Не з усіма країнами у нас такий широкий спектр взаємодії з прикордонних питань. Так, в ст. 1 Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про співробітництво з прикордонних питань вказані такі сфери взаємодії Договірних Сторін: 1) обмін інформацією, що становить взаємний інтерес; 2) оперативно-розшукова діяльність в інтересах охорони державного кордону; 3) боротьба з незаконною міграцією через державний кордон шляхом використання міжнародних транспортних зв'язків; 4) боротьба з торгівлею людьми; 5) боротьба з контрабандою зброї, боєприпасів, вибухових, отруйних та радіоактивних матеріалів; 6) боротьба з незаконним перевезенням наркотичних речовин через державний кордон; 7) захист громадян, державної та іншої власності Договірних Сторін від злочинних посягань на морських просторах, що перебувають під їхньою юрисдикцією; 8) обмін досвідом у галузі охорони державного кордону, прикордонного контролю та підготовки фахівців, а також у використанні технічних засобів під час охорони державного кордону та здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску; 9) надання взаємної допомоги при форс-мажорних та аварійних ситуаціях на морі.

При цьому в розглядуваній угоді не розкривається сутність та деталі такої взаємодії. Жодного протоколу (угоди) в розвиток Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія про співробітництво з прикордонних питань не було прийнято та підписано. Також відсутня і фактична взаємодія між прикордонними органами України і Республіки Болгарія, окрім поодиноких випадків. Угода між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством громадської безпеки Китайської Народної Республіки про співробітництво з прикордонних питань від 23.09.2011 визначає дещо інші напрями взаємодії.

Так, відповідно до ст. 2 цієї Угоди Сторони розвиватимуть співробітництво відповідно до їхньої компетенції за такими напрямами: 1) надання однією Стороною сприяння громадянам держави іншої Сторони, які мають дійсні проїзні документи, під час перетинання ними державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон; 2) забезпечення гуманного поводження з громадянами держави іншої Сторони, яким законодавством заборонено в'їзд, і забезпечення їм права вільного контакту з дипломатичними та консульськими представництвами своєї держави; 3) захист інтересів громадян і держав Сторін під час пропуску осіб через державний кордон від усіх злочинних посягань; 4) недопущення, виявлення та припинення організованої злочинності на державному кордоні; 5) боротьба з незаконним переміщенням через державний кордон зброї, боєприпасів, вибухових речовин, отруйних і радіоактивних речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх прекурсорів; 6) координація діяльності Сторін, спрямованої на виявлення та недопущення торгівлі людьми, а також незаконного перетинання державного кордону та діяльності, пов'язаної з підркокою документів, які дають право на перетинання державного кордону; 7) обмін досвідом і методами боротьби зі злочинами та протиправною діяльністю на державному кордоні. Сторони протягом трьох місяців з дня підписання цієї Угоди обмінюються нормативними актами національних законодавств у сфері забезпечення безпеки на державних кордонах Сторін¹.

Крім напрямів співробітництва, угоди з прикордонних питань встановлюють повноважні державні органи, відповідальні за їхнє виконання, форми організації та порядок координації співробітництва. Із метою координації співробітництва з прикордонних питань регулярно проводяться зустрічі між очільниками повноважних органів або між уповноваженими ними особами.

Міжнародне співробітництво з питань міграції, в тому числі нелегальної, не можна цілком віднести до прикордонної сфери, оскільки воно виходить за рамки прикордонної території держав. Проте, органи (підрозділи) ДПСУ беруть в його вирішенні активну участь. Так, 23.03.2018 питання розроблення проекту Стратегії протидії незаконній міграції обговорювалось в Адміністрації Держприкордонслужби. В розглянутих Угодах між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Болгарія та між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством громадської безпеки Китайської Народної Республіки про співробітництво з прикордонних питань передбачено, що прикордонні органи обмінюються інформацією про виявлені канали незаконної міграції, ведуть облік осіб, що перетинають державний кордон, беруть участь у виробленні механізму депортації незаконних мігрантів.

¹ Угода між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Міністерством громадської безпеки Китайської Народної Республіки про співробітництво з прикордонних питань 2011. Офіційний вісник України, № 5, Ст. 212.

Останній із указаних напрямів міжнародного співробітництва з питань міграції є порівняно новим у практиці міжнародно-правового забезпечення діяльності прикордонних органів. У його рамках ведеться розроблення проектів угод про реадмісію. Так, поступово йде процес підписання угод про реадмісію (див., наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісландії про реадмісію осіб¹). В таких угодах передбачається процедура реадмісії власних громадян, громадян третіх країн та осіб без громадянства, а також помилкову реадмісію.

Україна крокує в європейську спільноту країн, що вимагає, у першу чергу, гармонізувати базове законодавство із країнами Шенгенської угоди та забезпечити певний рівень процесуального співробітництва. Важливо, щоб національне законодавство й правозастосовна практика були сумісні із шенгенськими нормами та правилами. Конкретно мова йде про візове та консульське право; законодавство про державний кордон, порядок його перетинання та пов'язаних питань, висилці та ін.; законодавство, що регламентує міжнародне співробітництво в кримінально-правовій сфері; законодавство, що забезпечує ефективну боротьбу із транскордонними злочинами; щодо контролю над міграцією тощо.

Слід наголосити на тому, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 700 «Про затвердження Порядку ініціювання, підготовки та реалізації проектів Twinning» (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 № 663) НАДС координує впровадження інструменту інституціональної розбудови Європейського Союзу Twinning в Україні. Крім того, НАДС є координатором інструменту інституціональної розбудови ТАІЕХ згідно з відповідними нормативно-правовими актами. З метою належної координації інструментів Twinning і ТАІЕХ було створено Адміністративний офіс програми Twinning в Україні, функції якого виконує Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу.

Проект «Підтримка Державної прикордонної служби України у подальшому запровадженні принципів інтегрованого управління кордонами, зокрема у сфері перевірки документів та виявлення викрадених автомобілів» впроваджується Адміністрацією Держприкордонслужби спільно з Адміністрацією Федеральної поліції Федеративної Республіки Німеччина, Державною прикордонною службою при Міністерстві внутрішніх справ Литовської Республіки та Прикордонною службою Республіки Польща.

Метою проекту є посилення спроможності Держприкордонслужби у боротьбі з нелегальною міграцією та протидії корупції, що сприятиме ефективному впровадженню системи інтегрованого управління кордонами у відповідності з кращими стандартами та практиками Європейського Союзу.

Одночасно із процесами зближення та гармонізації законодавства й адміністративної практики, укладання міжнародних угод (у тому числі про реадмісію), необхідне проведення з облаштованості кордонів, підвищення надійності ідентифікаційних документів. До спільного знаменника слід приводити роботу прикордонних органів і органів внутрішніх справ, а також потрібно створення сумісних комп'ютеризованих систем обміну даними. Справжні кроки слугуватимуть справі забезпечення довгострокового співробітництва України й ЄС у різних галузях, у тому числі в сфері торгівлі, енергопостачання, транспорту тощо.

Законом України «Про міжнародні договори України» установлено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. Згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами. Стаття 18 Закону встановлює, що в разі порушення зобов'язань за міжнародним договором України іншими його сторонами Міністерство закордонних справ України вносить Президентові України або Кабінету Міністрів України пропозиції про вжиття необхідних заходів відповідно до норм міжнародного права. Інші центральні органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим вносять відповідні пропозиції через Міністерство закордонних справ України. У разі суттєвого порушення міжнародного договору України іншими його сторонами, якщо виконання договору може зашкодити національним інтересам України, а також в інших випадках, передбачених міжнародним

¹ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісландії про реадмісію осіб: ратифіковано Законом України від 8 квітня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 24. Ст. 178.

правом, дію такого договору може бути припинено або зупинено в порядку, встановленому ст. 24 Закону України «Про міжнародні договори України». При цьому слід зазначити, що більшість угод, що становлять міжнародно-правові основи діяльності ДПСУ, не мають у своїй структурі чітко визначеного механізму реалізації досягнутих домовленостей, а також не передбачають якої-небудь відповідальності за їхнє невиконання, що є одним з істотних недоліків розглянутого елемента правових основ.

Висновки. Дослідивши питання міжнародного співробітництва України з прикордонних питань, ми дійшли таких висновків:

1. Пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів, товарів і тварин здійснюється з метою встановлення та підтримання різносторонніх міжнародних зв'язків, необхідних для виконання міжнародних зобов'язань в галузі міждержавного співробітництва. Через це він регулюється не тільки нормами національного законодавства, але й нормами міжнародного права.

2. До недоліків міжнародно-правового регламентування діяльності ДПСУ, на наш погляд, слід віднести: відсутність у структурі більшості угод, що становлять міжнародно-правові основи діяльності прикордонних органів, чітко визначеного механізму реалізації досягнутих домовленостей, а також установа якої-небудь відповідальності за їхнє невиконання; недостатнє пророблення проектів угод на підготовчому етапі, а також відсутність належної уваги до своєчасного внесення в тексти міжнародних угод змін і доповнень, продиктованих зміною курсу зовнішньої політики української держави, що призводить до нестиковок на етапі правозастосування.

References:

1. *Ugoda mizh Derzhavnym komitetom u spravah ohorony derzhavnogo kordonu Ukrayiny i Derzhavnoyu prykordonnoyu ohoronoyu Latvijskoyi Respubliki vid 1999* [Agreement between the State Committee on State Border Protection of Ukraine and State Border Service of the Republic of Latvia on cooperation on the issues of state border protection dated 13.07.1999]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 2009, no. 23, 766. [in Ukrainian].
2. *Dogovor mizh Ukrayinoyu ta Rumuniyeyu pro rezhym ukrajinsko-rumunskogo derzhavnogo kordonu, spivrobotnyctvo ta vzayemnu dopomogu z prykordonnykh pytan vid 12 travnya 2004 roku* [Treaty between Romania and Ukraine on the Romanian-Ukrainian State border regime, collaboration and mutual assistance on border matters]. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], no. 35, 417. [in Ukrainian].
3. *Protokol mizh Administracijeyu Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny ta General'nym inspektoratom Prykordonnoyi policiyi Ministerstva vnutrishnix sprav Rumuniji pro poryadok obminu statystychnoyu ta analitychnoyu informacijeyu pro obstanovku na derzhavnykh kordonax Ukrayiny i Rumuniji 2016* [Protocol between the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine and the General Inspectorate of the Border Police of the Ministry of Internal Affairs of Romania on exchange of statistical and analytical information on the situation on the state borders of Ukraine and Romania]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], 2017, no. 6, 195. [in Ukrainian].
4. *Protokol mizh Administracijeyu Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny ta Golovnym Komendantom Prykordonnoyi varty Respubliki Pol'sha pro poryadok ta obsyag spivrobotnyctva u sferi borot'by z organizovanoyu zlochynnisty 2018* [Protocol between the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine and the Commander in Chief of the Border Guard of the Republic of Poland on the procedure and scope of cooperation in the fight against organized crime dated 19.04.2018]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], no. 54, 1900. [in Ukrainian].
5. *Protokol mizh Administracijeyu Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny i Prykordonnoyu sluzhboyu Respubliki Moldova pro spivrobotnyctvo operatyvnykh organiv 2005* [Protocol between the Border Guard Service of the Republic of Moldova and Administration of the State Border Guard Service of Ukraine on cooperation of operative bodies dated 22.04.2005]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], no. 27, 1606. [in Ukrainian].
6. *Protokol mizh Administracijeyu Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny ta Prykordonnoyu sluzhboyu Respubliki Moldova pro organizaciju spilnogo patrulevannya na ukrajinsko-moldovskomu derzhavnomu kordoni 2012* [Protocol between the Border Guard Service of the Republic of Moldova and Administration of the State Border Guard Service of Ukraine on organization of joint patrolling at Moldova-Ukraine border dated 06.06.2012]. *Oficijnyj visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine], no. 52, 2123. [in Ukrainian].
7. *Ugoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrayiny i Uryadom Respubliki Bolgariya pro spivrobotnyctvo z prykordonnykh pytan` vid 27.12.2006* [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and

- the Government of the Republic of Bulgaria on cooperation on border issues dated 27.12.2006]. Oficijnij visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]. 2007. 52. 3518. [in Ukrainian].
8. Uгода mizh Administracijeyu Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy ta Ministerstvom gromadskoyi bezpeky Kytajskoyi Narodnoyi Respubliki pro spivrobotnyctvo z prykordonnyh pytan` vid 23.09.2011 [Agreement between the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine and the Ministry of Public Security of the People's Republic of China on cooperation on border issues dated 23.09.2011]. Oficijnij visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]. 2012. 5. 212. [in Ukrainian].
 9. Uгода mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uryadom Islandiyi pro readmisiyu osib: ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 08.04.2015 roku #299-VIII [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of Iceland on the Readmission of Persons dated 08.04.2015]. Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrainy [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2015. 24. 178. [in Ukrainian].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Raffaele Caroccia

University of Naples Federico II, Italy

Comenius University, Bratislava, Slovakia

SOFT LAW IN THE ITALIAN ADMINISTRATIVE LAW SYSTEM? THE GUIDE LINES BY ANTI-CORRUPTION AUTHORITY CASE

The paper deals with the problem posed by regulatory powers given to a non elective body and their potential contrast with democratic legitimacy. The topic is analyzed taking into consideration the role, recently acknowledged by the Italian law system, to Anti Corruption Authority, which has been entitled with the task of giving details to the legal framework, as far as public tender procedures are concerned. The analysis at first identifies the three changes of paradigm occurred in Italian tender procedures regulation policy, then identifies the characteristics of the so called Independent Authorities and focuses on guide lines by Anti Corruption Authority, generally acknowledged as soft law. In particular, the position of various scholars about them is investigated and there is a final stress about the flaw that this kind of legal source can pose to the legality principle.

Keywords: soft law, guide lines, tertiary rules, Italian Anti-corruption Authority.

1. The recent patterns in Italian legislative reforms about public tender procedures

In the most recent years Italian legislation concerning public tender procedures has undergone a deep reformation process¹. This has happened mainly as a consequence of the EU influence above this part of the legal environment.

In fact, the whole public tender system has moved from having as its main concern the traditional protection of Public Administration from potentially unreliable counterparts to letting enterprises the maximum freedom of competition between themselves.

It must be added that this new focus, whose birth dates back to the ninth decade of past century, has recently been matched by another legislative concern, whose source is rather international² than coming from the EU legal environment: the contrast of maladministration events. The assumption beneath this new paradigm is that public tender procedures are particularly sensitive to crimes such as corruption so that – apart from criminal law, which has a *post factum* role – the set of administrative rules regarding them must have also a pre-emptive scope.

It can be so said that the goal which according to the Italian policy maker public tender procedures – that cover 16% of GNP – should now reach is granting an effective competition in a transparent context.

This should result not only in finding the best counterpart for administrations but also in avoiding the spread of corruption or bribery crimes. Unluckily this aim is far from being reached³.

As a result, the new legislation of tender procedures – which has been introduced in 2016⁴ and has been reformed in 2017⁵ – has acknowledged to the Anti Corruption National Authority (ANAC) a broad set of powers, which makes this administrative body the director of the whole sector. Clumsy rules are thought

¹ Carbonara, L. (2018). *La regolazione efficiente dei contratti pubblici*. *Riv. trim. dir. pubbl.*, 2, 18, 838-860.

² UN Merida Convention against corruption is a relevant source of this second paradigm shift.

³ Valaguzza, S. (2016). *La regolazione strategia dell'Autorità Nazionale Anticorruzione*. *Rivista della regolazione dei mercati*, 1, 16.

⁴ About d. lgs. 50/16 at least Contessa C., Crocco D. (2016). *Il nuovo codice degli appalti commentato*, Roma, DEI.

⁵ D. lgs. 56/17.

to be a source of corruption¹; so, the primary role of this Authority is a clarification of the regulatory setting in the above described strategic perspective.

ANAC in fact has regulatory powers, para-jurisdictional powers, adjudication powers, mainly concerning sanctions against enterprises, public bodies and public employees, and can start a trail against acts which violate the public tender procedures' rules.

It is a point of interest to study how the role of ANAC has altered the traditional set and hierarchy of legal sources in the Italian law context.

To do so, we will at first summarize the role of Independent Authorities, then we will focus on soft law concept, finally we will investigate on ANAC guide lines in order to try to find an answer to the question.

2. The Independent Authorities organizational model

The powers acknowledged to ANAC follow the model of Independent Authorities², which has spread in the Italian legal system from the ninth decade of the last century. It is not surprising that the same period when administrative legislation faced a radical change can be pointed out as a time during which administrative organization started a reformation process.

Independent Authorities, which resume a model that is more common in countries such as the United States or the United Kingdom, were introduced in the Italian legal environment in order to create a separation between politics and administrative decisions concerning sensitive goods, either of economic nature – such as interest rate or free market – or with a constitutional status – such as personal data protection, freedom of information – and thus requiring neutral and highly technical choices. In so doing, Independent Authorities should act both as tutors of the juridical good they are called to invigilate on and as protectors of the weaker legal subjects, such as consumers, small investors or PMI.

The model is built upon the following assumption: some decisions are too important to let them at politicians' disposal. It is so necessary to create administrative bodies which are able to make them without being caught by short term worries and are far from the temptation of maximizing popular consensus. At the same time, this organizational configuration should ensure a better quality of administrative action, which should be neutral as well. So from a wholly ministerial model, in which every administrative decision was to be taken by the government and its apparatus, expression of a citizens' majority and depositary of parliamentary confidence, Italian administrative organization has opened up to a technocratic model, in which some decisions are taken by a body which is independent from popular will and finds its legitimacy in a high level of knowledge or expertise. This peculiar experience is the only element that should enable to cover such a role and acts as a guarantee of independency even from economic potentates; due to a lack of constitutional basis, some authors have also suggested that Independent Authorities can be justified thanks to a link between their action field and the EU legislative concerns, whose consequence is the creation of a continental common legal framework³.

It has to be stressed that this organisational change can create problem to the democratic structure of Italian State, especially because – as said – Independent Authorities have not a constitutional coverage and do not rely on popular representativeness.

Furthermore, it can be added that the contrast between traditional administrative structures and Independent Authorities is made stronger by the following circumstance: Independent Authorities – even though there is not a general statute concerning them in the Italian law system – sum up in themselves powers that are generally split in different bodies, at least in the modern form of State. In fact, regulatory powers are somehow similar to the ones which the Parliament is endowed with, adjudication powers are the less problematic ones, given the fact that they are typical of administrative bodies, and para-jurisdictional powers are dangerously similar to the ones typical of the judiciary order.

These two points arised the criticism of some scholars, who accused Independent Authorities to step out the constitutional configuration of administration; it has to be said that generally this critique has been passed over, either thanks to a legitimacy spreading directly from the EU legal system or to a link with the Parliament, to which Independent Authorities address an annual relation about their doing.

¹ Racca, G.M. (2015). Dall'Autorità sui contratti pubblici all'Autorità Nazionale Anticorruzione: il cambiamento del sistema. *Dir. Amm.*, 2-3, 15, 345-365.

² Ieva, L. (2001). Autorità Indipendenti, tecnica e neutralità del pubblico potere. *Foro Amm.*, 10-11, 01, 3071-3090.

³ This is particularly true in banking sector.

It is to note that more recently the creation of Independent Authorities has also been explained with the assumption that law is no more able to face contemporary world. This is thought to be more complex and faster to let Parliament rule it with an act of legislation, mainly as a consequence of the globalisation process¹ which has led to a deep change in State traditional organisational model. It has been suggested that in this new environment a better regulation can be made by a smaller, faster and with higher technical skills body. This entity is the Independent Authority.

The last point is the most relevant one, at least as this paper is concerned. What happens to democracy, when regulatory powers are given to an entity which is outside the popular legitimacy circuit? The answer to this question is simpler when Independent Authorities are given powers above a small sector, such as stock exchange market, in order to promote deregulation policies. In fact in this case we have a small number of legal subjects that are influenced by the choices made by an Independent Authority, which acts (or at least should do so) in execution of technical/specialist science and according to a political choice. So in this case, an Independent Authority completes with fine technical details a legal pattern, which has been grossly drawn by the Parliament, and its decisions affect a clear cluster of legal subjects.

The things become thorny, when such a regulatory power regards a whole sector of the legal system, as it has happened with public tender procedures. In fact, ANAC has been given the power to regulate all the legal subjects that are part of this legal environment. It means that the following entities must respect rules set by ANAC: all public administrations, all private corporations equated to public administration, all economic subjects that participate to tenders. Furthermore, the rules concerning this kind of procedures do not seem to have a complex or technical background.

It can also be said that ANAC does not find its legitimacy inside EU legal environment; this is a big difference from other administrations of the same kind, which all have a strong bound to super-national law system.

So all the elements, which were used to justify a regulatory power from Independent Authorities, seem to be lacking in this case.

3. Soft law and regulatory powers by Anti Corruption Authority

The above described situation becomes even more complex, given the fact that acts by ANAC (the so called guide lines) have been identified at a legislative level as a source of soft law.

This expression² is referred to a broad and not well defined variety of acts – which has come at light at a first time (seventh decade of the last century) in the international legal environment, at a second stage even in the national law context (last ten years) – that have a not binding effect.

Their birth is generally linked to a self-regulation phenomenon and to the awareness that traditional legal sources are no more able to regulate in an effective way contemporary global transactions (e. g. *lex mercatoria*). The subjects of a legal context, whose regulation is loose (e.g. international law system), as a consequence decide to create acts where they consensually set the basic rules about their operation, thus shaping a common and predictable operative framework. This process is voluntary and it relies on self compliance; generally in fact there are not tribunals to whom controversies about such legal texts can be deferred. Another feature of this new kind of regulation is its fastness; soft law can be easily adapted to changes that are found in reality or economy.

In the national legal environment, instead, soft law has become somehow typical of Independent Authorities and its aim could be described as moral suasion; as a consequence, from a theoretical point of view it should not be inserted in the legal sources hierarchy and could only clarify previous legal commands, answer questions posed by a juridical subject or enhance and promote best practices. Soft law

¹ Della Cananea, G. (2003). *I pubblici poteri nello spazio giuridico globale. Riv. trim. dir. pubbl.*, 1, 03, 1-30.

² Mostacci, E. (2008). *La soft law nel sistema delle fonti: uno studio comparato*. Padova, CEDAM; Morettini, S. (2011). Il soft law nelle Autorità indipendenti: procedure oscure e assenza di garanzie? *Osservatorio AIR*, 6, 11; Torchia, L. (2016). *La regolazione del mercato dei contratti pubblici. Rivista della regolazione dei mercati*, 2, 16; Morbidelli, G. (2016). Degli effetti giuridici della soft law. *Rivista della regolazione dei mercati*, 2, 16; Ramajoli, M. (2017). Soft law e ordinamento amministrativo. *Dir. Amm.*, 1, 17, 147-167; Deodato, C. (2016). *Le linee guida dell'ANAC: una nuova fonte del diritto?*, *Giustizia Amministrativa*. <https://www.giustizia-amministrativa.it/2Fdocuments%2F20142%2F62321%2Fnsiga_4083067.docx%2F4ef0761e-84e2-0f2a21c98b8967f74036%2Fnsiga_4083067.docx&usg=AOvVaw0eC__aqn7sNQRHVP48oOXC>.

has so a role, which can be described as a compass, which is capable to orientate both enterprises and administrations to the same goal: as for ANAC is concerned, it is clean, effective and workable competition in public tender procedures.

Nevertheless, soft law has a regulatory effect, at least as a tertiary rule; so it has been suggested that it can be adopted only after a notice and comment procedure among stakeholders, especially when its effectiveness refers to a plurality of cases. As a consequence, it is in fact crypto-hard law at a smarter look¹. This feature is immediately visible in a national legal context – as the Italian one is – where acts of public bodies have a traditional binding effect; so the difference between soft law and the traditional legal sources is made less perspicuous.

In order to justify soft law in administrative law system, two proposals have been made.

The procedure of public consultation before the adoption of a guide line is thought to be an effective tool to get some legitimacy to the regulation act by bodies which do not rely on popular will. Furthermore, there must always be a judicial review on soft law, as a consequence of the general guarantee against all public administration acts.

Let us now investigate about ANAC guide lines.

As for ANAC is concerned, soft law is thought to be a tool to pass over traditional (and dull) governmental regulation, which was used to complete the primary source legal contents with a single secondary source before the reform. The aim of such a change is related to a creation of a number of disciplines, which are at the same time easier to change and written in a more colloquial way, thus more capable of orienting legal subjects.

ANAC has received broad regulatory powers following the public tender legislative reform, which took place in 2016. In particular, the Independent Authority is now capable of creating tools of flexible regulation, as art. 213 d. lgs. 50/16 statues.

So it can be said that in public tender sector flexible regulation should be the Italian translation of soft law. It must be added that the EU legislation does not oblige member State to create an Independent Authority in order to invigilate this law system sector and to regulate it; such a choice has been voluntarily made by Italian Parliament, mostly as a consequence of popular concerns about wide spread corruptive episodes in public tenders.

According to the new statute of public tenders as sketched by the State Council², there are three kinds of complementary regulatory source in contemporary Italian law system.

The first one is made by the Transportation Ministry, which follows ANAC legal opinion. This source is binding and it is the more similar one to the traditional features of sub-legislative acts (regulations). The only eccentric element is that this source puts together a political body, as the Ministry is, and a technical one, as ANAC is.

The second one is made by “binding” guide lines³; only ANAC is entitled in creating them, as a consequence of a clear legal position. They are atypical legal sources created by ANAC in a regulatory effort and can be described as general administrative acts or as regulatory acts; so they are similar to other acts of the same kind by Independent Authorities. Their goal should be the clarification of a previous legislative command. Administrative bodies could have the chance of not complying with guide lines (comply or explain principle). In this case, they must give a proper explanation. It must be said that this is an hypothetic case, given the fact that Italian administrations are characterized by a deep deference to ANAC suggestions. Anyway, it must be stressed that a binding soft law act is a legal object, which is against the acknowledged nature of soft law itself.

The third one is made by not binding guide lines; they are produced by ANAC and resemble to traditional administrative acts, in which an interpretation of the legal scheme is made or an explanation of praxis held by an Administration is given. This category is concrete and has predefined recipients. Even in this case, it is permitted to make different choices from the solutions suggested in the guide lines.

¹ Ramajoli, M. (2016). Self regulation, soft regulation e hard regulation nei mercati finanziari. *Rivista della regolazione dei mercati*, 2, 16.

² Opinion n. 855/2016. <https://www.giustizia-amministrativa.it/2Fcdsintra%2Fwcm%2Fidc%2Fgroups%2Fpublic%2Fdocuments%2Fdocument%2Fmday%2Fmjgz%2F~edisp%2Fnsiga_4162238.doc&usg=AOvVaw36u-DQZHBVijIgAVsYYtN0>.

³ We use the term guide lines as a general reference to a variety of acts, such as recommendations, opinions, rulings, which share the same nature and aim.

It is not simple to identify clearly if a guide line is binding or not and it must be added that the same guide line can be in certain parts binding, while in other ones be not binding. So the legal landscape becomes really complex.

The second category is, however, the most difficult one to interpret. In fact it is something in the middle between law and administrative act, a state of being which cannot be found in the strict list of Italian law system legal sources, which are contained in the premises to the civil code.

Generally, it can be said that guide lines have a guarantee role: in fact, every legal subject who complies with their contents can be safe about the legitimacy of his doings. So, soft law can be described as a coordination technique, which aim is creating safety in the legal system. This role was acknowledged to jurisprudence even before 2016 to acts by other Independent Authorities and now it has been given to ANAC; so that is another new feature of Italian legal system¹.

4. The view on guide lines by scholars

Italian scholars have immediately tried to answer the questions posed by ANAC guide lines; we will now analyze their views.

One of the first scholars² to deal with the problem of atypical legal sources – such as the guide lines are – in the Italian administrative law sector has stressed that to tackle it effectively there is a need to get out of the common shared idea, according to which there cannot be any modifications to the legal sources number and hierarchy in different legal environment of the same system. Instead, it would be better to build in each part of the law system a different sources catalogue and to acknowledge that even in the administrative law system there can be a variety of unnamed sources. According to this suggestion, an act can be a legal sources simply if the legal system admits it, even if it does not comply with broad and general classifications. So there is no real evidence of atypical sources; it would so be better to speak about an open plurality of acts and facts, that can create legal obligations. According to this point of view, it is sufficient that a law gives an administrative body a discretionary power to let the entity create a regulation on how use its power. So there is no space for a dispute about the name of this kind of acts, because the relevant factor is the use of a regulatory power, no matter how the act is named. This is even more relevant at a tertiary level, where guide lines can be set. Nevertheless, it is important to investigate about legal sources, because they have a precious role of guarantee in favour of everyone who gets in touch with an administration. The correct qualification of a legal source, from this point of view, is relevant because a legal subject can identify what rules will be followed by an administrative body and can be able to predict its behaviour according to the role and to the relationships of each act involved in regulating the event. In particular as far as a tertiary rule is concerned, there would be always granted to the Administration the chance to justify the non compliance with one of its internal acts, that in so being acquires an external validity; from this point of view, guide lines – interpreted as a form of soft law – have only a conditioned effectiveness. The Author stresses that the category of soft law is difficult to find inside the administrative sector, both because its sources are obligatory and not voluntary and because as far as public bodies action is concerned there must always be granted a judicial review. As a consequence of these two reasons, soft law becomes hard law.

Another scholar³, whose writings are particularly influential, has underlined that the Italian law system has become familiar with guide line phenomenon even before public tenders procedure reformation. Guide lines could be described as discursive legal texts, where suggestions from an administrative body to general subjects are collected. More recently, though, they have acquired a binding effect. This change justifies the interest in them. Guide lines – it is suggested – can be thought as a generic label on different legal products; in particular, the starting point to investigate the ones by ANAC is a legal environment review. D. lgs. 50/16, in fact, describes some of them as binding, while it gives the Authority a general regulatory power, in accordance to which there can be only not binding acts. Furthermore, it can be noted that binding guide lines can contain suggestions, so in these parts they are not binding. Thus the mentioned classification suggested by State Council as regulatory act is not fulfilling. It would be more correct to speculate that binding guide lines are regulations, given the fact that they can innovate the legal environment, clarify a primary source command and apply to all the legal subjects. A relevant hint to

¹ This is stressed particularly by Cintioli, F. (2017). Il sindacato del giudice amministrativo sulle linee guida, sui pareri del c.d. precontenzioso e sulle raccomandazioni di ANAC. *Dir. Proc. Amm.*, 2, 17, 381-420.

² Mazzamuto, M. (2015). L'atipicità delle fonti nel diritto amministrativo. *Dir. Amm.*, 4, 15, 683-725.

³ Morbidelli, G. (2016). Linee guida dell'ANAC: comandi o consigli? *Dir. Amm.*, 3, 16, 273-295.

support this thesis is the fact that this kind of guide lines takes the place of a previous governmental regulation. It would not be important the fact that ANAC is not linked to popular will; its rule-making power is in fact covered by an act, which was voted by Parliament. This doctrine is also against the chance of identifying guide lines as general administrative acts, because they are not addressed to previously defined subjects. Instead not binding guide lines are not regulations, given the fact that their aim is not to complete a legal command, but only to give suggestions about best practises or to propose an interpretation. It is refused their qualification as soft law, because this category is not defined in the Italian law system and it can be better to identify them as directives. They can be adjusted in a continuous tuning process, to which all the interested subjects can take part. Their distinctive element should be the quality of giving *ex ante* assurances to enterprises or administrations, which are involved in public tenders. In order to get this results, guide lines as a broad category should be described as commands rather than suggestions.

To sum up: Italian scholars have a not uniform view about guide lines by ANAC, though there is a widespread uneasiness about them; in particular the binding ones are often described not as regulatory acts (as suggested by the State Council), but as regulations *tout court*. This means that they have a secondary role in legal sources hierarchy and they are general, abstract and capable of creating new legal rules. It has been said – to justify this hypothesis – that Parliament can identify new secondary law sources, which can be made even by subjects different by the Government if they are chosen by a primary act¹.

In a recent book² dedicated to the topic of this article, it has been instead observed that guide lines are the typical legal source in our time, due to an unique characteristic: they are capable of a fast and flexible regulation. They should have a tertiary role, are born to react and regulate phenomena that traditional sources could not face in an effective way; so they are a source whose birth is rather material than formal³. Their goal is not giving an order, but showing and pointing out some ways to reach an aim. The interpreter should be free to choose between different and contemporary options, which guide lines should give; so regulation becomes an open texture rather than a sum of clear and well-defined prescriptions. This model – which implies a substantive turn-around from the traditional legal sources status – applies to a variety of subjects and can be used either by traditional administrations or by Independent Authorities. However, guide lines are subject to a law, which should identify the aim of tertiary regulation. Their effectiveness is not limited to some subjects of the legal context and they have a real binding value, though they can be classified as soft law. As a consequence, judicial review must be granted.

Another scholar⁴ has stressed that regulatory powers given to Independent Authorities have an ambiguous nature. They can result either in legislative acts or in administrative acts. However, the regulation activity is continuous and should have a clear legislative coverage and finds its legitimacy in a notice and comment procedure. It has been again suggested that in these circumstances it should be granted a deep judicial review, whose key point should be the proportionality test, even if it would have been better if a regulation by Government had been kept.

A different critical view⁵ concentrates on the following themes: i. the change from the law/regulation approach to the flexible sources of regulation approach is a way of making the legal context simpler only at a first and careless glance; ii. soft law cannot be found in a legal environment where there is a binding effectiveness; iii. there is a flaw in the legality principle as a consequence of wide spread guide lines by an Authority which has no link with people will; iv. there is a rising risk of uncertainty. Only judicial review could reduce it.

5. Democratic legitimacy and judicial review

Guide lines by ANAC have not still found a clear classification, as seen above.

There are anyway some key points, which are common among scholars.

The first one: guide lines have a not doubtful regulatory content, no matter what kind of legal sources they are resembled to.

¹ Cintioli, F. (2017). *Il sindacato del giudice amministrativo sulle linee guida, sui pareri del c.d. precontenzioso e sulle raccomandazioni di ANAC. Dir. Proc. Amm.*, 2, 17, 381-420.

² See Italia, V. (2016). *Le linee guida e le leggi*. Milano: Giuffrè.

³ There would be a coming back to the Middle Age saying: *Ex facto oritur ius* (law is made by fact).

⁴ Morrone, A. (2018). *Fonti normative*. Bologna, Il Mulino, 208-216 and Morrone, A. (2017). *Le Linee Guida dell'Autorità Nazionale Anticorruzione nel sistema della fonti. Riv. trim. dir. pubbl.*, 3, 17, 743-768.

⁵ Giuffrè, G.A. (2017). *Le "nuove" dimensioni del regolamento. Il caso delle Linee guida ANAC. Federalismi, november.*

The second one: they are set by an Authority, which does not rely on a direct popular legitimacy. Nevertheless, it can pose on legal subjects limitations and burdens.

In order to cure the flaw created by these two features, it has been unanimously suggested that a deep judicial review can make this kind of legal source more compliant with the traditional configuration of a modern democracy.

The review by judges, in fact, can help to pass over a lack of link with popular will and grant a control, even it is only *post factum*. It can also create a barrier to the phenomenon of soft regulation, whose unwilling result can be a supremacy of economy or technical power above political authorities. In this way, the right to start a trial can be used by legal subjects to give the whole system equilibrium; if it is true, it must be added that on the other hand there is not a clear standard upon which guide lines can be judged.

This solution, anyway, seems to be problematic: it is based on a formal logic of legitimacy¹. In it, in fact, there is a persistent lack of popular legitimacy, given the fact that judges are a neutral power.

The suggestion seems to suffer by the same flaws of the notice and comment procedure, which has been identified by State Council as a way to improve guide lines legitimacy.

These two solutions do not seem enough to fill a gap of popular legitimacy, because the reliance simply on an authority response (*argumentum ex auctoritate*) can cause a dramatic fall of the democratic level. So it would be better to avoid, at least in the administrative law sector, the notion of soft law and to come back to a more familiar regulation by regulations.

References:

1. Cintioli, F. (2017). *Il sindacato del giudice amministrativo sulle linee guida, sui pareri del c.d. precontenzioso e sulle raccomandazioni di ANAC*. *Dir. Proc. Amm.*, 2, 17, 381-420. [in Italian].
2. Deodato, C. (2016). *Le linee guida dell'ANAC: una nuova fonte del diritto?*, *Giustizia Amministrativa*. <https://www.giustizia-amministrativa.it/documents/20142/2F62321%2Fnsiga_4083067.docx%2F4ef0761e-84e2-0f2a21c98b8967f74036%2Fnsiga_4083067.docx&usg=AOvVaw0eC__aqn7sNQRHVP48oOXC>. [in Italian].
3. Italia, V. (2016). *Le linee guida e le leggi*. Milano, Giuffrè. [in Italian].
4. Mazzamuto, M. (2015). L'atipicità delle fonti nel diritto amministrativo. *Dir. Amm.*, 4, 15, 683-725. [in Italian].
5. Morbidelli, G. (2016). Linee guida dell'ANAC: comandi o consigli? *Dir. Amm.*, 3, 16, 273-295. [in Italian].
6. Morettini, S. (2011). Il soft law nelle Autorità indipendenti: procedure oscure e assenza di garanzie? *Osservatorio AIR*, 6, 11. [in Italian].
7. Morrone, A. (2017). Le Linee Guida dell'Autorità Nazionale Anticorruzione nel sistema della fonti. *Riv. trim. dir. pubbl.*, 3, 17, 743-768. [in Italian].
8. Racca, G.M. (2015). Dall'Autorità sui contratti pubblici all'Autorità Nazionale Anticorruzione: il cambiamento del sistema. *Dir. Amm.*, 2-3, 15, 345-365. [in Italian].
9. Ramajoli, M. (2016). Self regulation, soft regulation e hard regulation nei mercati finanziari. *Rivista della regolazione dei mercati*, 2, 16. [in Italian].
10. Ramajoli, M. (2017). Soft law e ordinamento amministrativo. *Dir. Amm.*, 1, 17, 147-167. [in Italian].
11. Valaguzza, S. (2016). La regolazione strategica dell'Autorità Nazionale Anticorruzione. *Rivista della regolazione dei mercati*, 1, 16. [in Italian].

¹ See Romano Tassone, A. (2002). Situazioni giuridiche soggettive e decisioni delle Amministrazioni indipendenti. *Dir. Amm.*, 2/02.

Ярослав Сидоров, к. ю. н.

Запорізький національний університет, Україна

СТИМУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Yaroslav Sydorov, PhD in Law

Zaporizhzhia National University, Ukraine

THE STIMULATION OF AN AGRICULTURAL COOPERATIVE MOVEMENT AS A DIRECTION OF THE STATE AGRARIAN POLICY: LEGAL MATTERS

The scientific article analyzes modern conditions of the legal ensuring of state policy on stimulation of agricultural cooperative societies' activity and forming of the proposals for its improvement. The competitive preferences of the agrarian cooperation and its "antimonopoly" potential in terms of agricultural markets' globalization, which are specified by their social-economic nature, were determined. It was underlined that the successful functioning of the agrarian cooperation is possible only in conditions of effective and consistent fulfillment of state policy, which supposes the stimulation of its development. It was mentioned that despite some positive improvements in this sphere, cooperative movement in agriculture didn't gain the proper scope and dynamics, and the corresponding state policy is still not effective enough. The main directions of the improvement of legal and regulatory, organizational parts of the state policy of the agricultural cooperative movement's stimulation were offered.

Keywords: agrarian law, globalization, state agrarian policy, state support, cooperative society, agriculture, agricultural cooperative, stimulation.

Постановка питання. Одним із важливих завдань державної аграрної політики є створення сприятливих умов для функціонування різних форм агрогосподарювання, найбільш повного розкриття їх економічного та соціального потенціалу. З огляду на глобалізаційні та інтеграційні процеси на світовому аграрному ринку, які зумовлюють загострення конкуренції (навіть «гіперконкуренції») на користь великого агробізнесу, як правило транснаціонального, що є суперечливим за своїми наслідками для продовольчої безпеки країни, особливої актуальності для сучасної аграрно-правової науки набуває ефективне правове забезпечення державної аграрної політики розвитку сільськогосподарського кооперативного руху. Саме кооперативні форми самоорганізації на засадах спільної праці здатні забезпечити конкурентоздатність малих та середніх суб'єктів агрогосподарювання, зокрема шляхом їх об'єднання для забезпечення якості, обробки, зберігання продукції, підвищити ефективність її маркетингу та збуту, сприяти задоволенню економічних та соціальних потреб селян.

Разом з тим, «з одного боку, кооперативний рух впливає на розбудову ринкової економічної системи, а з іншого – він сам розвивається під дією законів ринку та все більшого впливу глобалізаційних процесів. Кооперативи, як і інші форми господарювання, змушені пристосовуватись до екзогенних чинників функціонування, інакше можуть бути приречені на невдачу. Держава, як інститут, що покликаний сприяти перш за все економічному та соціальному зростанню, має враховувати такі зміни та вибудовувати відповідним чином стратегію співробітництва та підтримки розвитку кооперативного руху»¹. За таких умов важливою складовою сучасної державної аграрної політики є стимулювання ефективної діяльності таких суб'єктів

¹ Кучерява, К.Я. (2017). *Державне регулювання розвитку кооперації в аграрному секторі економіки України*. Харків, 28.

агротехнологіювання як сільськогосподарські кооперативи, розвиток яких тривалий час гальмувався монополією великих агропідприємств та відсутністю на практичному рівні належної державної підтримки.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Вказані питання становлять предмет досліджень науковців та експертів в галузі економіки, державного управління та представників аграрно-правової науки (наприклад, К. Кучерява, В. Семчик, В. Федорович, В. Зіновчук, О. Гафурова, Я. Гаєцька-Колотило, Н. Багай, О. Сонін, І. Середя, В. Янчук, Т. Проценко, В. Уркевич, Т. Чурилова, А. Пантелеймоненко та ін.). Проте виклики глобалізації та інтеграції аграрних ринків вимагають належної відповіді, а саме забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних сільгосптоваровиробників та успішного соціального розвитку села, що зумовлює необхідність аналізу сучасного стану правових засад державної підтримки розвитку аграрного кооперативного руху та пошуку правових шляхів підвищення її ефективності. Відповідно **метою** даної публікації є визначення сучасного стану правового забезпечення державної політики стимулювання діяльності сільгоспкооперативів та формування пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. Досліджуючи становлення кооперативного руху та його концептуальні засади, А. Пантелеймоненко зазначає, що термін «кооперація» має два значення: по-перше, це специфічний процес, який передбачає узгодженість спільних дій людей (суб'єктів) у вирішенні певної проблеми; по-друге, це сукупність особливих організаційно-правових форм, тобто кооперативів. В основі діяльності кооперативів, приходять до висновку вчений, є певні принципи (ідеї, за допомогою яких кооперативи виконують свою місію) які відображають їхню специфіку, унікальність, вирізняють серед інших організаційно-правових форм, основні з яких – самодопомога, самоуправління та самовідповідальність, а також тотожність (з одного боку, кожний член кооперативу є його власником, а з іншого – користувачем послуг, які надаються кооперативом). Вищезгадані кооперативні принципи знайшли комплексне відображення у так званих міжнародних кооперативних принципах, остання редакція яких була затверджена Міжнародним кооперативним альянсом у вересні 1995 р., а саме: добровільність і відкрите членство; демократичний членський контроль; економічна участь членів; автономія і незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; сприяння громаді¹.

Основна ідея сільськогосподарської кооперації є простою й обумовлюється трьома чинниками: об'єктивно існують переваги крупного виробництва над дрібним; організаційні, економічно-ресурсні й інші межі кожного підприємства (окремого виробника) не дають змоги повного розвитку процесів концентрації й спеціалізації у них з метою нарощування масштабів конкретної галузі; кооперація дає можливості для розвитку процесів концентрації та спеціалізації господарства на виробництві конкретного виду продукції, поза згаданими межами, внаслідок об'єднання їх зусиль у формі взаємовигідної співпраці з метою одержання максимального ефекту на використуванні ресурси кожного з учасників кооперації². Нинішня аграрна структура, при якій збільшується концентрація земель агрохолдингів, які спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних та монокультур переважно зернової та олійної груп, а виробництвом трудомісткої плодово-овочевої та м'ясо-молочної продукції займаються дрібні особисті селянські господарства та фермери, є незбалансованою. Сільськогосподарська концентрація в такому вигляді не передбачає соціальний розвиток села, створення робочих місць, зниження цін на продукти харчування. Натомість розвиток сільськогосподарської кооперації дозволить використовувати переваги великого товарного виробництва і враховувати інтереси сільських товаровиробників³.

Отже, окрім економічної компоненти, важливою складовою природи сільськогосподарської кооперації є соціальна (а останнім часом виділяють також і екологічну складову) і саме така

¹ Пантелеймоненко, А.О. (2006). *Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти*. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 9, 20-30.

² Приходько, О.М. Кооперація в аграрному секторі: концептуальні засади та перспективи державного регулювання. *Інтернаука*. <<https://www.inter-nauka.com/issues/2017/6/2471>> (2018, грудень, 28).

³ Собкевич, О., Русан, В., Юрченко, А. Щодо першочергових напрямів підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/817/>> (2018, грудень, 26).

синергетична природа сільгоспкооперативів дозволяє визначати останні як «чинник конкурентоспроможності аграрного сектора в умовах глобалізації»¹; «соціально-економічну і громадську систему самоорганізації та самооборони членів від агресивного навколишнього соціально-економічного середовища»², «партнерів уряду в реалізації завдання досягнення соціального добробуту»³. У низці міжнародних актів підкреслюється значення кооперативного руху для соціального розвитку, соціальної інтеграції та покращення життя широких верств населення і боротьби з бідністю в умовах глобалізації, містяться заклики до урядів щодо посилення партнерства із кооперативами та створення державами сприятливих умов їх розвитку та взаємодії (наприклад, Резолюції ГА ООН «Кооперативи в процесі соціального розвитку» від 2002, 2003, 2007, 2009 рр.).

В Україні правове підґрунтя функціонування сільськогосподарської кооперації становлять нормативно-правові акти як загального характеру – Господарський кодекс, Цивільний кодекс, Податковий кодекс, Земельний кодекс, Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. № 1087-IV, так і спеціального – Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР, суттєво оновлений Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 20 листопада 2012 р. № 5495-VI (набрав чинності 19 січня 2013 року). Метою прийняття вказаних змін було приведення норм законодавства про сільгоспкооперацію у відповідність до вимог Господарського, Цивільного, Земельного кодексів України, Закону України «Про кооперацію», які були прийняті пізніше первісної редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 червня 1997 року. Оцінюючи в цілому позитивно внесені зміни, в юридичній літературі висловлюються слушні критичні зауваження⁴ стосовно уніфікації правового регулювання значної кількості питань діяльності сільськогосподарських та інших видів кооперативів шляхом регламентації їх нормами загального закону про кооперацію, без урахування їх істотних особливостей⁵.

Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації, слід зазначити, що оновлений Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить розділ «Держава і кооперація», декларуючи необхідність державної підтримки сільськогосподарських кооперативів шляхом створення сприятливих умов для їхнього утворення, становлення й розвитку. Однак на відміну від попередньої редакції, акцент зроблено на державній підтримці обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. Визначено, що примірні статuti сільгоспкооперативів розробляються центральним органом виконавчої влади, а державна підтримка сільськогосподарських кооперативів здійснюється відповідно до державних та регіональних програм за рахунок державного і місцевих бюджетів.

Наступний рівень правового забезпечення державної політики щодо кооперації в аграрній сфері складають підзаконні нормативно-правові акти: Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19 грудня 2000 р. № 1348, Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» від 11 лютого 2009 р. № 184 та Постанова КМУ «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року»

¹ Піменова, О. (2013). Сільськогосподарська кооперація як чинник забезпечення конкурентоспроможності в аграрному секторі економіки в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*, 10(151), 118-122.

² *Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: аналітичне дослідження* (2011). Київ: Міністерство аграрної політики та продовольства України, 9.

³ Кучерява, К.Я. (2017). *Державне регулювання розвитку кооперації в аграрному секторі економіки України*. Харків, 23.

⁴ Уркевич, В.Ю. (2018). Сільськогосподарські кооперативи та агрохолдинги як популярні форми об'єднання сільськогосподарських товаровиробників: правові проблеми функціонування. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*. Одеса, 295.

⁵ Тропін, В.В. (2016). Законодавство України про сільськогосподарську кооперацію: проблемні питання та шляхи вирішення. *Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*, 3 (41), 98.

від 3 червня 2009 р. № 557 (остання втратила чинність відповідно до Постанови КМУ «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» від 22 червня 2011 р. № 704).

Аналіз сучасного стану правового забезпечення державної політики розвитку кооперативного руху свідчить про його недостатню розробленість, суперечливість та декларативність. Завершився строк чинності окремих нормативно-правових актів, інші потребують суттєвого оновлення та змін з огляду на соціально-економічну ситуацію в аграрному секторі, зокрема і поглиблення інтеграційних процесів та кон'юнктуру аграрного ринку, переважна більшість заходів, передбачених відповідними програмними документами, не виконано взагалі або частково. Суттєвим недоліком, на який звертають увагу науковці¹, є відсутність єдиної для всіх видів сільськогосподарської кооперації державної програми її підтримки та розвитку.

Важливого значення для розвитку сільськогосподарської кооперації набуває партнерство держави та іноземних урядів, міжнародних організацій та недержавних суб'єктів. Поступово запроваджуються спільні проекти із державної підтримки сільгоспооперації (наприклад, проект «Рідне село», проект «Зелені ринки»; за підтримки Канадського Уряду реалізуються проекти розвитку зерносховищ та сільськогосподарських кооперативів в Україні: «Канадський кооперативний зерновий проект», «Розвиток молочного бізнесу в Україні» та проект бізнес-розвитку плодоовочівництва, за підтримки Уряду США здійснювалась реалізація проектів «USAID «АгроІнвест» та міжнародний благодійний фонд «Добробут громад», в рамках якого було підтримано створення 20 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів). Позитивно оцінюючи залучення іноземних партнерів та спроби співробітництва між державою, бізнесом та громадськими організаціями слід визнати, що низка проектів не була реалізована належним чином, наприклад, в результаті проекту «Зелені ринки» так і не було створено передбаченої мережі регіональних оптових продовольчих ринків та приймальних пунктів для продукції сільськогосподарських кооперативів. Експерти також вказують на проблему «квазіпартнерства» між суб'єктами аграрного ринку – коли ініціативу у створенні кооперативів на себе перебирають великі агропромислові утворення. Ризик полягає в тому, що за активною допомогою, перспективою отримання прибутків, створення робочих місць тощо можуть ховатися кабальні умови договору, які необізнаний селянин не завжди в змозі вчасно розгледіти. Такі дії нівелюють у населення позитивне сприйняття кооперації, що є однією з основних причин негативного ставлення до кооперації у країнах пострадянського простору². Отже, попри певні позитивні зрушення, кооперативний рух в сільському господарстві не набув належних обсягів та динаміки, а державна підтримка його розвитку залишається недостатньо ефективною.

Про визнання необхідності оптимізації правового та організаційного забезпечення кооперації в аграрному секторі свідчить також виділення останнього як стратегічного імперативу розвитку аграрного сектору економіки в урядових програмних документах. Так, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, яка схвалена Кабінетом Міністрів України 17 жовтня 2013 року (надалі – Стратегія) приділяє увагу даному питанню, передбачаючи за мету охоплення сільгоспооперативами понад 80% господарств населення та інших малих форм господарювання. Стратегія проголошує необхідність сприяння розвитку різноманітних форм організацій і представництв виробників, розглядаючи кооперативи як найбільш поширений вид останніх та можливий потужний інструмент для розвитку середніх та малих підприємств. Відповідно передбачаються наступні пріоритетні заходи: 1) адаптація до кращих світових практик поточного правового статусу кооперативів в частині скасування ряду існуючих обмежень, зокрема, обмежень щодо правового статусу членів кооперативу; 2) прийняття системи оподаткування кооперативів та їхніх членів, засновану на кращих міжнародних практиках, що повинна бути сприятливою для їх розвитку та недискримінаційною (у порівнянні з іншими організаційними формами). Скасування передумов для виходу членів (фізичних осіб) з кооперативів у зв'язку зі складнощами в отриманні субсидій на комунальні тарифи (у т.ч. газ), спричинені отриманням та декларуванням додаткових легальних доходів від участі в кооперативі; 3) забезпечення наявності спеціалізованих служб

¹ Чурилова, Т.М. (2013). Державне регулювання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. *Часопис Київського університету права*, 4, 262-265.

² Кучерява, К.Я. (2017). *Державне регулювання розвитку кооперації в аграрному секторі економіки України*. Харків, 120.

у Мінагрополітики та/або регіональних органах влади, відповідальних за сприяння розвитку кооперативних моделей, навчання для членів та працівників кооперативів, координація роботи з неурядовими організаціями у цьому секторі та надання організаційної та адміністративної підтримки (включаючи проведення техніко-економічних обґрунтувань) фермерам у створенні кооперативів; 4) впровадження програм державної підтримки впродовж перших п'яти років існування, направлених на адаптацію потужностей до колективних цілей, підвищення якості продуктів та адаптацію до вимог ринку, за умови запровадження механізмів запобігання опортуністичному створенню кооперативів виключно з метою отримання вигоди від таких програм; 5) забезпечення кращих умов залучення кредитних та інших фінансових ресурсів, а також пріоритетного доступу до інвестиційної та модернізаційної підтримки кооперативів¹.

Слід підкреслити, що зазначена вище Стратегія має концептуальний характер, і, відповідно, може повторити долю подібних проектів, ставши декларативним актом. Тому необхідною є активізація розробки та прийняття передбачених документом Програм із визначенням конкретних завдань та термінів виконання, зокрема і щодо подальшого оновлення законодавства у зазначеній сфері. Так, з травня 2017 року на розгляд Верховної Ради у різний час вносились декілька проектів нової редакції Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (наприклад, Проект Закону про сільськогосподарську кооперацію № 6527 від 31 травня 2017 року, Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення і розвитку сільськогосподарської кооперації та її державної підтримки № 6527-1 від 20 червня 2017 року). Зупинимось більш детально на останній версії законодавчої ініціативи.

Законопроект «Про сільськогосподарську кооперацію» був зареєстрований у Верховній Раді України 25 червня 2018 під № 6527-д, та, на думку його авторів, спрямований на удосконалення чинного законодавства у цій сфері, яке, на їх погляд, занадто розпорошене і неузгоджене, а модель кооперації, яка закладена в діючих законах, не відповідає сучасним реаліям і потребам. Зважаючи на це, законопроект пропонує уніфікувати всі нормативні акти, які регламентують діяльність сільгоспокооперативів в одному законі, для зручності користувачів, а також вводить низку змін в діяльності кооперативів.

На думку ініціаторів новацій, існуючий поділ кооперативів на виробничі і обслуговуючі і встановлена заборона на отримання прибутку останніми «сильно обмежили можливості для розвитку обслуговуючих кооперативів і знизили їх конкурентоздатність». Саме тому серед основних нововведень проекту – відміна жорсткого поділу кооперативів на виробничі і обслуговуючі, з наданням членам кооперативу права самостійно обирати вид діяльності: виробничий, обслуговуючий, переробний чи багатофункціональний, а також форму діяльності – з метою чи без мети отримання прибутку. Для досягнення цих цілей пропонується перехід до єдиної організаційно-правової форми діяльності – сільськогосподарський кооператив. В той же час передбачається перехідний період в діяльності кооперативів, який складає три роки з моменту вступу в дію закону – за цей строк мають перереєструватись обслуговуючі кооперативи.

Даний законопроект викликав бурхливу дискусію серед експертів та представників кооперативного руху, яка знайшла своє висвітлення у засобах масової інформації². Основні аргументи «проти» – це «відверто лобістський характер» на користь великого бізнесу (можливість формування схем податкового планування із використанням квазікооперативів, закладення механізму виведення корпоративних виплат з бази нарахування ЄСВ і ПДФО), загальна спрямованість норм проекту на комерціалізацію кооперативів, ліквідація пайових внесків в «неприбуткових» кооперативах, узаконення права кооперативів призначати на посаду виконавчого директора людину з числа членів кооперативу, що чинним законодавством заборонено. Так, за словами президента ВГО «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України» Івана Томича, нова редакція Закону, яка вимагає уніфікації всіх видів кооперативів і ставить основною метою діяльності всіх кооперативів отримання прибутку, фактично знищує принципи роботи обслуговуючих кооперативів, які мають зовсім іншу мету діяльності.

¹ Розпорядження Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року 2013 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України.

<<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (2019, лютий, 01).

² Чому у Раді посварились через новий закон про сільгоспооперацію? *Agronews*.

<<https://agronews.ua/node/93264>> (2019, січень, 15).

Спростовуючи наведені вище аргументи, автори законопроекту наполягають: його мета – забезпечити умови для створення і росту сільгоспкооперативів в Україні, і в результаті об'єднання в Україні в кооперативи малих і середніх фермерів, вони якщо і не стануть основними гравцями аграрного ринка, як у Франції і США, то принаймні здатні повторити успіх Литви, де після прийняття аналогічного законопроекту, оборот кооперативів за десять років виріс в десять разів. Протидія ж прийняттю законопроекту, на думку його авторів, зумовлена як лоббі агрохолдингов, яким не вигідна конкуренція успішних та прибуткових кооперативів, так і застереженнями щодо можливого припинення грантового фінансування розвитку кооперативів.

Оцінюючи перспективи розвитку законодавства України про сільськогосподарську кооперацію, В. Уркевич висловлює певні сумніви щодо їх успіху, адже окремі з них спрямовані на усунення специфіки цієї організаційно-правової форми здійснення сільськогосподарської діяльності, а інші не враховують потребу наповнення реальним змістом правового статусу сільськогосподарських виробничих кооперативів¹.

Формуючи державну аграрну політику стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів, слід враховувати низку факторів, що зумовлюють її сучасний стан, серед яких, на думку фахівців: хаотичний характер аграрних реформ останніх років; розвиток процесів кооперації в умовах перехідної економіки; запізніле порівняно з розвиненими країнами формування кооперативної системи; посилення конкурентної боротьби з боку агробізнесу; слабка соціальна база кооперації². Останній фактор посилюється також і тим, що серед самих суб'єктів агрогосподарювання спостерігаються скептичні настрої щодо кооперації. Так, обговорюючи питання державної підтримки сільськогосподарських кооперативів, в.о. Міністра аграрної політики та продовольства М. Мартинюк підкреслив, що «це погана новина, але треба визнати: аграрії не прагнуть до об'єднання. Ініціаторами створення кооперативів у більшості вивчених нами випадків були органи місцевого самоврядування, представники донорських проектів, дорадники»³. Все це актуалізує необхідність посилення інформаційної складової державної аграрної політики та вдосконалення організаційного механізму реалізації державної політики стимулювання розвитку кооперації в аграрному секторі на засадах публічно-приватного партнерства.

Висновки. 1. Конкурентні переваги сільськогосподарської кооперації та їх «антимонопольний» потенціал в умовах глобалізації аграрних ринків зумовлені їх синергетичною, соціально-економічною природою і полягають у можливості ефективізації сільськогосподарської діяльності шляхом об'єднання, зниження собівартості продукції завдяки мінімізації посередницьких послуг, спільного використання виробничої та логістичної бази, створення робочих місць та забезпечення самозайнятості, зниження рівня безробіття на селі, відродження сільської інфраструктури тощо. Історичний та світовий досвід свідчить, що успішне функціонування сільськогосподарської кооперації можливе лише за умови здійснення ефективної та послідовної державної політики стимулювання її розвитку.

2. Останнім часом відбуваються певні позитивні зрушення у державній аграрно-правовій політиці щодо сільгоспкооперативів: оновлюється законодавство поступово запроваджуються проекти із державної підтримки сільгоспкооперації, в тому числі за участю іноземних урядів та міжнародних організацій. Натомість кооперативний рух в сільському господарстві не набув належних обсягів та динаміки, його потенціал не розкрито, зокрема, через неефективність, непослідовність та несистемність його державної підтримки.

3. Вважаємо що удосконаленню правового забезпечення та реалізації державної аграрної політики стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації будуть сприяти наступні заходи:

– доопрацювання внесених на розгляд Верховної Ради законопроектів та прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію та стимулювання її розвитку», в якому слід

¹ Уркевич, В.Ю. (2018). Сільськогосподарські кооперативи та агрохолдинги як популярні форми об'єднань сільськогосподарських товаровиробників: правові проблеми функціонування. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*. Одеса, 301.

² Кучерява, К.Я. (2017). *Державне регулювання розвитку кооперації в аграрному секторі економіки України*. Харків, 22.

³ Мартинюк, М. (2018). Аграрні кооперативи: чому фермерам вигідно дружити проти когось. *Економічна правда*. <<https://www.epravda.com.ua/columns/2018/03/12/634870/>> (2019, лютий, 01).

визначити пріоритетні напрями державної підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів не лише обслуговуючого, а й виробничого типу та в основі яких повинна бути закладена ідея стимулювання суспільної мотивації до створення сільськогосподарських кооперативів;

– розробка та прийняття Державної програми розвитку сільськогосподарської кооперації, яка б містила адекватні сучасним викликам глобалізації аграрного ринку конкретні заходи щодо впровадження задекларованих державою планів у цій сфері;

– посилення співпраці між державним та приватним сектором із розвитку кооперативного руху в сільському господарстві: більш активне залучення до розроблення та обговорення нормативно-правових актів у сфері сільськогосподарської кооперації (особливо у частині державної підтримки) як законодавчого так і підзаконного характеру зацікавлених недержавних суб'єктів, зокрема представників сільськогосподарської кооперації та їх об'єднань, експертів та науковців відповідного профілю, залучення донорської підтримки міжнародних організацій та фондів для спільних проектів та посилення колаборації із самоврядними організаціями з питань моніторингу використання державної підтримки та допомоги;

– активізація інформаційно-просвітницької складової державної аграрної політики із стимулювання розвитку сільськогосподарських кооперативів: широке запровадження пілотних проектів, тренінгів, промоція та демонстрація прикладів успішного створення та функціонування кооперативів із використанням державної підтримки, забезпечення доступу до інформаційних та навчально-методичних матеріалів із створення та діяльності кооперативів в аграрному секторі, всебічне сприяння розвитку дорадчих та консультаційних центрів.

References:

1. Kucheryava, K.Ya. (2017). *Derzhavne reguluvannya rozvytku kooperacii v agrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy* [State regulation of development cooperation in the agricultural sector of Ukraine]. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Panteleimonenko, A.O. (2006). *Stanovlennya kooperacii v ukrains'komu seli: isroryko-ekonomichni aspekty* [Formation of cooperation in the Ukrainian village: historical and economic aspects]. Poltava: PUSKU. [in Ukrainian].
3. Pryhod'ko, O.M. *Kooperaciya v agrarnomu sektori: konceptual'ni zasady ta perspektyvy derzhavnogo reguluvannya* [The cooperation in the agrarian sector: conceptual basis and prospects of the state regulation]. *Internauka*. [Journals of the Publishing House "Internauka"]. <<https://www.inter-nauka.com/issues/2017/6/2471>> (2018, December, 28). [in Ukrainian].
4. Sobkevych, O., Rusan, V., Yurchenko, A. Shodo pershochergovyh napryamiv pidtrymky rozvytku sil's'kogospodars'koi kooperacii v Ukraini [About the priority directions of support for the development of agricultural cooperation in Ukraine]. *Nacionalnyi instytut strategichnyh doslidzhen* [The National Institute for Strategic Studies]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/817/>> (2018, December, 26). [in Ukrainian].
5. Pimenova, O. (2013). Silskogospodarska kooperaciya yak chynnyk zabezpechennya konkurentospromozhnosti v agrarnomu sektori ekonomiky v umovah globalizacii [Agricultural co-operation as a factor in ensuring competitiveness in the agrarian sector of the economy in a globalizing environment]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya Ekonomika*. [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics], no. 10 (151), 118-122. [in Ukrainian].
6. *Dosvid Kanady ta krain ES u sferi polityky z pidtrymky rozvytku silskogospodarskyh obslugovuyuchykh kooperatyviv: analitychne doslidzhennya* [The experience of Canada and EU in policy supporting the development of agricultural service cooperatives: an analytical study]. Kyiv: Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. [in Ukrainian].
7. Urkevych, V.Yu. (2018). Silskogospodarski kooperatyvy ta agroholdyngy yak populyarni formy obyednan silskogospodarskyh tovarovyrobnykiv: pravovi problem funkcionuvannya. *Aktualni problem pravovogo reguluvannya agrarnykh, zemel'nyh, ekologichnyh ta pryrodoresursnyh vidnocyn v Ukraini* [Agricultural cooperatives and agricultural holdings as popular forms of associations of agricultural producers: legal problems of functioning. Actual problems of legal regulation of agricultural, land, environmental and natural resource relations in Ukraine]. Odesa. [in Ukrainian].
8. Tropin, V.V. (2016). Zakonodavstvo Ukrainy pro silskogospodarsku kooperaciyu: problemni pytannya ta shlyahy vyrishennya [The legislation of Ukraine on agricultural cooperatives: problem Issues and solutions]. *Visnyk Dnipropetrovskogo derzhavnogo agrarno-ekonomichnogo universytetu* [Bulletin of Dnipro State Agraria Economic University], no. 3 (41), 97-101. [in Ukrainian].
9. Churylova, T.M. (2013). Derzhavne reguluvannya rozvytku silskogospodarskoi obslugovuyuchoi kooperacii [The state regulation of development of the agricultural servicing cooperation]. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava* [Chronicles of Kyiv university of Law], no. 4, 262-265. [in Ukrainian].

10. *Pro shvalennya strategii rozvytku agrarnogo sektoru ekonomiky na period do 2020 roku 2013 (Kabinet Ministriv Ukrainy)*. [On approval of the Strategy for the development of the agrarian sector of the economy for the period until 2020 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>> (2018, December, 29). [in Ukrainian].
11. Chomu u Radi posvarylys cherez novyi zakon pro sil'gospkooperaciyu? [Why the Rada quarreled through the new law on agricultural cooperatives]. *Agronews*. <<https://agronews.ua/node/93264>> (2018, December, 30). [in Ukrainian].
12. Martynyuk, M. Agrarni kooperatyvy: chomu fermeram vygidno druzhyty proty kogos [Agricultural cooperatives: why farmers benefit from friendship against someone]. *Ekonomichna pravda* [Economic truth]. <<https://www.epravda.com.ua/columns/2018/03/12/634870/>> (2019, February, 01). [in Ukrainian].

Марія Кравченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СПРАВЕДЛИВІ ТРУДОВІ СТАНДАРТИ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЙ Ф. Д. РУЗВЕЛЬТА ТА Г. ТРУМЕНА (1933 – 1952 РР.)

Mariia Kravchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FAIR LABOR STANDARDS IN THE SYSTEM OF MEASURES OF SOCIAL POLICY OF F. D. ROOSEVELT AND H. TRUMAN ADMINISTRATIONS (1933 – 1952)

The state social policy has a great significance in the development of any modern society. The article deals with the essential component of the American social policy – the fair labor standards. It was revealed that F. D. Roosevelt and H. Truman Administrations played a crucial role in providing the fair labor standards, and its elaboration, as an effective measure of the social policy in the USA. The study of the history of a minimum wage, maximum hours and prohibition of child labor in the US demonstrated the absence of the national guaranteed labor standards in American practice until the 1930s. The main steps of the fair labor standards implementation in 1933-1952 were examined including political struggle and lawmaking. Besides that, the paper consists of the fair labor standards legislation analysis for more deep understanding of one of the most far-reaching social reform in US history.

Keywords: USA, Fair Labor Standards, Social Policy, F. D. Roosevelt, H. Truman, Minimum Wage, Maximum Hours.

Гарантовані державою стандарти мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборона дитячої праці в американській традиції отримали назву «справедливі трудові стандарти». Такі норми займають важливе місце у системі заходів соціальної політики США, яка на найвищому федеральному рівні в цій країні почала функціонувати саме за президентства Ф. Д. Рузвельта як відповідь на глибоку суспільну кризу 30-х рр. ХХ ст., яку спричинила «Велика депресія» 1929-1933 рр. У свою чергу, в період адміністрації Г. Трумена (1945-1952 рр.) було підтверджено право держави корегувати, розширювати та удосконалювати основні заходи американської соціальної політики вже за відсутності кризових соціально-економічних явищ. Так, в 30-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. в США були вперше на федеральному рівні встановлені і вдосконалені стандарти мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та була заборонена дитяча праця, що й увійшло, з відповідними доповненнями, у систему сучасної системи американської соціальної політики.

Зважаючи, таким чином, на значення впровадження за часів адміністрацій Ф. Д. Рузвельта та Г. Трумена справедливих трудових стандартів працівників в США для минулого та теперішнього покоління американців, а також можливість врахування цього досвіду в сучасній Україні при створенні оптимальної моделі соціальної політики, та відсутність комплексного висвітлення даної проблематики в сучасній українській історіографії, представлено дослідження можна вважати цілком логічним та актуальним.

Вивчення історії справедливих трудових стандартів в США природно найкраще представлено в американській історіографії. На окрему увагу заслуговують праці американських істориків у вигляді наукових статей та монографій, що присвячені безпосередньо окремим проблемам становлення справедливих трудових стандартів у системі соціального реформування США за часів адміністрацій Ф. Д. Рузвельта та Г. Трумена. Так, Ч. Морріс¹ у своїй праці розкриває сутність

¹ Morris, C.J. (2005). *The Blue Eagle at Work: Reclaiming Democratic Rights in the American Workplace*. New York: Cornell University Press, 310.

політики перших років рузвельтівської адміністрації щодо захисту прав профспілок та стандартів праці на виробництві, передбачених Законом «Про відновлення промисловості», який діяв у США у 1933-1935 рр.

Розвиваючи цей напрям, Г. Семюел¹ у своїй статті показує витоки законодавства, що встановлює мінімальну заробітну плату, максимальну тривалість робочого часу та заборону дитячої праці в Америці, причини та результати його впровадження. Цієї ж теми торкаються у своїх дослідженнях Д. Форсайт² та Д. Гроссман³, однак вони зосереджуються на виявленні особливостей політичної боротьби навколо здійснення цієї реформи в США, аналізуючи різні судові справи, що забороняли зазначене законодавство.

У свою чергу, дослідниця Т. Руф⁴ звертає увагу на вплив самих працівників на здійснення урядом заходів, спрямованих на створення механізму захисту їхніх соціально-трудова прав, простежуючи взаємодію між державними, робітничими та підприємницькими організаціями у цьому питанні.

У вітчизняному ж науковому просторі, через панування радянського ідеологічного тиску до періоду незалежності України, науковці отримали можливість об'єктивно досліджувати цю тему тільки з 1991 р., тому питання сучасної переоцінки даної проблеми українськими дослідниками залишається відкритим.

Починаючи розгляд проблеми встановлення справедливих трудових стандартів в системі заходів соціальної політики адміністрацій Ф. Д. Рузвельта та Г. Трумена, слід згадати, що перші спроби запровадити регульовані стандарти праці в Америці сягають ще другої пол. XIX ст., коли в країні приймалися закони на рівні штатів щодо 8-годинного робочого дня для жінок та дітей і 10-годинного – для чоловіків. При цьому дієвого механізму для реалізації цих програм створено не було. З 1913 р. почалося впровадження мінімальної заробітної плати для жінок і до 1923 р. таке законодавство мали 16 штатів. Проте, відколи Верховний суд США визнав неконституційним у 1923 р. закон про мінімальну заробітну плату для жінок-працівниць у м. Вашингтон, подібне законодавство на рівні штатів набуло тільки рекомендаційного характеру.

Крім того, до 1916 р. майже у кожному штаті заборонили використання дитячої праці на виробництві, однак, коли Конгрес зробив дві спроби запровадити таку заборону на федеральному рівні, в 1916 і 1919 рр., обидва закони були скасовані Верховним судом на конституційних підставах. Тоді у 1924 р. Конгрес ініціював відповідну конституційну поправку, процес ратифікації якої так і не був завершений⁵.

Таким чином, на момент приходу Ф. Д. Рузвельта до влади у 1933 р. американські працівники не мали національних гарантій гідних умов праці, що в умовах «Великої депресії» сприяло зниженню заробітних плат, поширенню неоплачуваних додаткових годин праці та, як наслідок, загальному збіднінню населення. Цей факт було враховано в розробці законодавства перших ста днів президентства Ф. Д. Рузвельта, призначеного відродити американську промисловість шляхом встановлення урядового контролю над її розвитком. Так, у Законі «Про відновлення промисловості» від 16 червня 1933 р. йшлося про створення так званих «кодексів чесної конкуренції», відповідно до яких в кожній галузі виробництва мали бути встановлені основні непорушні економічні показники, такі як ціни, обсяги, ринки збуту продукції. За статтею 7(a) I розділу даного закону кожен кодекс мав містити положення, за яким «роботодавці повинні дотримуватися максимальних годин праці, мінімальних розмірів оплати праці та інших трудових умов, затверджених або запропонованих президентом»⁶.

¹ Samuel, H.D. (2000). *Troubled Passage: the Labor Movement and the Fair Labor Standards Act*. *Monthly Labor Review*, 123, 32-37.

² Forsythe, J.S. *Legislative History of the Fair Labor Standards Act*. *Duke Law Scholarship Repository*. <<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=lcp>> (2018, листопад, 01).

³ Grossman, J. *Fair Labor Standards Act of 1938: Maximum Struggle for a Minimum Wage*. *Department of Labor*. <<http://www.dol.gov/dol/aboutdol/history/flsa1938.htm>> (2018, жовтень, 15).

⁴ Roof, T. *American Labor, Congress, and the Welfare State, 1935–2010*. *Google Books*. <<https://books.google.ru/books?id=sojdN0hrku0C&pg=PA1936&dq>> (2017, серпень, 20).

⁵ Samuel, H.D. (2000). *Troubled Passage: the Labor Movement and the Fair Labor Standards Act*. *Monthly Labor Review*, 123, 33.

⁶ *Transcript of National Industrial Recovery Act (1933)*. *Our Documents: The National Archives and Records Administration Project*. <<https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=66&page=transcript>> (2018, листопад, 06).

Підписуючи Закон «Про відновлення промисловості», Ф. Д. Рузвельт підкреслив загальну користь від впровадження регульованих умов праці: шляхом підвищення заробітної плати купівельна спроможність американців мала підвищитися, а бізнес, отримавши нову хвилю попиту на продукцію, – подолати економічну кризу¹. Включення таких поступок на користь американських працівників виглядало особливо перспективним для розвитку федеральної соціальної політики в США, зважаючи на схвальну реакцію американського суспільства, включаючи навіть великий бізнес, на новий Закон та створену за ним Національну адміністрація відновлення на чолі з генералом Х. Джонсоном.

Так, за шість місяців після інавгурації Рузвельта на п'ятій авеню в Нью-Йорку відбувся парад за участі 250 тис. осіб і ще 2 млн спостерігачів на користь запропонованого проекту відновлення промисловості. Очолювали дійство дівчата-моделі «Міс Свобода» та «Міс Національна Адміністрація Відновлення». На цей час країною вже повсюди ширився запущений бренд на користь тих, хто підписали зазначені кодекси – синій орел з гаслом «Ми робимо свій внесок»². За два роки існування Адміністрації генерала Х. Джонсона було розроблено та впроваджено 557 основних і 189 додаткових «кодексів чесної конкуренції». Однак стаття 7(а) нового законодавства, у тому числі її пункт про встановлення справедливих умов праці, на практиці в більшості випадків виявилась лише гарним наміром, адже за Законом «Про відновлення промисловості» не було створено механізму контролю за дотриманням цих норм. До того ж все ще не було впроваджено єдиних для всіх промислових галузей національних трудових стандартів. Як правило, у «кодексах чесної конкуренції» були прописані вимоги, що роботодавці мають платити працівнику в середньому 12 – 15 дол. на тиждень за 35 – 40 відпрацьованих годин, а також не мають наймати на роботу дітей віком до 16 років³. Однак деталі реалізації цих норм, лишались на розсуд самих роботодавців.

Крім того, вже у 1935 р. регульоване державою ведення бізнесу здавалось багатьом американцям недоречним за умов поступової стабілізації економіки, через що Закон «Про відновлення промисловості», в тому числі і стаття 7(а), вже не мав національної підтримки, а політичними опонентами адміністрації Ф. Д. Рузвельта взагалі визнавався шкідливим та деструктивним. В результаті 27 травня 1935 р. Верховний суд США за «справою Шехтера» проголосив неконституційним втручання держави у приватні інтереси і скасував Закон «Про відновлення промисловості», включно з його соціальними гарантіями. А ще через рік за «справою Тіпалдо» було визнано недійсним навіть закон на рівні штату Нью-Йорк «Про мінімальну заробітну плату»⁴.

Президент Ф. Д. Рузвельт, у свою чергу, продемонстрував стійку підтримку ідеї впровадження справедливих трудових стандартів на національному рівні, включивши їх у якості складової передвиборчої програми 1936 р. Його впевнена перемога надала шанс на втілення в життя нових соціальних реформ, у тому числі і впровадження справедливих трудових стандартів в США.

Вже у 1937 р., незважаючи на загострення протистояння між президентом і Верховним судом, за судовим рішенням штату Вашингтон у «справі Перріша» було підтверджено право працівників отримувати мінімальну заробітну плату на затвердженому штатом рівні⁵. Ця подія спонукала прихильників введення національних стандартів мініимальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборони дитячої праці розробити такий законопроект федерального рівня, який би не скасував Верховний суд. Отже, 25 травня 1937 р. сенатор Х. Блек та конгресмен В. Коннері внесли до Конгресу білл, який передбачав наступне:

- 40-годинний максимум тривалості робочого тижня;
- 40-центовий мінімум погодинної оплати праці;
- відміну праці дітей віком до 16 років;

¹ Franklin, D. Roosevelt's Statement on the National Industrial Recovery Act, June 16, 1933. *FDR Presidential Library & Museum*. <<http://docs.fdrlibrary.marist.edu/odnirast.html>> (2018, вересень, 10).

² Katznelson, I. (2013). *Fear Itself: The New Deal and the Origins of Our Time*. New York: Liveright Publishing, 228-229.

³ Grossman, J. Fair Labor Standards Act of 1938: Maximum Struggle for a Minimum Wage. *Department of Labor*. <<http://www.dol.gov/dol/aboutdol/history/flsa1938.htm>> (2018, жовтень, 15).

⁴ Кредер, А.А. (1988). *Американская буржуазия и «Новый курс», 1933-1940*. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 141.

⁵ Forsythe, J. Legislative History of the Fair Labor Standards Act. *Duke Law Scholarship Repository*. <<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=lcp>> (2018, листопад, 01).

– створення Ради з питань стандартів праці для здійснення контролю за дотриманням існуючих норм та встановлення нових¹.

Проте така пропозиція була критично сприйнята республіканцями та консервативними демократами, які у коаліції затягнули розгляд цього білля, який врешті-решт був відкладений до наступної сесії Конгресу. Ще одна спроба запровадити зазначене законодавство відбулась під час скликання Ф. Д. Рузвельтом спеціальної сесії Конгресу восени 1937 р., проте вона виявилась знов безуспішною. З моменту подання «Біллю Блека-Коннері» дискусії щодо його основних положень тривали в обох палатах Конгресу. Головним чином вони були спрямовані на розробку оптимального закону, який би, з одного боку, як наполягали його прихильники, сприяв би «підтримці мінімального стандарту життя, необхідного для здоров'я, ефективності та загального добробуту робітників», а з іншого – був би достатньо поміркованим та гнучким, щоб дозволити втілити ці норми без істотних збитків для роботодавців та зниження зайнятості². Необхідність прийняття такого закону ставала все більш очевидною, адже в 1937-1938 рр. рівень заробітної плати знизився, що сприяло поширенню лівих настроїв в країні та страйковим рухам.

У пошуках компромісу протягом лютого – березня 1938 р. над законопроектом працював Комітет праці у Конгресі на чолі з М. Нортон, якому вдалося розробити прийнятні поправки до «Біллю Блека-Коннері», які зводились до зменшення мінімальної заробітної плати та до збільшення максимуму тривалості робочого часу. Такі заходи остаточно здобули прихильність опозиції в Конгресі і 25 червня 1938 р. зазначений білля став Законом «Про справедливі трудові стандарти», який вступив у силу з 24 жовтня того ж року та передбачав наступне:

1. 25-центний мінімум погодинної оплати з подальшим підвищенням до 40-центів за 6 років;
2. 44-годинний робочий тиждень з подальшим впровадженням 40-годинного за 2 роки;
3. компенсацію за працю у понаднормовий робочий час ;
4. заборону праці дітей віком до 16 років;
5. створення посади адміністратора з питань справедливих трудових стандартів при Міністерстві праці;
6. ведення записів на підприємстві про отриману заробітну плату та відпрацьовані години щодо кожного працівника³.

При цьому цей закон також мав низку обмежень, які вводилися, перш за все, для досягнення компромісу з опозицією у Конгресі. Так, дія Закону «Про справедливі трудові стандарти» не розповсюджувалась на сільськогосподарських робітників, рибаків, роздрібних торговців, моряків, друкарів. Також варто додати, що встановлена спочатку мінімальна заробітна плата не покривала і половини тодішнього прожиткового мінімуму.

Новий закон був зустрінутий як великий соціальний прогрес. Однак противники ідеї регулювання стандартів праці за один день не змінили своїх позицій і продовжили критику. Очолені кількома бізнес-асоціаціями, вони змінили тактику і перейшли з заходів щодо недопущення прийняття закону до заходів, спрямованих на його перегляд⁴. Основною тезою противників нової соціальної реформи було трактування Закону «Про справедливі трудові стандарти» як пряме втручання «у природні закони попиту та пропозиції». Таке втручання, на їхню думку, мало призвести до масових бізнес-провалів та нових тисяч, а у більш песимістичних прогнозах навіть до мільйонів, нових безробітних.

З іншого боку бізнес, який виступав за нову реформу, вбачав у Законі «Про справедливі трудові стандарти» панацею від деструктивної конкуренції, заснованої на зниженні цін на товари та послуги за рахунок низької оплати праці робітників. В цілому, обидві табори роботодавців погодилися, що закон має бути втілений в життя принаймні до того моменту, коли його конституційність буде визнана або скасована⁵.

¹ Grossman, J. Fair Labor Standards Act of 1938: Maximum Struggle for a Minimum Wage. *Department of Labor*. <<http://www.dol.gov/dol/aboutdol/history/flsa1938.htm>> (2018, жовтень, 15).

² Tyson, W.S. (1950). The Fair Labor Standards Act of 1938: A Survey and Evaluation of the First Eleven Years. *Labor Law Journal*, 1, 279.

³ Fair Labor Standards Act of 1938. *Milestone Documents*. <<https://www.milestonedocuments.com/documents/view/fair-labor-standards-act/text>> (2018, жовтень, 15).

⁴ Tyson, W.S. (1950). The Fair Labor Standards Act of 1938: A Survey and Evaluation of the First Eleven Years. *Labor Law Journal*, 1, 280.

⁵ Tyson, W.S. (1950). The Fair Labor Standards Act of 1938: A Survey and Evaluation of the First Eleven Years. *Labor Law Journal*, 1, 280.

Всі прихильники нової реформи сподівались на такий ефект: підвищення рівня прибутків робітників призведе до розвитку економіки через поживлення попиту; неможливість маніпулювати заробітними платами врешті призведе до більш справедливої конкуренції між підприємствами. В цілому ці два фактори мали б поживити нові галузі, забезпечити і високу зайнятість, і високі прибутки бізнесу.

Думка ж прямих бенефіціарів нового законодавства була не такою голосною як тих, хто просував нову реформу або намагався її зупинити. Однак в газетах все частіше почали з'являтися замітки про працівників, чий тижневий прибуток збільшився з 5 до 11 дол. внаслідок дії нового закону¹.

Верховний суд визнав конституційність закону лише у 1941 р. трьома судовими рішеннями. В результаті, завдяки встановленню мінімальної заробітної плати та максимальної тривалості робочого часу відразу близько 700 тис. чол. отримали гарантію мінімальної заробітної плати і 13 млн чол. – право на винагороду за понаднормову роботу², а заборона праці дітей віком до 16 років, окрім того, що рятувала дитинство мільйонів американських громадян, ще й частково впливала на зниження рівня безробіття в США. Президент Ф. Д. Рузвельт, визнаючи колосальне значення проведеної соціальної реформи, поставив Закон «Про справедливі трудові стандарти» на друге місце після Закону «Про соціальне забезпечення» 1935 р. як «найбільш масштабну та далекосяжну програму заходів на користь працівників»³.

Подальше удосконалення стандартів мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборони дитячої праці в період адміністрації Ф. Д. Рузвельта було перерване II світовою війною (1939 – 1945 рр.), коли уряд був змушений зосередитись на вирішенні зовнішньополітичних проблем. До того ж, в умовах воєнного часу в 1942 р. відбулося так зване «заморожування цін та заробітних плат», яке унеможливило подальше зростання мінімального рівня оплати праці під час війни.

У повоєнний період вже наступнику Ф. Д. Рузвельта на президентській посаді – Г. Трумену, належало вирішувати долю основних соціальних напрямів внутрішньої політики в США, у тому числі і щодо справедливих трудових стандартів. Відповідну заяву 33-й президент США зробив в межах першого звернення до Конгресу від 6 вересня 1945 р., яке було розширеним варіантом програми Рузвельта 1944 р., відомої як «Економічний білл про права»⁴, та в цілому було присвячене реконверсії американської економіки. Так, Г. Трумен чітко зазначив про намір покращити стандарти праці для американських робітників, у першу чергу, шляхом підвищення мінімальної зарплати порівняно з рівнем, закріпленим законом 1938 р.⁵ В результаті протягом 1945-1949 рр. в США розгорнулася суспільна дискусія щодо зазначеної соціальної ініціативи.

Як і багато інших соціальних нововведень, питання про удосконалення Закону «Про справедливі стандарти праці» 1938 р. обговорювалось з позицій прихильників та противників кейнсіанської моделі економіки, яка передбачала, що перерозподіл прибутків населення та зменшення соціальної диференціації буде розвивати бізнес, а не контролювати його.

Так, ліберальні кола на чолі з президентом наполягали на тому, що підвищення рівня заробітної плати сприятиме посиленню американської економіки через зростання купівельної спроможності населення. На противагу їм консерватори, очолювані республіканцями у Конгресі, стверджували, що таке нововведення зменшить прибутки роботодавців і зрештою зруйнує малий бізнес⁶. Таким чином, не дивлячись на те, що з ініціативи Г. Трумена був розроблений законопроект,

¹ Tyson, W.S. (1950). The Fair Labor Standards Act of 1938: A Survey and Evaluation of the First Eleven Years. *Labor Law Journal*, 1, 282.

² Samuel, H.D. (2000). Troubled Passage: the Labor Movement and the Fair Labor Standards Act. *Monthly Labor Review*, 123, 36.

³ Four Hundred and Seventieth Press Conference: The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt, 1938 volume. *University of Michigan Digital Library*. <<https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926315.1938.001/444>> (2018, жовтень, 20).

⁴ State of the Union Message to Congress, January 11, 1944. *FDR Presidential Library & Museum*. <http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_text.html> (2018, жовтень, 22).

⁵ Special Message to the Congress Presenting a 21-Point Program for the Reconversion Period, September 6, 1945. *Harry S. Truman Presidential Library & Museum*. <<http://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=136&st=&st>> (2018, жовтень, 22).

⁶ Byrnes, M.S. (2014). *The Truman Years, 1945-1953*. London: Routledge, 109.

який передбачав збільшення мінімального рівня заробітної плати в США, в умовах контролю обох палат Конгресу республіканцями з 1946 р., його перетворення на федеральний закон затягнулося аж до 1949 р.

Після перемоги Г. Трумена на президентських виборах в 1948 р. та отримання більшості в Конгресі демократами у цьому ж році в США посилилась соціальна складова внутрішньої політики уряду, що торкнулось і розширення вже існуючого з часів президентства Ф. Д. Рузвельта законодавства, що встановлювало стандарти мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборону дитячої праці.

Найголовнішим завданням у цьому плані уряд Г. Трумена вважав підвищити мінімальний рівень заробітної плати з існуючих 40 центів за годину до 75 центів¹. В результаті в серпні 1949 р. було прийнято, а 29 жовтня цього ж року підписано президентом поправки до Закону «Про справедливі стандарти праці» на консенсусній основі. Зокрема, не дивлячись на те, що мінімальний рівень заробітної плати за цими поправками таки підвищили до 75 центів, у якості поступки на користь консервативних кіл від покриття цим законом було усунуто близько 1 млн американців².

Детальніший розгляд поправок 1949 р. дає підстави виділити наступні нововведення щодо справедливих стандартів мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборони дитячої праці в Америці:

1. мінімум заробітної плати збільшувався від 40 до 75 центів за годину;
2. при роботі понад максимально встановлений 40-годинний робочий тиждень гарантувалися виплати за понаднормову працю, які мали перевищувати діючу на підприємстві звичайну ставку оплати праці в 1,5 рази;
3. посилення механізмів, забороняючих дитячу працю у всіх галузях американського виробництва;
4. поширення гарантій цього закону на нові категорії робітників, а саме в галузі повітряного транспорту та рибної промисловості;
5. наділення повноваженнями адміністратора з питань справедливих трудових стандартів при Міністерстві праці звертатися до суду від імені робітників, у разі порушення встановленого законодавства роботодавцем³.

Під час підписання поправок до Закону «Про справедливі трудові стандарти» Г. Трумен зазначив: «Я шкодую, що новий закон не охоплює багатьох груп працівників, які потребують захисту стандартів праці з боку держави. Але удосконалення, внесені цим законом сприятимуть досягненню нашої основної мети – забезпеченню мінімальних трудових стандартів, необхідних для загального добробуту працівників»⁴.

Таким чином, зазначені поправки стали одним з досягнень другої адміністрації Г. Трумена: адже вони реально сприяли підвищенню мінімального рівня заробітної плати працівників майже у 2 рази. Зазначимо, що в результаті проведеної реформи, до впровадження нових поправок до Закону «Про справедливі стандарти праці» у 1959 р., одна третина або 11 млн. американських робітників одержали гарантії з боку держави на мінімальну заробітну плату та максимальну тривалість робочого часу, а праця дітей віком до 16 років була заборонена практично у всіх галузях американської економіки⁵.

Слід також відмітити, що вже в роки Корейської війни (1950-1953 рр.) уряд Г. Трумена зніщював схожу політику щодо рівня заробітних плат, яка була впроваджена адміністрацією Ф. Д. Рузвельта у роки II світової війни. Відповідно, встановлювалась практика «заморожування цін

¹ Roof, T. *American Labor, Congress, and the Welfare State, 1935–2010*. *Google Books*. <<https://books.google.ru/books?id=sojdN0hrku0C&pg=PA1936&dq>> (2017, серпень, 20).

² Roof, T. *American Labor, Congress, and the Welfare State, 1935–2010*. *Google Books*. <<https://books.google.ru/books?id=sojdN0hrku0C&pg=PA1936&dq>> (2017, серпень, 20).

³ Fair Labor Standards Act Amendments of 1949. *Hathi Trust Digital Library*. <https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/eccles/030_09_0002.pdf> (2018, вересень, 19).

⁴ Statement by the President Upon Signing the Fair Labor Standards Amendments, October 26, 1949. *Harry S. Truman Presidential Library & Museum*. <<https://trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=1320&st=&st1>> (2018, листопад, 02).

⁵ Ferrell, R. H. (1994) *Harry S. Truman: A Life*. Missouri: Univ. of Missouri Press, 290.

та заробітних плат», через що про подальше підвищення рівня мінімальної заробітної плати в останні роки президентства Г. Трумена вже не йшлося¹.

Отже, аналіз встановлення справедливих трудових стандартів у складі мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу та заборони дитячої праці, дає підстави стверджувати, що за адміністрації Ф. Д. Рузвельта, не дивлячись на тривалу політичну боротьбу навколо цього питання, вперше в історії США вдалося прийняти такий закон, який гарантував соціально-трудові права американських працівників на загальнодержавному рівні. В свою чергу, вже в період президентства Г. Трумена за ще більш несприятливих політичних обставин уряду вдалося добитися прийняття поправок, які суттєво удосконалили стандарти мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого часу, а також створили більш дієвий механізм контролю за забороною дитячої праці на виробництві по всій країні. Так в 1933-1952 рр. в систему соціальної політики США було включено національні, гарантовані державою справедливі трудові стандарти.

References:

1. Morris C. J. (2005) *The Blue Eagle at Work: Reclaiming Democratic Rights in the American Workplace*. New York: Cornell University Press. [in English].
2. Samuel H. D. (2000) *Troubled Passage: the Labor Movement and the Fair Labor Standards Act*. *Monthly Labor Review*, Vol. 123, 32-37. [in English].
3. Forsythe J. S. *Legislative History of the Fair Labor Standards Act*. *Duke Law Scholarship Repository*. <<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1972&context=lcp>> [in English]. (2018, November, 1).
4. Grossman J. *Fair Labor Standards Act of 1938: Maximum Struggle for a Minimum Wage*. *Department of Labor*. <<http://www.dol.gov/dol/aboutdol/history/flsa1938.htm>> [in English]. (2018, October, 15).
5. Roof, T. *American Labor, Congress, and the Welfare State, 1935–2010*. *Google Books*. <<https://books.google.ru/books?id=sojdN0hrku0C&pg=PA1936&dq>> [in English]. (2017, August, 20).
6. *Transcript of National Industrial Recovery Act (1933)*. *Our Documents: The National Archives and Records Administration Project*. <<https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=66&page=transcript>> [in English]. (2018, November, 6).
7. Franklin D. Roosevelt's Statement on the National Industrial Recovery Act, June 16, 1933. *FDR Presidential Library & Museum*. <http://docs.fdrlibrary.marist.edu/odnirast.html> [in English]. (2018, September, 10).
8. Katznelson, I. (2013) *Fear Itself: The New Deal and the Origins of Our Time*. New York: Liveright Publishing. [in English].
9. Kreder A. A. (1988) *Amerikanskaja burzhuazija i «Novyj kurs», 1933-1940* [American bourgeoisie and the «New Deal», 1933-1940]. Saratov: Izd-vo Saratovskogo universiteta. [In Russian].
10. *Fair Labor Standards Act (1938)*. *Milestone Documents*. <<https://www.milestonedocuments.com/documents/view/fair-labor-standards-act/text>> [in English]. (2018, October, 15).
11. Tyson W. S. (1950). *The Fair Labor Standards Act of 1938: A Survey and Evaluation of the First Eleven Years*. *Labor Law Journal*, Vol. 1, 279-286. [in English].
12. *Four Hundred and Seventieth Press Conference: The Public Papers and Addresses of Franklin D. Roosevelt, 1938 volume*. *University of Michigan Digital Library*. <<https://quod.lib.umich.edu/p/ppotpus/4926315.1938.001/444>> [in English]. (2018, October, 20).
13. *State of the Union Message to Congress, January 11, 1944*. *FDR Presidential Library & Museum*. <http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/address_text.html> [in English]. (2018, October, 22).
14. *Special Message to the Congress Presenting a 21-Point Program for the Reconversion Period September 6, 1945*. *Harry S. Truman Presidential Library & Museum*. <<http://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=136&st=&st>> [in English]. (2018, October, 22).
15. Byrnes, M. S. (2014) *The Truman Years, 1945-1953*. London: Routledge. [in English].
16. *Fair Labor Standards Act Amendments of 1949*. *Hathi Trust Digital Library*. <https://fraser.stlouisfed.org/docs/historical/eccles/030_09_0002.pdf> [in English]. (2018, September, 19).
17. *Statement by the President Upon Signing the Fair Labor Standards Amendments, October 26, 1949*. *Harry S. Truman Presidential Library & Museum*. <<https://trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=1320&st=&st1>> [in English]. (2018, November, 2).
18. Ferrell, R. H. (1994) *Harry S. Truman: A Life*. Missouri: Univ. of Missouri Press. [in English].
19. Donovan, R. J. (1996) *Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman, 1945-1948*. Missouri: University of Missouri Press [in English].

¹ Donovan, R. J. (1996) *Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman, 1945-1948*. Missouri: University of Missouri Press, 94.

Святослав Вилінський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ФРН

Sviatoslav Vylinskyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE CONCEPTUAL AND THEORETICAL UNDERSTANDING OF SOFT POWER IN THE GERMAN FOREIGN POLICY

This scientific work deals with the problem of the instrumental expression of soft power, especially the concrete means of its implementation within the framework of the state foreign policy and strategy. In this regard, J. Nye in his work, "Soft power: The Means to Success in World Politics" (2004), defines three key components as well as soft power instruments, among which are: culture, political ideology, information and communication potential of a state. In return, the author of the proposed study, dealing exclusively with German conceptual, theoretical and practical approaches of soft power in the German foreign policy, will try to prove the conditionality of these components and, on the contrary, their direct interdependence with the peculiarities of national history, traditions, potential and interests of a state in the international arena.

Keywords: Germany, foreign policy, soft power, civilian power, geo-economic power, democratic development power.

Вступ. В останнє десятиліття дедалі більшого поширення набуває вивчення зовнішньої політики провідних держав світу через призму концепції «м'яка сила». **Проблема.** У галузі міжнародних відносин концепція «м'яка сила» з часу її запровадження (1990 р.) американським професором Дж. Наєм, з одного боку, стала об'єктом чисельних теоретичних дискусій та критики концептуального плану (щодо сутності¹, ресурсів² та засобів власної реалізації³), а з іншого – набула різних трактувань та конотацій (сила, як: дипломатичний⁴, культурний⁵, технологічний⁶ та інші впливи) в залежності від особливостей міжнародного статусу, національної політики чи дипломатії тих чи інших держав світу.

Мета і завдання. Дана наукова праця стосується проблеми інструментального виразу «м'якої сили», а саме конкретних засобів її реалізації в рамках зовнішньополітичної стратегії держави. З цього приводу Дж. Най у своїй праці – «М'яка сила: засоби успіху у світовій політиці» (2004 р.)⁷ визначає зокрема три ключові компоненти і одночасно інструменти «м'якої сили», серед яких – культура, політична ідеологія та інформаційно-комунікаційний потенціал держави. Зі свого боку, автор пропонованого дослідження, що стосується виключно німецьких концептуально-теоретичних та практичних підходів реалізації «м'якої сили» в зовнішній політиці ФРН, намагається довести умовність зазначеного переліку та, навпаки, наявність прямої залежності відповідного

¹ Raimzhanova, A. (2015). *Power in IR: Hard, Soft, and Smart*. Bucharest, 20.

² Geun, L. (2009). A theory of soft power and Korea's soft power strategy. *Korean Journal of Defense Analysis*, 21, 2, 205-218.

³ Steven, B., Rothman, S. (2011). Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power? *Journal of Political Power*, 4, 1, 49-64.

⁴ Melissen, J. (2005). *Wielding soft power: the new public diplomacy*. The Hague: Netherlands institute of international relations Clingendael, 31.

⁵ Haneş, N., Andrei, A. (2015). Culture as Soft Power In International Relations. *International Conference Knowledge-Based Organization*, XXI, 1, 32-37.

⁶ Adesina, Olubukola S. (2016). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *African Journal for the Psychological Study Of Social Issues*, 19, 3, 169-189.

⁷ Nye, J. (2004). *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 192.

інструментарію від особливостей національної історії, традицій, потенціалу та інтересів держави на міжнародній арені.

Виклад основної частини дослідження. У першу чергу відзначимо, що хоча Дж. Най першим ввів термін «м'яка сила», її концепція бере свій початок ще в роботах таких науковців, як Ганс Моргентгау, Клаус Кнорр та Рей С. Клайн¹. У свою чергу німецькі дослідники (Г. Маулль, Р. Дарендорф, М. Штаак, Ф. Хартіг), які також зробили внесок в еволюцію концепції своїми критичними роботами, підійшли до аналізу «м'якої сили», виходячи насамперед з ресурсного потенціалу Німеччини, а також особливостей її історичного розвитку та політичного досвіду. Це зумовило наявність сьогодні специфічного власне німецького розуміння поняття «м'яка сила», що ґрунтується на позиціюванні Німеччини як одночасно: «цивілізованої сили», «геоекономічної потуги» та «сили демократичного розвитку».

Загалом, особливістю німецького підходу до вивчення «м'якої сили» є те, що більшість робіт, визнаючи наявність такої концепції, розглядають все, що Дж. Най відносить до «м'якої сили» зазвичай в рамках публічної дипломатії. Однією з причин, чому «м'яка сила» непопулярна як концепція для дослідження у ФРН, може полягати в тому, що вона не є визнаною на офіційному рівні як необхідний інструмент німецької політики².

Зокрема прямих згадок про важливість «м'якої сили» в зовнішньополітичній стратегії ФРН в німецьких офіційних документах немає. Вкрай мало її згадують представники німецької політичної еліти. Про те, що за застосуванням ресурсів «м'якої сили» стоїть майбутнє міжнародних відносин одним з перших лише у 1998 році заговорив Роман Херцог, який займав у той час пост президента ФРН³. У багатьох інтерв'ю Вольфганга Шойбле⁴ неодноразово підкреслюється важливість врахування інструментів несилового впливу в запобіганні конфліктів.

У своїй книзі «Політика та урядування в Західній Німеччині», Петер Катценштейн погоджуючись з думкою Ганса Пітера Шварца, робить висновок, що з моменту переходу ФРН від нацизму до демократії після 1945 року, німці загалом ліквідували поняття «сила» зі свого політичного словника. Замість цього Німеччина в даний час використовує поняття «політика відповідальності». Ганс Петер Шварц говорить про «новий тип влади, яка замінила собою стару одержимість Німеччини силою». Зі свого боку Катценштейн іде далі, стверджуючи, що «німецький підхід до влади, і політичної практики переформовує останні, підкреслюючи тим самим їх виключно «м'які» елементи»⁵.

Ще на початку 1990-х років німецьким політологом Ганнсом Мауллем (Hanns Maull) був запропонований варіант концепції «цивілізованої сили»⁶, що базувалася на понятті «цивілізована держава» і була призначена для зовнішньої політики ФРН. Г. Маулль вважав, що міжнародна політика кінця ХХ століття зазнала не просто переформатування владних ієрархій, а фундаментальних змін в своїй структурі і сутності. Згідно з його уявленням, влада в традиційному розумінні, тобто «жорстка сила» (тракується Мауллем як здатність командувати іншими), все більше замінюється «м'якою силою» (за Мауллем – силою переконання). Такі умови дають можливість трансформації світу «національних держав» і появи нового типу міжнародних акторів, описуваних Мауллем як «цивілізовані держави». Прототипами останніх він вбачав ФРН і Японію. При цьому, німецький дослідник вважав, що зміни, які відбулися в структурі міжнародних відносин можуть бути зворотними і бачив можливість повернення старої системи «національних держав», що, на його думку, призведе до руйнівних наслідків, а відтак повинно бути зупинене за будь-яку ціну⁷.

¹ Sheng Ding (2010). Analyzing Rising Power from the Perspective of Soft Power: a new look at China's rise to the status quo power. *Journal of Contemporary China*, 19, 64, 255-272.

² Рустамова, Л. (2016). «Мякая сила» во внешней политике современной Германии. Москва: Московский государственный институт международных отношений (университет), 175.

³ Deutsch-russische Beziehungen als politische und gesellschaftliche Herausforderung. Rede des Bundespräsidenten in Bonn. *Bundesregierung*. <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1998/14-98_Herzog.html>.

⁴ Neuer "Wettbewerb der Systeme". *Bundesregierung*. <<http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Interview/2014/12/2014-12-28-schaeuble-fas.html>>.

⁵ Katzenstein, Peter J. (1987). *Policy and Politics in West Germany*. Temple University Press, 434.

⁶ Maull, H.W. (1990/1991). Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*, 69, 5, 92-93.

⁷ Maull, H.W. (1992). Civilian Power. In Heck, C. (ed.), *The Trilateral Commission. Working Group Papers 1991-92*. New York: The Trilateral Commission, 17-27.

Алгоритм реалізації «сили» (Macht) в концепції Г. Маулля загалом зводиться до наявності трьох атрибутів: 1) наявності акторів, а саме держав, які 2) шляхом домагань (Gestaltungsanspruch) готові переслідувати свої цілі, навіть за допомогою опору (мається на увазі, що держави володіють своєрідним рольовим концептом, який характеризується певними цінностями і практиками зовнішньополітичної діяльності), а також 3) застосовувати для цього певні стратегії та інструменти¹. Крім того, Г. Маулль запропонував розрізнити «цивілізовану силу» як засіб взаємодії держав і особливий спосіб формування майбутніх міжнародних трендів, що спрямовані на надання міжнародним відносинам більш цивілізованого характеру за допомогою колективних дій. Основна увага дослідника при цьому спрямовується на невійськовий вплив, і «громадянську державу», під якою він розуміє тип актора, «чия концепція зовнішньої політики і рольова поведінка пов'язані з цілями, цінностями і принципами, а також формами впливу та інструментами влади, що спрямовані на надання міжнародним відносинам більш цивілізованого характеру (civilianization of international relations)»².

В якості основних завдань «цивілізованої сили» Г. Маулль виділив наступні: 1) монополізацію використання насильства державами і її поступову заміну принципом неприйнятності будь-якого організованого насильства крім випадків самооборони; 2) встановлення стабільної політичної основи для існування ринку; 3) встановлення верховенства закону, що включає в себе визнання державами обмежень, що накладаються міжнародним правом на їх внутрішню політику, прийняття державами міжнародного спостереження за їх внутрішньою політикою і підтримка заходів примусу проти порушників встановлених норм; 4) залучення громадян в прийняття міжнародних політичних рішень; 5) прагнення до соціальної справедливості; 6) розвиток міжнародних інститутів і цінностей³.

Одночасно важливе місце у контексті сучасного позиціонування Німеччини як «м'якої сили» відводиться її культурному потенціалу. З цим зокрема пов'язана розбудова культурної політики держави – як особливого «третього стовпа» зовнішньої політики. Початком формування концепції «третього стовпа» можна вважати ще період зовнішньої політики В. Брандта і введення «розширеного поняття культури», що було розроблено Р. Дарендорфом⁴. У 1970-і рр. вона отримала швидкий розвиток від найменування «декоративних аксесуарів»⁵ до складової частини зовнішньої політики.

Зокрема, у 1967 році тодішній міністр закордонних справ ФРН В. Брандт визначав зовнішню культурну політику ФРН у вигляді «третього стовпа» після мирної дипломатії та торгової політики держави. На цій основі у період 1970-х років з'явилася ідея двосторонніх культурних обмінів, не в останню чергу з міркувань, що активне поширення культури Німеччини за кордон буде тільки тоді, коли Німеччина сама буде проявляти інтерес і повагу до культури інших націй, а також буде в змозі взаємодіяти з ними відкрито і чуйно⁶.

Після об'єднання у 1989 році Німеччина зіткнулася з проблемою створення нового образу єдиної і розвиненої держави, що мала стати єдиною рушійною силою економіки Європейського Союзу. У нових умовах власне німецьке бачення «м'якої сили» полягало у відмові від імперської спадщини, у створенні образу «держави загального добробуту», яка не прагне до фізичного захоплення територій чи жорсткого просування своєї картини світу, а крокує лише у бік економічного і культурного зближення з іншими країнами.

Так, за часів роботи міністра закордонних справ Клауса Кінкеля (1992 – 1998 рр.) було встановлено умовний зв'язок між культурною та зовнішньоекономічною політикою, так як зовнішня культурна політика вносить вклад у все більше визнання німецьких товарів, інвестицій і

¹ Maull, H.W. (2007). *Deutschland als Zivilmacht*. In *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 74.

² Kirste, Knut, Maull, Hanns. (1996). *Zivilmacht und Rollentheorie*. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 2, 283-312.

³ Maull, H.W. (1992). *Civilian Power*. In Heck, C. (ed.). *The Trilateral Commission. Working Group Papers 1991-92*. New York: The Trilateral Commission, 17-27.

⁴ Hansgert, Peisert (1978). *Die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart: Klett, 371.

⁵ Schulte, Karl-Sebastian. (2000). *Auswärtige Kulturpolitik im politischen System der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Forschung, 215.

⁶ Карнаухова, Е. (2012). Изменение стратегии внешней культурной и языковой политики Германии на современном этапе. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*, 1, 2, 374-379.

послуг, що покращує культурний, політичний, демократичний спосіб Німеччини та її конкурентоспроможність. Академічний потенціал мав також сприяти покращенню міжнародному іміджу держави. У цьому відношенні зміцнення економічних позицій та авторитету Німеччини на міжнародній арені чітко пов'язувалося з активним використанням творчого потенціалу та обдарувань німецької нації¹.

У 2000 році з метою подальшого зміцнення потенціалу «м'якої сили» Міністерством закордонних справ ФРН була теоретично розроблена і практично втілена «Концепція-2000». На її основі Німеччина почала будувати свою зовнішню культурну та політичну діяльність ґрунтуючись на наступних принципах: 1) сприяння німецьким культурним та освітнім політичним інтересам за кордоном; 2) встановлення та підтримка позитивного сучасного іміджу Німеччини за кордоном; 3) поглиблення європейської інтеграції; 4) запобігання конфліктам шляхом встановлення діалогу².

Виходячи із перерахованих положень Концепції, стає очевидним, що остання передбачала значний і особливий внесок у розв'язання зовнішньополітичних проблем держави та проблем глобального світу в цілому, особливо, що стосується питання стабілізації кризових регіонів. Зокрема, у плані заходів федерального уряду «Громадянська кризова превенція, вирішення конфліктів і мирна консолідація» від 12 травня 2004 року були частково уточнені цілі зовнішньої культурної політики. З цього приводу зазначалося, що «...попередження кризи має культурне значення. Міжкультурне розуміння та повага інших культур – як всередині, так і між державами – є вирішальною передумовою попередження кризи. Сюди відносяться діалог і обмін думками, культурно-сенситивне поширення цінностей та інструментів попередження кризи, які забезпечують ненасильницький метод розв'язання конфліктів і допускають різні перспективи історичного розвитку подій. Автори плану заходів вбачають у зовнішній культурній політиці особливі можливості посилення громадянського суспільства за допомогою обміну культурними і моральними (духовними) цінностями»³. У цьому розумінні нова зовнішня культурна політика ФРН остаточно припинила слідувати логіці часів «холодної війни».

Конференції Міністерства закордонних справ ФРН «Menschen bewegen», що були проведені у 2006 і 2009 роках підтвердили основні положення «Концепції-2000» і розширили рамки зовнішньої культурної політики таким чином, що були порушені нові теми. Зокрема, з приходом до влади у 2005 році нової «великої коаліції» на чолі з Ангелою Меркель і завдяки зусиллям нового міністра закордонних справ соціал-демократа Ф.-В. Штайнмайера, зовнішня культурна політика ФРН була піднята на новий рівень.

Перш за все змінилася стратегія – якщо раніше культурна політика розглядалася більшою мірою як інформаційно-пропагандистська «підпорка» зовнішньої політики, то тепер її девізом стало «знання і творчість – це основи зростання держави». Міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відстоював перед німецьким урядом принципи, згідно з якими: 1) «активна зовнішня культурна політика відповідає самосвідомості Німеччини як нації, яка має багаті культурні коріння»; 2) «міцні міжнародні відносини потребують міцного культурного фундаменту»; 3) культурна політика повинна вносити вагомий внесок у запобігання і вирішення конфліктів шляхом взаємного спілкування і співпраці⁴.

Результатом такої позиції та наполегливої роботи німецького міністра зовнішня культурна політика вже на зламі 2000-х – 2010-х років на урядовому рівні оцінювалася як своєрідні «інвестиції в майбутнє», як ключовий інструмент, що сприяє створенню позитивного образу Німеччини за кордоном.

Незважаючи на беззаперечність ваги культурного чинника в міжнародному позиціонуванні ФРН, відзначимо, що ще у середині 1990-х років в німецьких політичних та академічних колах відбувається перехід на новий рівень: від культурної складової до економічної компоненти зовнішньої політики держави. У цей час почали чітко проглядатися два пріоритетних цільових

¹ Rainer, Hülse (2009). The Catwalk Power: Germany's new foreign image policy. *Journal of International Relations and Development*, 12, 3, 293-316.

² Auer, C. (2013). Public Diplomacy in Germany. *CPD Perspectives on Public Diplomacy. Paper 5*, 57.

³ Aktionsplan "Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung". (2004). Berlin, 68.

<<https://www.auswaertiges-amt.de/blob/217534/34f381909cf90443fa3e91e951cda89d/aktionsplan-de-data.pdf>>.

⁴ Павлов, Н. (2008). Культура – третье измерение внешней политики. *Международная жизнь*, 8-9, 114-126.

напрями просування власного іміджу: 1) Німеччина як безпечний і надійний актор міжнародних відносин та 2) сильна приваблива німецька економіка¹.

Відповідно інше розуміння поширення німецького впливу в сучасному глобалізованому світі пов'язується з концепціями таких науковців, як Едвард Люттвак та Ганс Кундані – «геоекономіка» або «геоекономічна сила», а також та Міхаель Штаак – «торгова держава». Зокрема у своїй праці, що була опублікована у 1990 році у виданні *The National Interest*, Е. Люттвак подібно до Г. Маулля подав власну інтерпретацію сучасної Німеччини як цивілізованої сили, але здійснив це через призму співвідношення понять і виразу фактичного балансу між «військовою міццю» та «торгівельним потенціалом» держави. У цьому відношенні Е. Люттвак стверджував, що на сучасному етапі у багатьох частинах світу роль військової сили зменшується на фоні або у результаті витіснення останньої зростаючими обсягами міжнародної торгівлі. За таких обставин «капітал починає заміщувати військову потужність, громадянські інновації – військово-технічний прогрес, а проникнення держави на інші ринки – розміщення за кордоном військових баз і гарнізонів»². У певному сенсі, Е. Люттвак описував подібну трансформацію міжнародних відносин як і Г. Маулль. З іншого боку, він стверджував, що, хоча держави все ширше використовують цивілізовані інструменти впливу на протиположні інструментам військовим, міжнародні відносини все одно продовжують розвиватися на основі балансу сил між мирними та військовими засобами, що становить «гру з нульовою сумою»³.

Розглядаючи приклад безпосередньо Німеччини у відповідному балансі сил, Е. Люттвак доводить збереження саме економічного потенціалу та розширення впливу останньої на протиположні посиленню політичного статусу держави у постбіполярному світі. Останнє відображається не лише в контексті євроінтеграційних процесів, але стосується і глобального виміру відповідного впливу. Наприклад, хоча експортна економіка Німеччини як і раніше продовжує зосереджуватися на європейських ринках, що становить близько 60 % німецького експорту, частка її торгівлі поза межами ЄС (з Китаєм, Росією та окремими азійськими державами) в останні роки також значно розширилася. З приходом у 1998 році на пост канцлера ФРН Г. Шрьодера німецька дипломатія загалом стала більш активною у просуванні інтересів бізнесу, наприклад, шляхом залучення великих торгових делегацій до поїздок за кордон разом з державними делегаціями. Одночасно у період 1990-х – першій половині 2000-х рр. німецький бізнес чинив істотний вплив на ключові елементи зовнішньої політики ФРН⁴.

Загалом, згідно з твердженням Е. Люттвака, відносини між німецькою державою і бізнесом можна позначити терміном «взаємозалежної маніпуляції», коли німецькі компанії лобіюючи в уряді ФРН власні бізнес інтереси та можливості розширення своєї присутності за кордоном, насправді сприяють підвищенню рейтингів німецьких політиків, зокрема, що стосується галузей сталого розвитку та рівня зайнятості як ключових показників успіху в німецькій політиці⁵.

Подібним чином до Е. Лютвака і як альтернативну концепції «die Zivilmacht» висунув свою ідею «торгової держави» (der Handelsstaat) німецький дослідник М. Штаак. Як зазначає М. Штаак, остання має на меті «економічний розвиток і максималізацію добробуту». Така держава діє і чинить вплив на оточуюче середовище у тісній кооперації з найважливішими транснаціональними акторами і також за рахунок використання ресурсів «м'якої сили». При цьому політолог М. Штаак протиставляє ідею «торгової держави» ідеї «великодержавності», рушійною силою зовнішньої політики якої, на його думку, є проектування на зовні своєї внутрішньої моці, і висловлює впевненість, що повернення до німецької великодержавної політики в тому вигляді, в якому вона проводилася до 1945 року, є практично виключеним⁶.

¹ Rainer, Hülse (2009). The Catwalk Power: Germany's new foreign image policy Reality. *Journal of International Relations and Development*, 12, 3, 293-316.

² Luttwak, E. (1990). From geopolitics to geo-economics. *The National Interest*, 17-24.

³ Luttwak, E. (1999). *From geopolitics to geo-economics*. Reprinted in *The New Shape of World Politics*. New York: Norton, 177-186.

⁴ Kundnani, H. (2011). Germany as a Geo-economic Power. *The Washington Quarterly*, 34, 3, 31-45.

⁵ Luttwak, E. (1999). *From geopolitics to geo-economics*. Reprinted in *The New Shape of World Politics*. New York: Norton, 177-186.

⁶ Staack, M. (2000). *Handelsstaat Deutschland: deutsche Außenpolitik in einem neuen internationalen System*. München, 29-32.

Ще одним напрямом у розумінні впливу ФРН на розвиток сучасних міжнародних відносин чи то окремих держав і регіонів світу є концепція Німеччини як «сили демократичного розвитку». Особливо поширеною вона залишається в німецьких політичних і безпосередньо парламентських колах держави.

Ще, у період 1950-х – 1980-х років Німеччина у деяких випадках відображалася як «неохочий» та «вибірковий промоутер» демократії¹. До 1990 року, німецький тренд просування демократії залишався в основному справою фондів окремих політичних партій². У свою чергу допомога в цілях розвитку, на той час мала досить аполітичний і технічний підхід, а на макрорівні – була спрямована на утримання тієї чи іншої країни, що розвивалися у «західному таборі» розвинених держав. Більше того, риторика про права людини в німецькій зовнішній політиці в основному використовувалася як інструмент в ідеологічному конфлікті переважно з Радянським Союзом та НДР³.

Починаючи з 1990 року, німецькі уряди, навпаки, все частіше стали виокремлювати проблему дотримання прав людини в якості важливого орієнтира ведення своєї зовнішньої політики, а також і політики з розвитку. Вже у 1991 році Міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини запровадило політичні обумовленості, що були пов'язані з правами людини, верховенством закону і участю у політичному житті держав, що претендували на статус партнера ФРН. Зі свого боку Міністерство закордонних справ у 1992 році створило демократичний інструмент просування демократії у світі, що був спрямований на фінансування місій із спостереження за виборами у різних країнах світу. Впродовж 1990-х років Німецьке товариство технічного співробітництва запровадило механізм підвищення політичної демократії та сприяння демократичному врядуванню як невід'ємної умови і частини німецького співробітництва у галузі розвитку з іншими державами⁴.

У період після 1990 року німецький уряд став особливо наголошувати на тому, що процеси демократизації не повинні обмежуватися лише проведенням вільних виборів в тих чи інших державах, але і вимагати більш поглибленої уваги до питання дотримання прав людини і розбудови громадянського суспільства. З іншого боку, зовнішньополітичний підхід проектування «цивілізованої сили» (за Мауллем) у зазначений час не став позбавленим і певних суперечностей та складнощів. У цьому плані об'єднана Німеччина, в межах просування свого зовнішнього впливу, зосередилася одночасно на різних питаннях і проблемах – ефективного врядування, верховенства права, децентралізації влади, організації роботи міністерства закордонних справ, зокрема і його роботи, що стосується просування демократії і захисту прав людини⁵.

У 1996 році відомий німецький дослідник Геро Ердманн прийшов до висновку, що у першій половині 1990-х років Міністерство економічного співробітництва та розвитку ФРН (МЕСР) воліло вести мову більше про права людини, а не просування демократії, в той час як Міністерство закордонних справ ФРН (МЗС) значною мірою обмежувало просування демократії вибірковою діяльністю технічної підтримки задля проведення демократичних виборів в інших державах⁶. Разом з тим, у офіційній риторикі як МЗС, так і МЕСР Німеччини підкреслювалося, що вони керуються нормами Організації Об'єднаних Націй, а саме – широким підходом тлумачення прав людини, що включає як цивільно-політичні і соціальні, так і економічні та культурні права.

З точки зору політичних умовностей, Німеччина, як правило, віддає перевагу досить м'яким інструментам можливого власного впливу на інші держави (діалог та різного роду заохочення),

¹ Betz, J. (1996). *Die Demokratieexportpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. In Hanisch, Rolf (ed.). *Demokratieexport in die Länder des Südens?* Hamburg, 203-230.

² Mair, Stefan. (2000). *Germany's Stiftungen and Democracy Assistance: Comparative Advantages, New Challenges*. In Burnell, Peter (ed.): *Democracy Assistance. International Cooperation for Democratization*. London/Portland, OR: Frank Cass, 128-149.

³ Betz, J. (1996). *Die Demokratieexportpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. In Hanisch, Rolf (ed.). *Demokratieexport in die Länder des Südens?* Hamburg, 203-230.

⁴ Erdmann, Gero. (1996). *Demokratie und Demokratieförderung in der Dritten Welt. Ein Literaturbericht und eine Erhebung der Konzepte und Instrumente*. Bonn: Deutsche Kommission Justitia et Pax, 214.

⁵ Lerch, Marika. (2007). *Demokratie im Aufwind? Außenpolitische Strategien der Demokratieförderung*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 20.

⁶ Erdmann, Gero. (1996). *Demokratie und Demokratieförderung in der Dritten Welt. Ein Literaturbericht und eine Erhebung der Konzepte und Instrumente*. Bonn: Deutsche Kommission Justitia et Pax, 214.

в той час, як примусові засоби, навпаки, є виключенням. Зокрема, можна говорити, що використання інструменту санкцій ФРН як засобу сприяння або ж захисту демократії у «країнах-порушниках», наразі є вибірковою, ситуативною та переважно недоконаною дією держави. Зазначені обережність і вибірковість багато у чому пояснюються історичним або ж традиційним підходом Німеччини, згідно з яким питання економіки займають домінуюче місце порівняно з питаннями політики. Наприклад, у період 1990-х років у зовнішньополітичному підході Німеччини щодо Китайської Народної Республіки фігурувало положення і розуміння, що економічне зростання і реформи неодмінно приведуть цю державу до політичних реформ у середньостроковій або ж навіть довгостроковій перспективі¹. Згідно з думкою Вульфа Лапінса, німецький стиль просування демократії є «довгостроковим у своєму концептуальному виразі», він не є відображенням «місіонерської політики», а є політикою «доброго прикладу»². Зі свого боку МЗС ФРН дотримується підходу згідно з яким розглядає непрямі дії і заходи як найкращі для того, щоб по можливості уникнути конфронтації і звинувачень інших держав у втручанні Німеччини у їхні внутрішні справи. До прикладу, у «червоно-зеленій» коаліції (1998 – 2005 рр.), міністр закордонних справ Й. Фішер був визнаний відповідальним за справу просування таких цінностей, як демократія, права людини, відкритість і толерантність в такій царині, як міжнародне культурне співробітництво³.

Одночасно можна констатувати, що у період 2000-х років і фактично до сьогоднішнього дня німецька політика в галузі прав людини була більш послідовною щодо розробки міжнародних норм в рамках Організації Об'єднаних Націй, аніж з точки зору самого реагування на порушення прав людини в інших країнах.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що власне німецькі концептуально-теоретичні підходи тлумачення «м'якої сили» держави на міжнародній арені вирізняються своєю унікальністю та специфічністю. На відміну від американських політологів на чолі з Дж. Наєм, німецькі представники академічних та політичних кіл оцінюють якість і можливості впливу однієї держави на інші не стільки через призму наявності будь-яких силових параметрів (навіть суто невійськових!), скільки через ступінь досягнення рівня «політики відповідальності» держави в її зовнішньополітичному середовищі, її здатності зарекомендувати себе як «надійного і відповідального партнера». У цьому сенсі характерними для суто німецького (концептуального) позиціонування ФРН на міжнародній арені є наступні параметри: 1) заміна категорії «національна держава» на поняття «цивілізована держава» як якісно новий тип актора сучасних міжнародних відносин з розгалуженими і розвиненими інститутами громадянського суспільства, ідеями політичного плюралізму та економічного лібералізму; 2) використання важеля культури замість важеля ідеології; 3) заміщення чинника політико-дипломатичного потенціалу держави чинником її торгово-економічної потужності в контексті аналогічних можливостей впливу на процеси світової політики. Саме такими особливостями пояснюється сьогодні схильність німецьких політиків і науковців розглядати німецьку державу в сучасному глобалізованому світі як унікальну «цивілізовану силу», «культурний взірєць», «глобальну гео економічну потугу» та «силу демократичного розвитку».

З іншого боку, кожний із зазначених підходів також позначений власною специфікою. У цьому сенсі можна побачити, що зокрема інформаційно-комунікаційний потенціал Німеччини пов'язується з можливостями держави поширювати власні надбання у галузі освіти та науки. У свою чергу просування Німеччиною ідеалів демократичного розвитку ототожнюється із досягненням верховенства права, забезпеченням основних прав і свобод людини в інших країнах та регіонах світу.

Відповідно, наявність на сучасному етапі достатньо широкого спектру німецьких підходів та ідей, а також сама специфічність тлумачення останніх, в цілому не дозволяють говорити про повноцінну концептуальну визначеність «м'якої сили» в зовнішній політиці ФРН. Останнє, на наш

¹ Rüländ, Jürgen & Werz, Nikolaus. (2002). *Germany's Hesitant Role in Promoting Democracy*. In Schraeder, Peter J. (ed.): *Exporting Democracy. Rhetoric vs. Reality*. Boulder: Lynne Rienner, 73-89.

² Lapins, Wulf. (2007). *Demokratieförderung in der Deutschen Außenpolitik*. Berlin: FriedrichEbert-Stiftung, 36. <<http://library.fes.de/pdf-files/id/04430.pdf>> (23.12.2018).

³ Rüländ, Jürgen & Werz, Nikolaus. (2002). *Germany's Hesitant Role in Promoting Democracy*. In Schraeder, Peter J. (ed.): *Exporting Democracy. Rhetoric vs. Reality*. Boulder: Lynne Rienner, 73-89.

погляд, залишатиметься характерним та визначатиме особливості зовнішньополітичної стратегії держави навіть у середньостроковій перспективі.

References:

1. Raimzhanova, A. (2015). *Power in IR: Hard, Soft, and Smart*. Institute for Cultural Diplomacy and the University of Bucharest, 20. [in English].
2. Lee, G. (2009). A theory of soft power and Korea's soft power strategy. *Korean Journal of Defense Analysis*, 21, 2, 205-218. DOI: 10.1080/10163270902913962. [in English].
3. Steven, B. & Rothman, S. (2011). Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power? *Journal of Political Power*, 4, 1, 49-64. DOI: 10.1080/2158379X.2011.556346. [in English].
4. Melissen, J. (2005). *Wielding soft power: the new public diplomacy*. The Hague: Netherlands institute of international relations Clingendael, 31. [in English].
5. Haneş, N., Andrei, A. (2015). Culture as Soft Power In International Relations. *International Conference Knowledge-Based Organization*, XXI, 1, 32-37. [in English].
6. Adesina, Olubukola S. (2016). Foreign policy in an era of digital diplomacy. *African Journal for the Psychological Study of Social Issues*, 19, 3, 169-189. [in English].
7. Nye, J. (2004). *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 192. [in English].
8. Sheng Ding (2010). Analyzing Rising Power from the Perspective of Soft Power: a new look at China's rise to the status quo power. *Journal of Contemporary China*, 19, 64, 255-272. DOI: 10.1080/10670560903444207. [in English].
9. Rustamova, L. (2016). «Mjagkaja sila» vo vneshnej politike sovremennoj Germanii. ["Soft power" in the foreign policy of modern Germany]. Moscow: Moskovskij gosudarstvennyj institut mezhdunarodnyh otnoshenij (Universitet), 175. [in Russian].
10. *Deutsch-russische Beziehungen als politische und gesellschaftliche Herausforderung*. Rede des Bundespräsidenten in Bonn. [German-Russian relations as a political and social challenge. Speech by the Federal President in Bonn]. Bundesregierung. <http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1998/14-98_Herzog.html> [in German].
11. Neuer "Wettbewerb der Systeme". [New "competition of systems"]. *Bundesregierung*. <<http://www.bundesregierung.de/Content/DE/Interview/2014/12/2014-12-28-schaeuble-fas.html>> [in German].
12. Katzenstein, Peter J. (1987). *Policy and Politics in West Germany*. Temple University Press, 434. [in English].
13. Maull, H.W. (1990/1991). Germany and Japan: The New Civilian Powers. *Foreign Affairs*, 69, 5, 92-93. [in English].
14. Maull, H.W. (1992). *Civilian Power*. In Heck, C. (Ed.), *The Trilateral Commission. Working Group Papers 1991-92*. New York: The Trilateral Commission, 17-27. [in English].
15. Maull, H.W. (2007). Deutschland als Zivilmacht [Germany as a civilian power]. In *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. [Handbook on German foreign policy]. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 74. [in German].
16. Kirste, Knut, Maull, Hanns (1996). Zivilmacht und Rollentheorie [Civil power and role theory]. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* [Journal of International Relations], 2, 283-312. [in German].
17. Hansgert, Peisert. (1978). *Die auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland* [The Foreign Cultural Policy of the Federal Republic of Germany]. Stuttgart: Klett, 371 [in German].
18. Schulte, Karl-Sebastian. (2000). *Auswärtige Kulturpolitik im politischen System der Bundesrepublik Deutschland* [Foreign cultural policy in the political system of the Federal Republic of Germany]. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Forschung, 215. [In German].
19. Karnauhova, E. (2012). Izmenenie strategii vneshnej kul'turnoj i jazykovej politiki Germanii na sovremennom etape. [Changing the strategy of the external cultural and language policy of Germany at the present stage]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo* [Bulletin of Nizhny Novgorod University Lobachevsky], no. 1, 2, 374-379. [in Russian].
20. Rainer, Hülse (2009). The Catwalk Power: Germany's new foreign image policy. *Journal of International Relations and Development*, 12, 3, 293-316. DOI:10.1057/jird.2009.12. [in English].
21. Auer, C. (2013). *Public Diplomacy in Germany*. CPD Perspectives on Public Diplomacy. Paper 5, 57. [in English].
22. Aktionsplan "Zivile Krisenprävention, Konfliktlösung und Friedenskonsolidierung". (2004). [Action Plan "Civilian Crisis Prevention, Conflict Resolution and Peacebuilding"]. Berlin, 68. <<https://www.auswaertiges-amt.de/blob/217534/34f381909cf90443fa3e91e951cda89d/aktionsplan-de-data.pdf>> [in German].
23. Pavlov, N. (2008). Kul'tura – tret'e izmerenie vneshnej politiki [Culture is the third dimension of foreign policy]. *Mezhdunarodnaja zhizn'* [International life], 8-9, 114-126. [in Russian].
24. Luttwak, E. (1990). From geopolitics to geo-economics. *The National Interest*, 17-24. [in English].
25. Kundnani, H. (2011). Germany as a Geo-economic Power. *The Washington Quarterly*, 34, 3, 31-45. DOI: 10.1080/0163660X.2011.587950. [in English].

26. Staack, M. (2000). *Handelsstaat Deutschland: deutsche Außenpolitik in einem neuen internationalen System*. [Trade state Germany: German foreign policy in a new international system]. München, 29-32. [in German].
27. Betz, J. (1996). *Die Demokratieexportpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. [The Democracy Export Policy of the Federal Republic of Germany] In Hanisch, Rolf (ed.). *Demokratieexport in die Länder des Südens?* [Democracy export to the countries of the South?]. Hamburg, 203-230. [in German].
28. Mair, S. (2000). *Germany's Stiftungen and Democracy Assistance: Comparative Advantages, New Challenges*. In Burnell, Peter (ed.): *Democracy Assistance. International Cooperation for Democratization*. London/Portland, OR: Frank Cass, 128-149. [in English].
29. Erdmann, Gero. (1996). *Demokratie und Demokratieförderung in der Dritten Welt. Ein Literaturbericht und eine Erhebung der Konzepte und Instrumente*. [Democracy and democracy promotion in the third world. A literature review and a survey of concepts and instruments]. Bonn: Deutsche Kommission Justitia et Pax, 214. [in German].
30. Lerch, Marika. (2007). *Demokratie im Aufwind? Außenpolitische Strategien der Demokratieförderung*. [Democracy on the rise? Foreign Policy Strategies of Democracy Promotion]. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 20. [in German].
31. Rüländ, Jürgen & Werz, Nikolaus. (2002). *Germany's Hesitant Role in Promoting Democracy*. In Schraeder, Peter J. (ed.): *Exporting Democracy. Rhetoric vs. Reality*. Boulder: Lynne Rienner, 73-89. [in English].
32. Lapins, Wulf. (2007). *Demokratieförderung in der Deutschen Außenpolitik*. [Democracy Promotion in German Foreign Policy]. Berlin: FriedrichEbert-Stiftung, 36. <<http://library.fes.de/pdf-files/id/04430.pdf>> [in German].

POLITICAL INSTITUTIONS AND SOCIO-POLITICAL PROCESSES

Віра Гапоненко, к. політ. н., докторант

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Vira Haponenko, PhD in Political science, ScD Candidate

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

CIVIC ACTIVITY AS A FACTOR OF DEMOCRATIZATION OF THE MODERN POLITICAL SYSTEM IN UKRAINE

The article analyzes theoretical principles and Ukrainian specificity of political participation, the role of civic activity in the process of the political system democratization. An attempt was made to specify the concept of social capital in the context of contemporary Ukrainian realities. The article substantiates the position that quantitative indicators of civic activity are not decisive in the processes of democratization. It is found out that Ukraine has a strong social capital. However, stimulated by it civic activity does not contribute to the democratization of the political system, because of the non-institutionalized nature of political participation.

Keywords: factors of democratization, political system of Ukraine, political participation, civic activism, social capital, state paternalism.

В Україні проголошені та конституційно затверджені всі демократичні форми народовладдя. Однак, як доводить політична практика механізми демократії неефективні. Громадяни не схильні брати участь в управлінні або вдаються до не конвенційних форм політичної участі.

Будь-яке суспільство приречене ніколи не відчуті позитивних результатів влади народу, якщо сам народ не хоче і не вміє здійснювати цю владу. Для України ця теза надзвичайно актуальна. Адже, радянська дійсність виховала у громадян стійке почуття безініціативності, державного патерналізму, соціальної апатії.

Питання ролі політичної участі та громадянської активності в процесі демократизації є одним з класичних у політичній науці. Фундаментальні розробки у цьому напрямі здійснюються як зарубіжними (Б. Барбер¹, Е. Гутман², Р. Пантам³), так і вітчизняними (В. Бортніков⁴, А. Колодій⁵, А. Романюк⁶) дослідниками.

На сучасному етапі в Україні проблематика громадянської активності в процесі демократизації істотно загострюється. Це пов'язано із суперечливим характером політичної участі українців. Події 2013-2014 рр. засвідчили, з одного боку, що соціальний капітал в Україні існує,

¹ Барбер, Б. (2005). Сильна демократія: політика учасницького типу. *Демократія. Антологія*. Київ: Смолоскип. 254-262.

² Гутман, Е. (2005). Устрій дорадчої демократії. *Демократія. Антологія*. Київ: Смолоскип, 327-363.

³ Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. Jan. 65-78.

⁴ Бортніков, В. (2007). *Політична участь і демократія: українські реалії*. Луцьк: Вежа, 524.

⁵ Колодій, А. (2014). Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін. *Відповідальність християнина у сучасному суспільстві. Матеріали 7-го Екуменічного соціального тижня*. (29 вересня – 4 жовтня 2014 р. м. Львів). Львів, 34-38.

⁶ Романюк, А. (2008). Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи. *Віче*, 1, 44-47.

група може домогтися від влади виконання своїх обов'язків, а з іншого – що політична участь не завжди має позитивне значення для процесу демократизації.

Таким чином, важливо виявити форми громадянської активності та шляхи активізації конструктивних форм політичної участі.

Метою статті є з'ясування сучасних особливостей громадянської активності як чинника демократизації політичної системи України.

Аксіомою політичної науки є те, що активна політична участь є однією з фундаментальних умов демократії. Її результатом є формування соціального капіталу.¹

А. Колодій визначає соціальний капітал як усі соціальні надбання (структури та норми та навички діяльності), які примножують міру солідарності в суспільстві.²

За Ф. Фукуямою, соціальний капітал – це «певний набір неформальних цінностей чи норм, яких дотримуються члени групи, що дає їм змогу співпрацювати один з одним»³.

Огляду на ці визначення, формування соціального капіталу – це основна мета громадянської активності в умовах демократизації сучасної політичної системи України. Адже ефективному функціонуванню політичних інститутів у перехідних державах перешкоджає неінституціоналізований характер політичних відносин, відсутність сталих норм політичної діяльності, поляризований характер політичних цінностей. Новітня історія України яскраво засвідчила, що громадяни у ключові моменти проявляють політичну активність, але вона має стихійний, спонтанний характер, тому не сприяє становленню неформальних норм, виробленню суспільної солідарності. Як наслідок політична участь виступає не як чинник демократизація, а, навпаки, створює загрозу деінституціоналізації демократії внаслідок погіршення соціально-економічного становища, поглиблення суспільно-політичних конфліктів.

Водночас, варто вказати, що вимірювання рівня громадської активності має достатньо дискусійний та абстрактний характер, що знову ж доводить українська практика. Так, до показників громадської активності традиційно відносять участь у виборах, кількість громадських об'єднань та членство в них, читання преси тощо. Якщо звернутись до статистичних даних, то вони демонструють достатньо високий рівень громадської активності в Україні.

Так, показники участі у виборах в Україні знижуються. Середня явка виборців на позачергових виборах Президента України 2014 року по всій Україні склала 60 %, що на 7,21 % менше, ніж на чергових президентських виборах 2010 року (67,21 % в першому турі) і на 14,92 % менше, ніж на виборах Президента 2004 року⁴.

Проте це цілком вписується у загальноєвропейські тенденції. Результати порівняння участі виборців у виборах до національних парламентів у період з 1960 до 2007 року свідчать про загальну тенденцію її зменшення. Різниця між показниками участі в голосуванні протягом 1960-х років і в першому десятиріччі XXI сторіччя становить майже 10% (9,9). Простежується певна динаміка зростання кількості громадян, які не беруть участі у виборах⁵.

Водночас, загрозовою є тенденція неучасті у виборах саме молоді. Як свідчать дані Міжнародного екзит-полу (Соціологічна група "Рейтинг") на парламентських виборах 2014 найактивнішими, як і на виборах 2012 року, були громадяни віком 50-59 років (явка склала понад 65%). Найменш активною була молодь віком 18-24 років (на вибори прийшов лише кожен третій). Якщо така ситуація збережеться, то у віддаленій перспективі показник участі у виборах може стати значно нижчим⁶.

¹ Патнам, Р. (2001). *Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії*. Київ: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 207.

² Колодій, А. (2014). Соціальний капітал і політична участь громадянина в епоху змін. *Відповідальність християнина у сучасному суспільстві. Матеріали 7-го Єкуменічного соціального тижня*. (29 вересня – 4 жовтня 2014 р. м. Львів). Львів, 34.

³ Фукуяма, Ф. (2008). Соціальний капітал. *І*, 53, 28.

⁴ Підсумковий звіт за результатами громадського спостереження під час позачергових виборів Президента України. 2014. *Опора*. <<https://www.opora.ua.org/vybory/vybory-prezydenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhenija-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>> (2019, січень, 05).

⁵ Романюк, А. (2008). Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи. *Віче*, 1, 45.

⁶ Дані Міжнародного екзит-полу. 2014. *Соціологічна група "Рейтинг"*. <https://dt.ua/POLITICS/na-vibori-priyshla-lishe-tretina-dvadcyatirichnih-gromadyan-155784_.html> (2019, січень, 05).

Також в Україні існує безліч громадських організацій різного спрямування. Проте, населення невисоко оцінює розвиток громадянського суспільства в Україні. Так, близько третини опитаних оцінили його рівень як середній, і стільки ж як загалом низький. Як загалом високий чи високий рівень розвитку громадянського суспільства оцінили близько 10% опитаних. Середня оцінка – 2,5 бала. Лише 7% опитаних зазначають, що залучені до активної громадської діяльності. Волонтерською діяльністю впродовж 2018 року займались близько 12% опитаних.

Водночас, кількість людей, які впродовж року надавали грошову чи матеріальну допомогу конкретним людям чи організаціям – 41%, що є фактично однаковим показником порівняно з минулим роком. Рівень залученості до благодійної діяльності нині набагато вищий, ніж до Революції Гідності. У грудні 2012 року жертвували на благодійність близько 29% респондентів¹.

Ті ж соціологічні дані пояснюють невисокий рівень участі у діяльності громадських організацій залежністю громадських організацій від органів влади, партій, олігархів, фінансових донорів, слабким зв'язком громадських організацій із населенням, відсутністю солідарності, конфліктністю, нездатністю знаходити порозуміння, амбіційністю при відсутності потрібного рівня кваліфікації та знань, небажання вчитися.

Українці переважно не задоволені тим, наскільки вони можуть впливати на рішення місцевої влади (63%). Однак, тільки 37% задекларували своє бажання взяти участь в управлінні своїм селом, селищем чи містом у випадку розширення повноважень місцевої влади².

У зв'язку з вищевикладеним приєднуємось до думки дослідників, що наголошують на ціннісних аспектах формування соціального капіталу, які не підлягають кількісному вимірюванню.

Також теоретичною проблемою формування інституту політичної участі є взаємна залежність соціального капіталу та ефективного функціонування політичних інститутів. Українське суспільство потрапляє у замкнене коло: у перехідних суспільствах в умовах неінституціоналізованого характеру політичної системи, відсутності сталих традицій функціонування громадянського суспільства та слабкості демократичних цінностей не може сформуватись довіра до політичних норм, солідарність до членів своєї соціальної групи, повага до формальних і неформальних норм політичної поведінки. За словами Р. Пантама, «Основна перешкода демократії нездатність співпрацювати для загального добра»³. Тобто, громадяни не схильні довіряти своїй державі та суспільству, нелояльні до будь-яких їхніх інститутів внаслідок їхньої неефективності. Останні ж неефективні через відсутність підтримки збоку громадян.

На наш погляд, ця суперечність може бути пом'якшена завдяки стимулюванню державою таких форм громадянської активності, які б сприяли формуванню соціального капіталу. Серед механізмів активізації соціального капіталу, по-перше, слід виділити стабілізацію виборчого законодавства. Адже, вибори в Україні постійно відбуваються за іншими законодавчими нормами. Попри те, що зміни до виборчого законодавства багато в чому зумовлені пошуком оптимальної моделі виборчої системи, це перешкоджає утвердженню певних традицій виборчого процесу. Також постійні зміни законодавства ускладнюють розуміння сутності та особливостей виборчого процесу громадянами, створюють атмосферу недовіри до результатів виборів. У результаті вибори з чинника демократизації та джерела соціального капіталу перетворюється на механізм делегітимації влади. Адже, результати виборів мають визнаватись всіма учасниками виборчого процесу, незалежно від того виграли вони вибори чи програли.

По-друге, варто оптимізувати роботу вже існуючих громадських спілок, ряд яких були сформовані ще в радянські часи. Наприклад, найчисельнішою радянською громадською організацією була профспілка. Ця організація і нині існує на багатьох підприємствах та організаціях. Її формальний недієвий характер має бути подоланий через систему державного регулювання, спрямованого на створення таких умов діяльності профспілки, коли членство в ній стане вигідним і нагадуватиме спілки взаємодопомоги. Наприклад, підприємство, на якому профспілка бере на себе

¹ Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання. 2018. Фонд «Демократичні ініціативи». <<https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>> (2019, січень, 05).

² Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. 2018. Фонд «Демократичні ініціативи». <<https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naseleण्या-shchodo-reformi-detsentralizatsii>> (2018, листопад, 15).

³ Патнам, Р. (2001). *Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії*. Київ: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 209.

частину функцій із соціального захисту працівників, та самі працівники могли б звільнитись від частини оподаткування.

За таким же принципом може бути активізована діяльність інших громадських організацій. Навіть якщо вони вимагатимуть державного фінансування, в перспективі більшість громадських спілок можуть функціонувати як автономні та саморегульовані громадянами інститути.

По-третє, важливим напрямом інституціоналізації громадської активності є легалізація неформальних інститутів, а також визначення на законодавчому рівні дозволених форм їхньої діяльності. Як відомо, нездатність держави регулювати певні відносини в межах формальних інститутів завжди стимулює виникнення неформальних відносин. Попри застосування нелегальних методів діяльності, такі здатні позитивно впливати на суспільний розвиток, а тому, опосередковано, на демократизацію суспільства. Наприклад, італійська мафія виникла як результат слабкості офіційних інститутів і стала своєрідним інститутом самопомоги. В Україні подібну роль відіграють фінансово-промислові групи (ФПГ). Відстоюючи здебільшого вузькогрупові інтереси, вони здатні виконувати лобістські функції ширшого соціального контексту, фінансувати певні благодійні, соціальні, культурні проекти. Тому прийняття Закону про лобізм, що визначив би дозволени методи взаємодії із владою, на наш погляд, сприяло б залученню позитивного потенціалу ФПГ та перетворенню його на інститут демократії.

По-четверте, варто звернути увагу на створення мережі громадських об'єднань локального характеру на зразок різноманітних Інтернет спілок. Процес їхнього створення спрощують сучасні електронні засоби комунікації, а їхня роль зумовлена тим, що один індивід може бути залучений одночасно до багатьох спілок за принципом особистого інтересу.

Ефективність даного напряму стимулювання громадської активності можна проілюструвати на прикладі громадських проектів, спрямованих на розподіл громадських коштів. Згідно з правилами конкурсу, відбувається голосування за подані громадянами проекти. Підрахунок голосів здійснюється електронною системою. Проекти, що отримали більшість голосів, отримують фінансування для реалізації. За статистикою «Громадського бюджету» у 2017 році у м. Києві було подано 497 проектів, участь у голосуванні брали 50813 осіб. У 2018 809 проектів та 131449 учасників. А станом на січень 2019 р. уже подано 1137 проекти та 154603 особи проголосувало. Здебільшого ці проекти мають місцеве значення і стосуються розвитку освіти та громадянського суспільства. Ці дані свідчать про стрімке зростання громадської ініціативи та інтересу до місцевих проблем, що реалізується завдяки електронним засобам комунікації¹.

Таким чином, основна роль громадської активності полягає у її здатності формувати соціальний капітал, лояльність до свого оточення та суспільної системи загалом, звичку діяти заради спільного блага. Без цього громадська активність може призводити до деструктивних, неконвенційних дій і лише поляризувати суспільство.

Водночас, посттоталітарний характер українського суспільства та переважання державного патерналізму у структурі політичної свідомості зумовлюють специфіку громадської активності. Як свідчать статистичні дані громадяни беруть достатньо активну участь у політичних процесах: виборах, масових акціях протесту, діяльності громадських, зокрема волонтерських, благодійних, організацій, органів місцевого самоврядування. Масові виступи громадян у період Революції Гідності свідчать про бажання і здатність громади впливати на державні рішення та перебіг політичних подій.

Однак, основною особливістю громадської активності є її формальний та неінституціоналізований характер. Це означає, що політична участь є спонтанною епізодичною і не призводить до формування соціального капіталу, сталих норм та правил політичної діяльності, що лежить в основі взаємної поваги, довіри та опосередковано впливає на ефективність функціонування демократичних політичних інститутів. Кількісні показники громадської активності у цьому випадку виявляються не показовими, оскільки не відображають залежність демократизації від політичної участі.

Так, достатній рівень явки на вибори спостерігається серед осіб старшого віку, які беруть участь у голосуванні за радянською звичкою, а молодь дедалі частіше ігнорує виборчий процес.

¹ Статистика громадського бюджету. 2017-2019. *Громадський бюджет*. <<https://gb.kyivcity.gov.ua/statistics>> (2019, січень, 05).

Кількість і чисельність громадських організацій співіснують із їхньою залежністю від державних органів або фінансових донорів. Процеси децентралізації задекларовані, однак не супроводжуються залученістю пересічних громадян до управління місцевими справами. Тому на сучасному етапі громадська активність не виконує роль чинника демократизації, а за певних обставин, навпаки, може стати дестабілізуючим чинником політичної системи.

Отже, оптимізація ролі громадської активності як чинника демократизації політичної системи України має базуватись на сприянні формуванню соціального капіталу. З цією метою державі слід заохочувати будь-які інституціоналізовані форми політичної участі, законодавчо вноормувати неформальні прояви впливу на владу та стабілізувати виборче законодавство, фінансово та організаційно стимулювати активізацію вже існуючих громадських організацій, забезпечити використання електронних засобів комунікації для посилення громадської активності, зокрема в управлінні місцевими справами.

References:

1. Barber, B. (2005). Sylna demokratiya: polityka uchasnytskoho typu. Demokratiya. Antolohiya [Strong Democracy: Participatory Type Politics]. *Demokratiya. Antolohiya*. [Democracy. Anthology]. Kyiv: Smoloskyp. 254-262. [in Ukrainian].
2. Gutman, E. (2005). Ustroi doradchoyi demokratiyi [The method of advisory democracy]. *Demokratiya. Antolohiya* [Democracy. Anthology]. Kyiv: Smoloskyp. 327–363. [in Ukrainian].
3. Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. Jan. 65-78 [in English].
4. Bortnikov, V. (2007). *Politychna uchast i demokratiya: ukrayinski realiyi* [Political Participation and Democracy: Ukrainian Realities]. Lutsk: Vezha, 524. [in Ukrainian].
5. Kolodiy, A. (2014). Sotsialnyy kapital i politychna uchast hromadyanyna v epokhu zmin. Vidpovidalnist khrystyanyyna u suchasnomu suspilstvi [Social capital and political participation of a citizen in an era of change]. *Materialy 7-ho Ekumenichnoho sotsialnoho tyzhnya* (29 veresnya – 4 zhovtnya 2014 r. m. Lviv) [Responsibility of a Christian in modern society. Materials of the 7th Ecumenical Social Week. (September 29 – October 4, 2014 Lviv)]. Lviv, 34-38. [in Ukrainian].
6. Romanyuk, A. (2008). Porivnyalnyy analiz osnovnykh form politychnoyi uchasti hromadyan krayin Zakhidnoyi Yevropy [Comparative analysis of the main forms of political participation of citizens of Western European countries]. *Viche* [Veche], no. 1, 44-47. [in Ukrainian].
7. Putnam, R. (2001). *Tvorennya demokratiyi: Tradytsiyi hromadyanskoyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi* [Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy]. Kyiv: Vy-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 348. [in Ukrainian].
8. Fukuyama, F. (2008). Sotsialnyy kapital [Social capital]. *YI*, 53, 28-34. [in Russian].
9. Pidsumkovyy zvit za rezultatamy hromadskoho sposterezhennya pid chas pozacherhovyykh vyboriv Prezydenta Ukrayiny [The final report on the results of public observation during the extraordinary elections of the President of Ukraine] 2014. *Opora*. [Support]. <<https://www.oporaua.org/vybory/vybory-prezydenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhennja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezydenta-ukrajiny-2014-rok>> (2019, January, 05). [in Ukrainian].
10. Dani Mizhnarodnoho ekzyt-polu. [International Exit Poll data]. 2014. *Sotsiologichna hrupa "Reytynh"*. [Sociological group "Rating"]. <<https://dt.ua/POLITICS/na-vibori-priyshla-lishe-tretina-dvadcyyatirichnih-gromadyan-155784.html>> (2019, January, 05). [in Ukrainian].
11. Hromadyanske suspilstvo v 2018-mu: novi vyklyky, novi zavdannya [Civil Society in 2018: New Challenges, New Goals] 2018. *Fond «Demokratychni initsiatyvy»* [Democratic Initiatives Foundation]. <<https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>> (2019, January, 05). [in Ukrainian].
12. Hromadska dumka naseleennya shchodo reformy detsentralizatsiyi [Public opinion on decentralization reform] 2018. *Fond «Demokratychni initsiatyvy»* [Democratic Initiatives Foundation]. <<https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naseleennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii>> (2018, November). [in Ukrainian].
13. Statystyka hromadskoho byudzhetu [Public Budget Statistics]. 2017-2019. Hromadskyy byudzhet. [Public budget]. <<https://gb.kyivcity.gov.ua/statistics>> (2019, January,05). [in Ukrainian].

Алла Дакал, к. м. н.

Національна академія Державного управління при Президентові України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНА

Alla Dakal, MD(Res)

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

IMPLEMENTATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE CONTEXT OF GOALS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: UKRAINE

The article aims to assess the conformity of the interests of children reflected in modern international strategic documents in the field of child protection, by means of the content analysis of Ukraine's commitments to achieve the Sustainable Development Goals for 2015-2030 in terms of ensuring the implementation of children's rights. Also, the topical problems related to the implementation of children's rights were described correlatively with specific adapted Goals. The need to build an updated model of public authorities work was substantiated in order to respect the rights and ensure the best interests of children taking into account the international and domestic experience on the basis of inter-sectoral cooperation.

Keywords: children's rights, Sustainable Development Goals, Ukraine, UN Convention on the Rights of the Child, public administration, child protection, inter-sectoral cooperation.

Постановка проблеми. Згідно зі Статтею 4 Конвенції про права дітей (КПД)¹, держави мають вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення визнаних Конвенцією прав, причому у рамках наявних у них ресурсів (при необхідності – в рамках міжнародного співробітництва). З часу прийняття Конвенції вироблений значний досвід щодо представлення заходів по забезпеченню реалізації найважливіших прав дітей, а саме: на освіту, на життя, на здоров'я та його захист. В Стратегії ВООЗ, заснованій на дотриманні прав людини відносно здоров'я, вказано – “Інвестуючи в майбутнє дітей: Європейська стратегія охорони здоров'я дітей і підлітків, 2015-2020 рр.”².

Вирішення завдань з реалізації Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) до 2030 р. у всіх країнах здійснюється з приділенням особливої уваги як окремих суспільств, так і людства в цілому до майбутнього – дітей. Саме держава має максимально забезпечити комфортне життя та їх здоровий розвиток і враховувати це у стратегічних документах, які визначають шляхи і пріоритети розвитку країни. Тому аналіз ЦСР адаптованих з урахуванням специфіки національного розвитку та завдань щодо їх досягнення, де взято до уваги дотримання прав дітей, є надзвичайно актуальним для науки і практики державного управління.

Аналіз останніх публікацій та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основний міжнародний документ, який визначає стандартні вимоги – Конвенція ООН про права дітей. Вона має обов'язкову силу для держав, що її ратифікували. Процес входження України в Європейський Союз передбачає імплементацію європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей. Основні напрями їх визначено Стратегією Ради Європи (2016-2021 роки). Вирішальним кроком для відбудови системи захисту прав дітей в Україні у відповідності до міжнародних стандартів стало прийняття у 2009 р. Закону України

¹ Конвенція про права дитини 1989 (ООН). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021> (2018, грудень, 21).

² World Health Organization Regional Office For Europe (2014). *Investing in children: the European child and adolescent health strategy 2015–2020*. <http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/253729/64wd12e_investCAHstrategy_140440.pdf?ua=1> (2017, квітень, 24).

“Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей” на період до 2016 року”. Нещодавно було проаналізовано повноту його реалізації¹ та затверджено Концепцію Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей” на період до 2021 року². Попри констатування досягнутих вагомих результатів у сфері забезпечення прав дітей, існуючу в Україні систему захисту та інтересів дітей визнано недосконалою та такою, що не повною мірою відповідає вимогам часу. Однією з причин названо неефективну міжгалузеву координацію. Серед пріоритетів програми – продовження послідовної імплементації положень Конвенції ООН і розбудова ефективної системи захисту прав та інтересів дітей на рівні територіальної громади в умовах децентралізації. Окремий розділ останньої доповіді присвячено гармонізації національного законодавства України у сфері прав дітей з міжнародними стандартами³, в якому виокремлено дане питання. А саме при забезпеченні прав внутрішньо переміщених дітей, соціального захисту, заборони участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, дотримання прав на здобуття освіти дітей з тимчасово окупованої території або території проведення АТО тощо. Однак питання дотримання прав дітей у такому важливому стратегічному процесі як досягнення Україною ЦСР ще не отримало свого відображення.

Формулювання мети статті. В основу дослідження як основну мету покладено оцінку відповідності відображення інтересів дітей сучасним міжнародним стратегічним документам у сфері охорони дитинства за допомогою здійснення контент-аналізу прийнятих Україною зобов'язань для досягнення ЦСР на 2015–2030 роки з огляду забезпечення реалізації прав дітей. Також ставилось за мету охарактеризувати актуальні проблеми, пов'язані з реалізацією прав дітей, за напрямом конкретних адаптованих Цілей, і проілюструвати даними Державної служби статистики України та/або відомчої статистики відповідних міністерств і відомств.

Виклад основного матеріалу. Один з принципів стратегічного планування є використання підходу, що ґрунтується на правах людини. Підготовці Національної доповіді ЦСР передувала тривала робота з адаптації глобальних цілей в Україні, обговорення на різних рівнях з залученням великої кількості зацікавлених сторін. Широке представництво учасників стало запорукою того, що інтереси різних груп населення було враховано, а їх права максимально дотримано. Національну систему ЦСР склали: 17 цілей, 86 завдань розвитку та 172 показники для моніторингу⁴.

Для аналізу нами було вибрано **14 цілей**, що більшою мірою торкаються інтересів дітей. В них безпосередньо згадано про дітей як соціальну категорію, де загальна проблематика є важливою для дотримання прав дітей.

Ціль 1. Подолання бідності торкається права на рівень життя як всього населення, так і дітей (стаття 27 КПД, пп. 1-3). Завдання 1.3. "Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення", де показником є Індикатор 1.3.1. "Співвідношення рівнів бідності домогосподарств з дітьми та без дітей". Вибір саме такої градації домогосподарств зумовлено тим, що в нашій країні поява у сім'ї дітей різко підвищує ймовірність бідності. З появою другої дитини рівень бідності збільшується в 1,6 рази. А народження третьої і наступних дітей збільшує ризик бідності ще в 1,3 рази. Діти традиційно належать до найбільш уразливої групи населення. В Україні вони завжди мали вищий (в 1,6–2,6 рази) ризик потрапити до категорії бідних, ніж особи працездатного чи пенсійного віку. Навіть високі соціальні виплати при народженні дітей, не дозволили кожній третій

¹ Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (2016). Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.). *Офіційний сайт Національної Академії Наук України* <<http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010449>>(2018, грудень, 11).

² *Розпорядження про схвалення Концепції Державної соціальної програми Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей на період до 2021 року 2017* (Кабінет Міністрів України) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>> (2018, грудень, 20).

³ Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (2016). Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.). *Офіційний сайт Національної Академії Наук України* <http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010449> (2018, грудень, 11).

⁴ *Національна доповідь цілі сталого розвитку: Україна 2017* (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). *Організація Об'єднаних Націй в Україні* http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (2018, грудень, 11).

з таких сімей подолати межу відносної бідності¹. Детермінантами бідності домогосподарств з дітьми є низькі стандарти оплати праці, неспроможність батьків утримувати дітей, необхідність оренди житла, а останнім часом – суттєве зростання житлово-комунальних тарифів².

Одним із шляхів зменшення дитячої бідності є поширення безоплатних послуг, що перекликається з дотриманням права на допомогу з боку держави для утримання дітей (стаття 27 КПД, п. 4). Недостатній рівень добробуту сімей з дітьми виступає в певних випадках чинником соціального сирітства.

За даними опитування домогосподарств, майже кожна п'ята (19,9%) родина з дітьми в Україні повідомила про те, що протягом останніх 12 місяців були випадки, коли хто-небудь із членів при потребі не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя через їх високу вартість, що порушує права дітей на охорону здоров'я³.

Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства. Хоча Завдання 2.1. "Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення" стосується всіх. Для дитячого організму повноцінне харчування є умовою існування (Стаття 6 КПД). Відповідно індикатори 2.1, 2.2, 2.3 щодо споживання молока, м'яса і фруктів відображають потребу в основних джерелах білків, жирів, вуглеводів та вітамінів. Переважна частка щомісячних витрат домогосподарств з дітьми – це витрати на харчування (47,6%), для сімей з трьома дітьми – 56%, а коли у домогосподарстві є діти, які не мають одного чи обох батьків, частка зростає до 59,6%⁴.

Якщо проаналізувати споживання продуктів харчування в домогосподарствах залежно від наявності дітей, то за останніми наявними даними за III квартал 2017 р., у домогосподарствах з дітьми за місяць на одну особу м'яса і риби споживається менше (3,7 та 4,7 кг м'яса та м'ясопродуктів, та 0,7 і 1,7 кг риби відповідно). За позицією "Фрукти, ягоди, горіхи, виноград" різниця спостерігається на користь домогосподарств без дітей, хоча вони є вкрай необхідними для розвитку дітей⁵. Тобто можна говорити про збіднений з огляду на необхідні складові раціон, і, відповідно, порушення прав на повноцінне якісне харчування. Окрім того, у 2017р. 40,1% сімей з дітьми оцінили свій дохід як такий, що змушує постійно відмовляти у найнеобхіднішому, крім харчування, а 3,2% родин – навіть і в ньому⁶.

Чи не найбільш важливою виступає **Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя.** Завдання 3.1. "Знизити материнську смертність" стосується жінок дитородного віку. Однак безпечне материнство тісно пов'язане з виживанням і здоров'ям новонародженого. Тому Індикатор 3.1.1. "Кількість випадків материнської смерті, на 100 000 живонароджених" виступає показником права на здоровий початок життя. Дитяча смертність – це визнаний індикатор здоров'я і благополуччя дітей. Він є одним із найважливіших показників прогресу в досягненні ЦСР.

Завдання 3.2. "Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років" націлене на максимально можливе запобігання смертей. Зниження Індикатору 3.2.1. "Смертність дітей у віці до 5 років, на 1000 живонароджених" буде ілюструвати прогрес у попередженні втрат життя дітей від низки хвороб. Хоча з 2000 року в Україні спостерігається зниження дитячої та

¹ Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (2016). Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи: державна доповідь про становище дітей в Україні (за період 2009–2016 рр.). *Офіційний сайт Національної Академії Наук України* <<http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010449>>(2018, грудень, 11).

² *Національна доповідь цілі сталого розвитку: Україна 2017* (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). *Організація Об'єднаних Націй в Україні* <http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf> (2018, грудень, 11).

³ Державна служба статистики України (2017). *Україна – 2016. Статистичний збірник*. Київ: ДССУ.

⁴ Державна служба статистики України (2017). *Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник*. Київ: ДССУ.

⁵ Державна служба статистики України (2018). *Витрати і ресурси домогосподарств України у III кварталі 2017 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник*. Київ: ДССУ.

⁶ Державна служба статистики України (2017). *Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2017 року)*. Статистичний збірник. Київ: ДССУ.

материнської смертності, проте вони все ще досягли європейського рівня. Заходи, які спрямовані на формування поведінкових змін на рівні громад, визнано основними для розширення прав і можливостей сімей з ціллю сприяння здоров'ю жінок і дітей. Створення науково обґрунтованої карти є стартовою точкою для досліджень ефективності таких заходів і дозволить визначити області, де інвестиції дають кращі результати¹. Це надзвичайно актуально в умовах децентралізації в Україні. Велике значення не лише для зниження смертності матерів і дітей, а й для запобігання соціального сирітства, є виховання свідомого батьківства.

Завдання 3.3. "Зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик та засобів лікування" стосується всіх. Зупинення епідемії мінімізує ризики для дітей. Завдання 3.4. "Знизити передчасну смертність від неінфекційних захворювань" сфокусовані на відносно старшому віці. Відомо, що витоки більшості даних захворювань лежать у дитинстві. Політика держави спрямована на зниження факторів ризику і є одним з пріоритетів ЦСР².

Завдання 3.6. "Знизити рівень отримання тяжких травм і смертності внаслідок ДТП (дорожньо-транспортні пригоди), у тому числі за рахунок використання інноваційних практик лікування та реабілітації постраждалих" безпосередньо торкається дітей. Індикаторами 3.6.1 та 3.6.2. визначено рівні смертності та тяжкого травматизму унаслідок ДТП. Травми в результаті ДТП та самогубства входять в трійку основних причин смерті підлітків у світі. У Європі ДТП є однією з провідних причин смерті в віці 5–19 років³. Щороку проводяться тижні безпеки дорожнього руху ООН, під час такого тижня у 2015 році випущено "Дитячу декларацію з дорожньої безпеки"⁴. В Україні ймовірність загинути варіює залежно від віку і статі: якщо смерті в ДТП у віці 0-14 років розподілені практично рівномірно, то у 15-17 років число юнаків вдвічі більше, ніж дівчат⁵.

Завдання 3.7. "Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів" характеризує Індикатор 3.7.1. "Рівень охоплення імунопрофілактикою згідно з Національним календарем щеплень (відповідно до медичних показань), %". В Україні це одна з найболючіших проблем, адже недостатнє охоплення дітей імунопрофілактикою може спричинити епідемії хвороб, яким можна запобігти⁶.

Завдання 3.8. "Знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння". Поширеність неінфекційних хвороб серед дітей швидко зростає, хоча більшу частину факторів ризику можна попередити⁷. Тютюнокуріння починається у молодшому віці, що відображено у індикаторах 3.8.1. та 3.8.2. Використання інноваційних засобів інформування про наслідки тютюнокуріння, в т. ч. у формах, пристосованих до сприйняття дітей, корелює з КПД щодо розробки превентивних заходів.

Завдання 3.9. "Здійснити реформу фінансування системи охорони здоров'я". Саме діти мають відчувати на собі державний захист від фінансових ризиків, пов'язаних з нездоров'ям. Індикатор 3.9.1. відстежує внесок громадян на охорону здоров'я як частку витрат (%) у загальних видатках.

¹ World Health Organization (2017). An evidence map of social, behavioural and community engagement interventions for reproductive, maternal, newborn and child health. *Official site of the World Health Organization* <<http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/259399/1/9789240697263-eng.pdf>> (2017, квітень, 06).

² World Health Organization (2015). Health in 2015: from MDGs to SDGs. *Official site of the World Health Organization* <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/200009/9789241565110_eng.pdf?sequence=1> (2018, грудень, 02).

³ World Health Organization (2015). Global Accelerated Action for the Health of Adolescents (AA-HA!): Guidance to Support Country Implementation. *Official site of the World Health Organization* <<http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/255415/9789241512343-eng.pdf?sequence=1>> (2018, грудень, 02).

⁴ ВОЗ (2015). Детская декларация по безопасности дорожного движения. Save Kids Lives. Третья глобальная неделя безопасности дорожного движения ООН. *Save Lives. #Slowdown* <http://www.savekidslives2015.org/uploads/declaration/20141201_child_declaration_rus_final.pdf> (2017, квітень, 11).

⁵ Рингач, Н.О. (2017). Оцінка безповоротних демографічних втрат, спричинених смертністю в результаті транспортних нещасних випадків в Україні. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (30), 61-77.

⁶ Державна служба статистики України (2017). Статистичний бюлетень. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України 2016. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzdorov_u.htm 23.02.2017>. (2018, грудень, 12).

⁷ UNICEF, WHO, World Bank Group and United Nations (2017). Levels and trends in child mortality report 2017. *UNICEF for every child* <https://www.unicef.org/publications/index_101071.html>. (2018, грудень, 15).

Ціль 4. Якісна освіта невідривно поєднана з правом дітей на освіту. Цього конкретно стосується Завдання 4.2. "Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків", причому для України як країни з традиційно високим рівнем охоплення шкільною освітою в якості індикатору вибрано суб'єктивний показник: Індикатор 4.2.1. "Частка населення, задоволеного доступністю та якістю послуг шкільної освіти, %".

Сучасні проблеми з браком місць у дитячих садочках мають відображення у Завданні 4.2. "Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей" та відповідному індикатору – показнику "охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 5 років, %". Починаючи з підліткового віку, важливим є отримання бажаного фаху, доступність цього у фінансовому плані.

Завдання 4.3. "Забезпечити доступність професійної освіти", яке характеризує Індикатор 4.3.1. "Частка домогосподарств, які потерпають через відсутність коштів для отримання членом родини будь-якої професійної освіти, %".

Наступне Завдання 4.4. стосується якості та доступності вищої освіти. Цікавим з огляду розуміння того, що "дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві" є Завдання 4.5 "Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності". Його характеризують Індикатори 4.5.1. "Рівень участі дорослих та молоді у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки".

Завдання 4.6. "Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів" вважається дуже необхідним з огляду вірного формування гендерних ролей хлопчиками і дівчатками, отримання ними як взірця і наставника зростаючого числа чоловіків серед шкільних учителів (Індикатор 4.6.1) Це веде і до усвідомлення принципу гендерної рівності, і перегукується з п. d) Статті 27 КПД щодо підготовки дітей до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння рівноправності чоловіків і жінок.

Завдання 4.7. "Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів" відображає реалізацію права дітей у дусі ефективного доступу до освіти неповноцінних в розумовому або фізичному відношенні дітей (Стаття 23 КПД). В Україні питання залучення до освіти дітей з інвалідністю та особливими потребами залишається проблемним. Планується, що з 2017 року на національному рівні буде відстежуватися показник організованого інклюзивного навчання¹. Хоча в Україні триває робота щодо надання соціальних послуг дітям з вадами розвитку та їхнім сім'ям, загальна частка дітей, які отримують послуги, ще залишається невеликою, особливо на селі.

Два індикатори відображають ліквідацію нерівності доступу до Інтернету та комп'ютерних програмних засобів навчання в сільських школах, а саме: 4.7.1 "Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають доступ до Інтернету, %" та 4.7.2. "Частка сільських денних загальноосвітніх навчальних закладів, що мають комп'ютерні програмні засоби навчання, %)".

Ціль 5. Гендерна рівність. Формулювання окремих завдань віддзеркалює фактично вищу ймовірність дівчат порівняно з хлопцями відчувати нерівність або зазнавати дискримінації за ознакою статі. Реалізація Завдання 5.1. "Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат" передбачає в якості Індикатору кількість нормативно-правових актів, переглянутих або прийнятих з метою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та недопущення дискримінації щодо жінок і дівчат. Завдання 5.2. "Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим", включає відрізок дитячого віку. Збройний конфлікт на Донбасі та масштабна внутрішня міграція призвели до підвищення ризиків гендерно зумовленого насильства. Значимо, що серед пріоритетів Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей² є врахування індивідуальних потреб дівчат і хлопців

¹ *Національна доповідь цілі сталого розвитку: Україна 2017* (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). *Організація Об'єднаних Націй в Україні* <http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf> (2018, грудень, 11).

² *Розпорядження про схвалення Концепції Державної соціальної програми Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей на період до 2021 року 2017* (Кабінет Міністрів України) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>> (2018, грудень, 20).

під час здійснення заходів, спрямованих на забезпечення їх прав. Індикатор 5.2.1. передбачає включення звернень осіб дитячого віку, які пережили принаймні одну з форм фізичного та/або сексуального насильства.

Завдання 5.5. "Розширити доступ населення до послуг з планування сім'ї" безпосередньо стосується наймолодших жінок. Індикатор 5.5.2 "Коефіцієнт народжуваності жінок вікової групи 15–19 років". Хоча в нашій країні рівень народжуваності у цій групі постійно знижується (з 60,3 живонароджених на 1000 жінок відповідного віку у 1991 р. до 25,3 у 2016 р.), поява дітей у незрілої в фізичному і соціальному плані матері може стати причиною відмови від дитини, або неналежного піклування про неї.

При тому, що Завдання 5.6. "Розширити економічні можливості жінок" стосується дорослих жінок, його реалізація не може не зачіпати інтереси дітей, адже економічна спроможність матері обертається вищим доходом і, як наслідок, вищими можливостями забезпечувати потреби дітей. Саме держава має забезпечувати жінкам умови праці та систему соціальних послуг для поєднання зайнятості та материнства. Тому Індикатор 5.6.3. "Рівень зайнятості жінок віком 25–44 років, які мають дітей віком 3–5 років, %" виступає і як характеристика дотримання прав дітей.

Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови. Названі чинники є одними з основних детермінант здоров'я, особливо вагомими для дитячого організму. Гарантуючи дитині право на охорону здоров'я, держава має сприяти створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку, у тому числі наданням доступу до чистої питної води. Тому заходи з виконання поставленої мети Завдання 6.1. "Забезпечити доступність якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництво та реконструкцію систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання" відібраються на благополуччі дітей, а індикатори 6.1.1–6.1.6 сигналізуватимуть про прогрес.

Дитячий організм є більш вразливим до дії негативних екзогенних чинників, тому Завдання 6.2. та 6.3 щодо осучаснення систем водовідведення і каналізаційних очисних споруд із акцентом на покращенні ситуації в селах, та щодо зменшення скидання неочищених стічних вод позитивно впливатиме на стан довкілля.

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання. Досягнення цієї цілі насамперед дасть можливість батькам створити дітям умови для повноцінного розвитку. Економічне зростання забезпечує спроможність держави виконувати взяті на себе зобов'язання у соціальній сфері, в тому числі і стосовно захисту прав дітей.

Ціль 10. Скорочення нерівності. За цією ціллю немає виділення дитячого контингенту, але в цілому завдання відповідають вимогам поважання і забезпечення всіх прав кожної дитини, передбачених Конвенцією, без будь-якої дискримінації (Стаття 2 КПД). Це демонструють Завдання 10.2. "Запобігати проявам дискримінації в суспільстві", або Завдання 10.3. "Забезпечити доступність послуг соціальної сфери" (з фокусуванням на зменшенні частки сільських домогосподарств, які потерпали через брак послуг швидкої медичної допомоги або відсутність медичної установи, регулярного щоденного транспортного сполучення тощо).

Звичайно, решта задекларованих цілей також не може не торкатися інтересів дітей і дотримання їх прав, зокрема, такі як **Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад.** Досягнення сталого розвитку на локальному рівні перш за все потребує зусиль, спрямованих на поліпшення умов проживання соціально вразливих верств населення – бідних та багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо¹. Розвиток інфраструктури сприятиме дотриманню прав дітей.

Стосуються кожного, незалежно від віку, зміни клімату **Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату** та **Цілі 14 і 15** – забезпечення збереження морських ресурсів, захист та відновлення екосистем суші, без чого неможливо саме існування майбутніх поколінь.

Особливо нагальним сьогодні є досягнення **Цілі 16. Мир, справедливість та сильні інститути.** Без цього марно сподіватись ефективного дотримання прав дітей. Завдання 16.1. "Скоротити поширеність насильства" має безпосереднє відношення до захисту їх від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань (Стаття 19 КПД). Для дітей наслідки

¹ Національна доповідь цілі сталого розвитку: Україна 2017 (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). Організація Об'єднаних Націй в Україні <http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf>(2018, грудень, 11).

жорстокого поводження мають довгостроковий характер, зумовлюючи погіршення як психічного, так і фізичного здоров'я.

Завдання 16.2. "Збільшити виявлення постраждалих від торгівлі людьми та всіх форм експлуатації" має виключно "дитячий" Індикатор 16.2.2. "Чисельність "дітей вулиці"". Діти потрапляють також у статистику, яку відображають Індикатори 16.1.2. та 16.1.3 – потерпілі від фізичного та сексуального насильства.

Немає сумнівів, що досягнення всіх поставлених завдань можливо лише за умови **Партнерства заради сталого розвитку (Ціль 17)**.

Висновки: Поставлені завдання в Україні з досягнення Цілей Сталого Розвитку в цілому відповідають основним позиціям, які задекларовані Конвенцією ООН. Відсутність відображення деяких проблем, на нашу думку, може компенсуватися їх охопленням у діяльності як з виконання поставлених завдань у процесі досягнення цільових індикаторів, так і врахуванням у програмних заходах на поточний період на кшталт профільного Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дітей.

Для дотримання прав і забезпечення найкращих інтересів дітей слід враховувати міжнародний та вітчизняний досвід у цій сфері і формувати оновлену модель роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях, забезпечуючи високий рівень співпраці державних органів з громадянським суспільством і світовою спільнотою. Обов'язкове інформування широкого загалу про проблеми з питань забезпечення прав дітей і про результати та перспективи діяльності у цій сфері.

Перспективи подальших досліджень. У майбутньому (2020, 2025, 2030pp.) провести аналіз стану дотримання прав дітей за результатами реалізації досягнення Цілей Сталого Розвитку: Україна.

References:

1. UNICEF, WHO, World Bank Group and United Nations (2017). Levels and trends in child mortality report 2017. *UNICEF for every child* <https://www.unicef.org/publications/index_101071.html>. (2018, December, 15). [in English].
2. World Health Organization (2015). Global Accelerated Action for the Health of Adolescents (AA-HA!): Guidance to Support Country Implementation. *Official site of the World Health Organization* <<http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/255415/9789241512343-eng.pdf?sequence=1>> December, 02). [in English].
3. World Health Organization (2015). Health in 2015: from MDGs to SDGs. *Official site of the World Health Organization* <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/200009/9789241565110_eng.pdf?sequence=1> (2018, December, 02). [in English].
4. World Health Organization (2017). An evidence map of social, behavioural and community engagement interventions for reproductive, maternal, newborn and child health. *Official site of the World Health Organization* <<http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/259399/1/9789240697263-eng.pdf>> (2017, April, 06). [in English].
5. World Health Organization Regional Office For Europe (2014). *Investing in children: the European child and adolescent health strategy 2015–2020*. <http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/253729/64wd12e_InvestCAHstrategy_140440.pdf?ua=1> (2017, April, 24). [in English].
6. World Health Organization (2015). Detskaya deklaratsiya po bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya. Save Kids Lives. Tret'ya global'naya nedelya bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya OON [Children's Road Safety Declaration. Save Kids Lives. Third UN Global Road Safety Week.]. *Save Lives. #Slowdown* <http://www.savekidslives2015.org/uploads/declaration/20141201_child_declaration_rus_final.pdf>. (2017, April, 11). [in English].
7. State Statistics Service of Ukraine (2017). *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny u 2016 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny): Statystychnyy zbirnyk* [Costs and resources of households of Ukraine in 2016 (according to the data of a sample survey of living conditions of households in Ukraine): Statistical collection]. Kyiv: SSSU. [in Ukrainian].
8. State Statistics Service of Ukraine (2017). *Samoosinka domohospodarstvamy Ukrayiny rivnya svojikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannya domohospodarstv, provedenoho u sichni 2017 roku): Statystychnyy zbirnyk* [Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample household survey conducted in January 2017): Statistical Collection]. Kyiv: SSSU. [in Ukrainian].
9. State Statistics Service of Ukraine (2017). Statystychnyy byulleten. Zaklady okhorony zdorov'ya ta zakhvoryuvanist naseleण्या Ukrayiny 2016 [The statistical bulletin. Health care institutions and morbidity of the population of Ukraine 2016]. *Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny* [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publzdorov_u.htm 23.02.2017>. (2018, December, 12). [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine (2017). *Ukrayina-2016. Statystychnyy zbirnyk* [Ukraine-2016. Statistical Collection]. Kyiv: SSSU. [in Ukrainian].
11. State Statistics Service of Ukraine (2018). *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny u III kvartali 2017 roku (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny)*. *Statystychnyy zbirnyk* [Costs and resources of households in Ukraine in the third quarter of 2017 (according to the sample survey of living conditions of households in Ukraine)]. Statistical Collection]. Kyiv: SSSU. [in Ukrainian].
12. Institute of Demography and Social Studies named after MV Ptukha (2016). *Realizatsiya konventsiyi OON pro prava dytyny v Ukrayini: dosyahnennya, problemy, perspektyvy: derzhavna dopovid' pro stanovyshe ditey v Ukrayini (za period 2009–2016 rr.)* [Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child in Ukraine: Achievements, Problems, Prospects: State Report on the Situation of Children in Ukraine (for the period 2009-2016)]. *Ofitsiyyny sayt Natsional'noyi Akademiyi Nauk Ukrayiny* [Official site of the National Academy of Sciences of Ukraine]. <<http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000010449>> (2018, December, 11). [in Ukrainian].
13. *Konventsiya pro prava dytyny 1989* (OON). [Convention on the Rights of the Child 1989 (UN)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021> (2018, December, 21). [in Ukrainian].
14. *Natsional'na dopovid' tsili staloho rozvytku: Ukrayina 2017* (Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny) [National report sustainable development goals: Ukraine 2017 (Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine)]. *Orhanizatsiya Ob'yednanykh Natsiy v Ukrayini* [United Nations in Ukraine] <http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf>(2018, December, 11). [in Ukrainian].
15. Rynhach, N.O. (2017). *Otsinka bezpovorotnykh demografichnykh vtrat, sprychynenykh smertnistyu v rezul'tati transportnykh neshchasnykh vypadkiv v Ukrayini* [Estimation of irreversible demographic losses caused by deaths caused by transport accidents in Ukraine]. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika* [Demography and Social Economy], 2 (30), 61-77. [in Ukrainian].
16. *Rozporyadzhennya pro skhvalennya Kontseptsiyi Derzhavnoyi sotsial'noyi prohramy Natsional'nyy plan diy shchodo realizatsiyi Konventsiyi OON pro prava ditey na period do 2021 roku 2017* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Resolution on approval of the Concept of the State Social Program National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child for the period up to 2021 2017 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>> (2018, December, 20). [in Ukrainian].

Vira Yaroshenko, PhD in Political science

Mykolayiv National University named after S.O.Sukhomlynsky, Ukraine

PRESERVATION OF PUBLIC HEALTH IN THE EXPERIENCE OF THE EDUCATIONAL CENTER "UNIVERSITY OF THE THIRD AGE"

The article is devoted to strengthening the focus of the research in public health policy and longevity. Preserving public health, that is, the health of the population is conveyed as one of the key factors to improve social policy in modern Ukraine: on the part of the state social policy of Ukraine, in recent years, an effective regulatory and legal framework has been established to preserve public health.

A significant focus of the research is in the concept that for the successful implementation of the planned changes in the humanitarian sphere, only the state's initiatives are not sufficient, and the partnership cooperation between civil society, authorities and educational institutions to strengthen public health and longevity is extremely important. A positive example of such cooperation is the Regional Center "University of the Third Age" in Mykolayiv directed to preserve a healthy lifestyle and longevity of the population and a range of factors that determine them.

Keywords: health, public health, social policy, regional center "University of the Third Age", medical reform, social work, social worker.

Research Actuality

One of the urgent issues of improving social policy in modern Ukraine is the preservation of public health, that is, the health of the population. As the main capital, the value of the nation is the population, human resources and only then the territory, subsoil, state institutions, economic resources. And in the context of complex processes of consolidation of Ukrainian society, the value of "health" can become one of the unifying national values in opposition to the spread of "disruptive" society of manipulative technologies of political, confessional, ethnic content.

This publication is dedicated to strengthening the focus of the research in public health policy and longevity. The use of the multidisciplinary method in this study is appropriate, since the health of the nation which is socio-political, spiritual, public health and longevity characterize the ability of the society and state to implement mechanisms for human capital preservation.

Analysis of Recent Sources and Publications

In modern literature, there are more than 100 definitions of the concept of health; their starting point is the definition given in the Statute of the World Health Organization: "Health is a state of complete physical, mental and social well-being"¹.

"Public health" as a term was defined by the World Health Organization as a science and practice of preventing diseases, prolonging life and strengthening mental and physical health, working capacity through organized efforts of society, aimed at improving the environment, combating infectious diseases and illnesses, education of people for personal hygiene, organization of medical and nursing services for early diagnosis and preventive treatment of diseases, as well as for the development of public institutions to provide everybody with living conditions, which are necessary to strengthen health, to such an organization of all these benefits, so that every citizen can exercise his right to a quality life².

In today's conditions, the knowledge of objective patterns of public health formation, assessment of changes and trends taking place in this area becomes of special significance, as the development of society is determined by the existing and future nature of public health.

¹ *Статут 1946* (Всесвітня організація охорони здоров'я). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599>. (2019, January, 25).

² *Статут, 1946* (Всесвітня організація охорони здоров'я). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599>. (2019, January, 25).

We shall consider some of the approaches in the study of public health and longevity.

Social Gerontology as one of the global problems of the modern world determines the aging of the population. According to the classification of the World Health Organization, the elderly refers to the population aged 60 to 74 years old, the old – from 75 to 89 years, and the long-livers are 90 years old or older. Sociologists call these periods of human life "the third age", and demographers introduce the concept of "the third" (60-75 years old) and "the fourth" (more than 75 years old) ages. The solution of the problem of demographic aging requires the society to increase the financial costs and other material resources for servicing these age groups of the population. The society must take on the solution of all problems related to the complex of protection and social services and the provision of the elderly and the old. And thus, the formation of social policy must comply with the principle of social justice¹.

Thus, there is an urgent need for theoretical systematization, which would allow to justify the phenomenon of aging in all its aspects and the training of professionals capable of developing and executing state programs for the elderly and the old, and also to pursue a policy of social protection of people of this age category. This is what determines the relevance of the topic of this study.

Among the scholars, whose works are devoted to the old age person peculiarities is the well-known gerontologist V.V. Frolkis. He determined that everyone could easily identify the difference between the young and the old, but nobody can give a comprehensive scientific definition of the essence of aging and the mechanisms of its development². The English scientist A. Comfort emphasized that none of the hypotheses put forward was able to explain aging³.

Currently, there are more than 200 different theories of the aging process: the theory of wear, the theory of "life" energy loss in cells (M. Berger), the mathematical model of aging and the old age, intoxication theories of aging by

Ch. Bukhard, the theory of disharmony, the concept of the influence of biophysical factors on the genetic apparatus of cells and accumulation of radioactive substances. In addition to the aforementioned theories such as molecular, cellular and neurohumoral the aging mechanisms are also distinguished⁴.

Some modern ideas of futurists suggest that by 2050, in some developed countries, more than a third of the population will be people over 65 years old. It affects the economy and the organization of living space as well as the labor force. Many scholars see it as the problem, but perhaps it will simultaneously solve the problem of job destruction after the Fourth Industrial Revolution. In poor countries, there is another situation. There the number of people is increasing but the average life span of the population is dramatically decreasing. For example, in some countries, the average age of people by 2050 will be between 15 and 25 years old. These will be "countries of the teenagers" – inexperienced, unemployed, angry and poor population. Therefore, the Middle East and Africa will become sources of migrants in the future. With the preservation of such trends in the European Union, for example, in the future more than 35% of the population will be non-resident⁵.

Subject Matter Presentation

In current conditions, in order to raise the professional status, social work continues to deviate from its primary functions, when it could only compensate and follow the problems. In order to maintain faith in the profession, its functioning in a changing world, the profession of a social educator and a social worker must be at the forefront of social development, focusing on creating the optimal conditions for self-realization of each person. To accomplish this task, a new model for learning social work, as well as improving social policy, is needed.

On the part of the state social policy in Ukraine in recent years, an effective regulatory framework for public health has been established. This was approved by the Government on November 30, 2016, No. 1002, the Conception of the Development of the Public Health System in Ukraine and the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Care of the Population" No. 2168-VIII as of 10.19.2017.

¹ Кишкун, А.А. (2008). *Биологический возраст и старение: 8 возможностей определения и пути коррекции. Руководство для врачей*. Москва: ГЕОТАР-Медиа, 976.

² Фролькіс, В.В. (2017). Механізми старіння й продовження життя. *Практикуючий лікар*, 6, 2, 57-66.

³ Комфорт, А. (1967). *Биология старения*. Москва: Мир, 9.

⁴ Тарасюк, В.С., Андрієвський, І.Ю. (ред.) (2008). *Ріст і розвиток людини: підручник для студентів медичних вузів*. Київ: Медицина, 399.

⁵ Гаврилів, А., Кузнєцова, Т. (2012). Шпаринка у майбутнє: 7 прогнозів футурологів. *PRESUA*. <press.ua/shparynka_v_maybutnie_7_prognoziv_futurolo.pdf>. (2018, November, 19).

The adoption of the Concept for the Development of the Public Health System in Ukraine will help to create a unified public health system. This means that each head of the central and local executive body will take into account the consequences of his decisions for public health and give priority to measures that will help people avoid illness and injury.

The adoption of the document introduces the process of strategic planning of the system's development with the involvement of the interested parties and, planning of actions at the national, regional and local levels.

The concept lays the foundation for reorientation of the focus of the health care system from the treatment policy to the policy of strengthening and preserving health and preventing the diseases that every Ukrainian citizen will experience.

The approval of the Concept should contribute to the practical realization of the goals of preserving health and fulfilling lives of people as one of the most important goals of the world community, reflected in the principles of the European policy "Health 2020: the foundations of European policy in the support of the state and society actions for the sake of health and well-being" and in the Association Agreement between Ukraine and the EU.

The implementation of the Concept will give an impetus to the development of the public health system in Ukraine, including a comprehensive health care system reform¹.

According to the Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Care of the Population", since January 2018, the reform of medicine has started. The Ministry of Health approved all the necessary documents for the implementation of the medical reform and drafted an approximate "plan of work". So, since April 2018, the system "money follows the patient" will start working.

That is, the salary of the primary care physicians or family doctors, district physicians and district pediatricians – will depend on the number of patients each of them serves, rather than on a fixed rate. The system will work the following way: each patient (or his parents) chooses a doctor to whom he wants to go for medical appointment. Together with the doctor in electronic form the patient concludes an uninterrupted electronic declaration of service.

The law provides that the state will pay in full amount receipts and a basic analysis package directly to the hospital where the patient is being treated. One doctor can serve a maximum of two thousand patients. The Ministry of Health has estimated that during 2018, this practice will bring annual revenue from 740 thousand UAH to 1 million UAH. Medical services will be divided into two packages: a red package is the services that the patient will pay for himself (for example, non-urgent dentistry, visiting a doctor without paper for admittance, aesthetic medicine); a green package includes the services that 100% will be paid by the state (urgent, primary and palliative care)².

For successful implementation of the planned changes in the humanitarian sphere, only the initiative of the state is not sufficient. Partnership cooperation between a civil society, a government and educational institutions is vital for the strengthening of public health and longevity. A positive example of such cooperation is the experience of the Regional Center "University of the Third Age" in Mykolayiv, the purpose of the University is to maintain a healthy lifestyle and longevity of the population and to sustain a range of factors that determine them.

The University of the Third Age in Mykolaiv which is the only one of such kind in the South of Ukraine, under the protection of the Saint St. Nicholas, was founded in 2011. The initiator of the University creation was the Social Work Department of the Mykolayiv National University named after V.O. Sukhomlynsky.

The previous scientific researches of the Social Work Department of the method to maintain the active life treatment of people of respectable age and generalization of the modern positive experience of adaptation of the older generation to the current challenges have found a logical embodiment in the creation of the University of the Third Age in Mykolayiv.

The origins of the creation of the University of Third Age, in addition to the scientific researches of the scholars, have been practical and positive results of the first years of the University's activities.

¹ Розпорядження про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я 2016 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002>. (2019, January, 25).

² Закон про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення України 2017 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<https://tsn.ua/ukrayina/startuvata-medichna-reforma-yakih-kardinalnih-zmin-chehati-2018-roku-1075060.html>>. (2019, January, 25).

The tutors and students of different departments participated as volunteers in the organization of the educational process of the University and training for pensioners was absolutely free. The curriculum was created with taking into account the interests and wishes of the students of the elderly age: Computer Literacy, Foreign Languages, Pedagogy, Psychology and Fine Arts. And the average age of "senior" students was 65 years old, among which there were also 82-year-olds.

The innovations in the care of the older generation in Mykolayiv became public, therefore those wishing to study at the University significantly increased in number. The editorial office of the local newspaper "Vechirniy Mykolaiv" got by post numerous inspired letters of the students grateful to the organizers for this remarkable institution, such as the following: "A low bow to everyone who helped to create this wonderful thing! Much thanks to those who have changed our life for the better!"

The successful implementation of the scientific idea helped scholars to convince the local authorities in their partnership cooperation with the further creation of the University of the Third Age as an Educational Center, registered in April 2014.

Thus, the partners were the Department of Labor and Social Protection of the Executive Committee of the Mykolaiv City Council, the Mykolayiv City Territorial Center for the Serving of Single and Disabled Citizens and the Scientific-Pedagogical and Central Library named after Kropivnitsky. From 2015, the tutors of the Mykolayiv National Agrarian University joined the University of the Third Age to support its activities.

The development of curricula and disciplines was improved and acquired modernized approaches as well as some practically applied characteristics. "Adult" students, in addition to mastering the courses of disciplines, showed their creativity in concert artistic programs and festivals. There is a new line of activities as fitness programs, which was an initiative form one of the students, the Master of Sports ready to provide coaching for other students of the University.

The popularity of the Educational Center has been covered in numerous publications in the media, thanks to the letters of the Authorities and the most important of them are the grateful students and graduates of the University, the total number of which has already reached 1,300 for 2018-2019 academic year only, who have become more educated and healthier citizens, active and competent in modern life.

Conclusions

The viewed in the article practice of introducing scientific ideas as in the case of the creation of the University of the Third Age Educational Center can be considered as a positive example of the partnership between civil society, authorities and educational institutions aiming to strengthen public health and longevity.

It is also important to conceive that in the political sphere, humanism takes its real effect through the definition of the social policy content. And social work as an important component of social policy is the practical work of social workers, which is happening in a complex, changing environment, and it is intended to give people the opportunity to develop their own potential as fully as possible, to prevent the occurrence of troubles, to enrich their lives, in particular, to promote the preservation of public health and longevity.

The experience of the University of the Third Age Educational Center in public health preservation is an example of a transition from a monologue to a dialog policy model, where the participants in the sociopolitical process represent the interests of a certain circle of people and they are able to discuss their needs, difficulties, advantages and disadvantages of taking that or another social and political decision in the sphere of social policy.

References:

1. *Statute 1946* (World Health Organization). *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599>. (2019, January, 25). [in Ukrainian].
2. Kishkun, A.A. (2008). *Biologicheskiiy vozrast i starenie: 8 vozmozhnostey opredeleniya i puti korrektsii. Rukovodstvo dlya vrachey* [Biological age and aging: 8 possibilities of determination and ways of correction. A guide for doctors]. Moscow: GEOTAR-Media. [in Russian].
3. Frolkis, V.V. (2017). *Mekhanizmy starinnya y prodovzhennya zhyttya* [Frolkis, VV (2017). Mechanisms of aging and extension of life]. *Praktykuyuchyiy likar* [Practicing doctor], 6, 2, 57-66. [in Ukrainian].
4. Komfort, A. (1967). *Biologiya stareniya* [Biology of aging]. Moscow: Mir. [in Russian].
5. Tarasyuk, V.S., Andriyevsky, I.Y. (ed.) (2008). *Rist i rozvytok lyudyny: pidruchnyk dlya studentiv medychnykh vuziv* [Human Growth and Development: A Textbook for Students at Medical Universities]. Kyiv: Medicine. [in Ukrainian].

6. Havryliv, A., Kuznyetsova, T. (2012). Shparynka u maybutnye: 7 prohnoziv futurolohiv [Sharpinka to the future: 7 predictions of futurologists]. *PRESS.UA*. <press.ua/shparynka_v_maybutnie_7_prohnoziv_futurolo.pdf> (2018, November, 19). [in Ukrainian].
7. *Rozporyadzhennya pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku systemy hromads'koho zdorovya, 2016* (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [Ordinance on approval of the Concept of Public Health Development, 2016 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002>. (2019, January, 25). [in Ukrainian].
8. *Zakon pro derzhavni finansovi harantiyi medychnoho obsluhovuvannya naseleennya Ukrayiny 2017* (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law on state financial guarantees of medical care of the population of Ukraine, 2017 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://tsn.ua/ukrayina/startuvala-medichna-reforma-yakih-kardinalnih-zmin-chehati-2018-roku-1075060.html>. (2019, January, 25). [in Ukrainian].

DIGITAL AND MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL DISCOURSE

Ганна Сарміна, к. філол. н.

Людмила Євтушенко, к. н. соц. ком.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЇ ЖУРНАЛІСТИКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПАРТИЦИПАТИВНОСТІ

Hanna Sarmina, PhD in Philology

Liudmyla Yevtushenko, PhD in Social Communication

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

TRANSFORMATIONS OF JOURNALISM IN THE CONDITIONS OF PARTICIPATIVITY DEVELOPMENT

The article studies the problem of transformations in the new generation's journalism. The defining characteristic of the newest journalism is the participation of a user in content creation. A comprehensive theoretical understanding of the problem has made it possible to draw a general conclusion regarding the concept "participatory journalism" and its main characteristics, for instance, cooperation between professional journalists and amateur users, and the new role of journalists that has changed from gatekeeper to gatewatcher. The development of participatory journalism, which presents the evolution of relations between the public and journalists, was highlighted. This process has passed different stages from complete ignoring of the audience to independent creation of content by users. The conducted research made it possible to draw a number of conclusions that show that participatory journalism is an adhocratic form of journalists' work and provides the participation of users on a voluntary basis and under the supervision of specialists.

Keywords: participatory journalism, digital journalism, interactivity, cross-media.

Відповідно до зрушень і трансформацій, які відбуваються в медіапросторі, а разом у структурі суспільної комунікації, постають зміни в роботі сучасного журналіста. Такі зміни позначилися на умовах роботи, ієрархії, загострилися питання авторських прав і контролю за якістю продукту. Зміни позначилися і на редакційній роботі, адже коригування, коментування, доповнення, оцінювання публікацій користувачами є не тільки інтегрованим складником редакційної роботи, а й імпульсом для продовження роботи над пропонованим матеріалом. З боку користувача змінюється підхід до поняття "користування медіа". Якщо давніше це поняття передбачало читання, прослуховування, перегляд, то тепер це поняття передбачає активну участь користувача в зазначених процесах. Нова ера масової комунікації відкриває нові можливості і способи для інтеракції.

Метаморфози в медіасередовищі, у процесі продукування контенту, у звичках і вподобаннях користувачів не означають, що професійна журналістика втрачає роль у медіасуспільстві і комунікація спливає без посередництва фахових журналістів. Безперечно, роль публіки змінюється (передусім через збільшення обсягу участі користувачів), роль журналістики як посередника комунікативного процесу зменшується, але не зникає повністю. Функція журналіста в журналістиці, яка характеризується партиципативністю, є функцією модератора, а завдання журналіста – правильно скеровувати діяльність користувачів, тобто журналіст – це "куратор", який веде користувача крізь інформаційний світ інтернету¹. Водночас питання участі публіки в процесі створення медіапродуктів

¹ Meier, K. (2013). *Journalistik*. Konstanz: UVK, 194.

має суттєве значення, оскільки діалог продуцента з реципієнтом є складником журналістики нового покоління. Саме цей факт засвідчує *актуальність* пропонованої праці.

Об'єктом наукової розвідки є поняття “партиципативна журналістика”, *предметом* – основні характеристики феномену журналістики партиципативного формату.

Метою дослідження є визначення поняття “партиципативна журналістика”, встановлення основних характеристик і сутності партиципативної журналістики як моделі журналістики професійно-партиципативного формату. *Загальна проблема* полягає у відсутності комплексного теоретичного осмислення і узагальнення проблеми визначення квітнесенції партиципативної журналістики, що передбачає розв’язання таких *завдань*:

- дослідити процес розвитку і становлення партиципативної журналістики;
- визначити основні характеристики і принципи журналістики партиципативного формату;
- окреслити трансформації, які відбулися у журналістиці нового покоління, дослідити зміни ролі і функцій сучасного журналіста;
- уточнити поняття “партиципативна журналістика”, встановити ключові критерії, за якими визначаємо даний феномен.

Аналіз останніх публікацій за тематикою дослідження свідчить про те, що попри наявність низки праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених окремим аспектам журналістики, яка характеризується партиципативністю, зокрема А. Брунса, Г. Дженкінса, С. Енгессера, М. Кастеллса, Т. Квандта, К. Майєра, І. Михайлина, К. Нойбергера, Б. Потятиника, проблема визначення специфіки партиципативної журналістики не отримала комплексного вирішення і досі перебуває у фокусі масовокомунікаційних досліджень.

Основними методами дослідження, застосованими в процесі вивчення наукової проблеми, є теоретичні методи. Для досягнення основної мети дослідження, а саме – визначення поняття “партиципативна журналістика”, встановлення її сутності і основних характеристик, було застосовано індуктивний метод дослідження, який дозволив отримати загальний висновок на основі окремих фактів. З метою дослідження процесу розвитку і становлення партиципативної журналістики було використано метод елементарно-теоретичного аналізу. Встановлення ключових критеріїв було проведено із застосуванням методу синтезу, котрий передбачає вивчення об’єкта у взаємному зв’язку його частин, а також методу аргументації і опису. Вивчення трансформацій у журналістиці другого покоління відбулося шляхом аксіоматичного методу теоретичного дослідження, який передбачає наявність вихідних аксіом, з яких було виведено положення щодо змін у сучасній журналістиці.

Нова форма роботи журналістів в умовах дигітальної ери масової комунікації, визначальною рисою котрої є інтеракція, є динамічною і такою, що не передбачає ієрархії. Г. Дженкінс називає нову форму роботи адхократичною, адже кожен робить посильний внесок у формі власних знань і вмій, а роль лідера змінюється відповідно до кожної нової мети. Крім того, адхократія перетворює інформацію на дію¹.

Варто наголосити, що стосунки між журналістами і публікою суттєво змінилися, адже 1970-х і 1980-х уважали непристойним орієнтуватися на публіку: тільки журналіст мав достатню компетенцію, щоб розуміти, яка саме журналістика є гарною, як зробити привабливий продукт. Орієнтацію на публіку розглядали як “адаптаційну журналістику”² яка не має належної якості. Прерогатива ухвалювати рішення щодо матеріалу, форми подання його належала виключно журналістській гільдії, яка взорувалася на власні масштаби та ідеали, зважала тільки на думку колег. Така ситуація вибудувала певну межу між журналістами і читачами, що також перебувало у фокусі уваги певних авторів; цю тему порушувала ще 1969 року праця П. Глотца і В. Лангенбухера “Зневажений читач”³, у якій піддано критиці незрозумілий пересічному читачеві матеріал.

Ситуація радикально змінилася тоді, як значно зросла кількість медіа в широкому доступі, відтак і конкуренція, тому почалася боротьба за найцінніше – увагу користувача, і публіці почали приділяти більше уваги. Це спровокувало і зміни контенту – від незрозумілих для пересічного читача матеріалів стався перехід до збільшення кількості розважальних матеріалів.

¹ Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: University Press, 262.

² Meier, K. (2013). *Journalistik*. Konstanz: UVK, 105.

³ Glotz, P., Langenbucher, W.R. (1993). *Der missachtete Leser: Zur Kritik der deutschen Presse*. München.

Тодішній керівник німецького мовника *RTL* висловився з цього приводу так: “Черв’ячок має смакувати риби, а не рибалці”¹.

Отже, стосунки між публікою і журналістами зазнали тривалої еволюції – від буквально повного ігнорування інтересів публіки до майже самостійного творення контенту, а не тільки врахування інтересів і потреб аудиторії. Новий погляд на ці стосунки відкрили нові можливості веб 2.0 у формах соціальних мереж, форумів, дискусій, блогів тощо.

Хоча вплив веб 2.0 на журналістику останнім часом обговорюють лише під оглядом соціальних медіа та нових можливостей публікування, не варто забувати про те, що мережа другого покоління справила вагомий вплив і на журналістику, яку можемо, відповідно, позначити як журналістику другого покоління: веб 2.0 надала нового дихання інтеракції з реципієнтами, поліпшила кооперацію, комунікацію і менеджмент у редакціях і на медіапідприємствах. Звичайно, основною характерною рисою є застосування інструментів веб 2.0, які вагомо покращують якість медіапродукту, проте разом підвищується продуктивність і ефективність редакційної роботи, а це означає, що журналістика перебуває на шляху вдосконалення. Діалог із користувачем є запорукою демократизації журналістики.

Сучасна журналістика репрезентує якісно новий тип діяльності – вона є перманентним (безперервним) процесом. Можливість інтеракції із журналістами спричиняє зміни в їхніх матеріалах (покращення, вдосконалення, додавання нових деталей) – саме це і перетворює народження журналістських матеріалів на безкінечний процес, тобто сучасна журналістика відбувається в режимі реального часу.

Багатогранність журналістики влучно і певною мірою поетично відбиває дефініція, сформульована Й. Вайнрайхом: “Журналістика – це, як на мене: Діалог. Дискусія. Навчання. Об’єднання. Визнання і виправлення помилок. Розкриття джерел, якщо вони не підлягають захистові, через можливість проблем для інформатора.... Поширення знань. Посилання. Подання документів для дискусії. Упорядкування. Пояснення. Аналіз. Коментування. Пошук інформації. Перебувати поруч. Кусати. Або як мінімум намагатися”².

Сучасна дигітальна журналістика стала більш глибоким феноменом, бо вона тепер не просто повідомляє – вона обирає медіа, аналізує, аргументує, висловлює власну думку і спонукає користувачів на це, пропонує різні платформи. Перцепція і дискусія давніше були роз’єднані, тепер вони тісно переплетені між собою. Вагоме значення має зворотна реакція як складник журналістської діяльності.

Основними принципами журналістики нового покоління стали прозорість і відкритість, адже інтернет є масивом інформації, яка перебуває на відстані кліка мишкою. А основними складниками сучасної дигітальної журналістики є партиципативність, інтерактивність і мультимедійність. Саме мультимедійність, яка органічно функціонує в тандемі з інтерактивністю, додає інформації нових вимірів і нових форм. Вона змінює форму інтеракції між адресантом і адресатом, уможливує репрезентацію інформації в найрізноманітніших формах, що підвищує активність адресата, а завдяки візуалізації докорінно змінює сприйняття інформації. Звичайно, мультимедійність у журналістській діяльності знайшла вияв насамперед у збільшенні часу і енергії, які потрібні для створення привабливого для реципієнта матеріалу, адже мультимедійні проекти потребують ретельного планування, уважної координації і додаткових зусиль.

Зміни торкаються також і функцій журналіста: в умовах дигітальності відбувається перехід від ролі контролера або воротаря (*Gatekeeper*) до статусу спостерігача або наглядача (*Gatewatcher*). Основна відмінність між цими двома поняттями виявляється в тому, що контроль (*Gatekeeping*) по суті є процесом, котрий полягає в перевірці контенту до оприлюднення його. Ідеться не про цензуру, а про потребу подати найважливішу інформацію через обмежений час ефіру або запланований обсяг матеріалу, що передбачає фільтрування й опрацювання інформації “на вході” і “на виході”. Спостереження (*Gatewatching*) є мультиперспективною формою підготовки дигітального контенту, а інтернет дає можливість уникнути всіх фаз контролю, тобто дає свободу розширеного доступу до медіапродукування. Цей процес спричиняє надвелику кількість інформації, яку годі стримати. Тож контроль має низку переваг – він допомагає фільтрувати контент і обирати

¹ Stolle, P., Volz, H. Der Wurm muss schmecken. *Spiegel Online*. <<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13502072.html>> (14.03.2018).

² Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK, 155.

найважливішу інформацію, редагування спрощує подання надвеликої кількості контенту. Не диво, що медіагіганти певною мірою продовжують контролювати контент. Проте основним завданням журналіста є ідентифікувати (методом спостереження) важливий і цікавий матеріал, опрацювати його і подати у формі структурованих і актуальних повідомлень.

У зв'язку з новими можливостями, які дав реципієнтові технічний прогрес, а також з огляду на нові вимоги до сучасної журналістики поняття партиципації, під яким ми розуміємо участь користувача, стало невід'ємним складником створення контенту. Це зумовило низку термінів, які використовують на позначення процесу продукування контенту з участю користувачів. Такими термінами є “громадянська журналістика”, “соціальна журналістика”, “інтерактивна журналістика”, “партиципативна журналістика”. Для німецькомовного простору конвенційним терміном на позначення участі користувачів у продукуванні контенту є “партиципативна журналістика”, проте в україномовному просторі цей термін не надто поширений. Частіше йдеться про різні форми такої журналістики (громадянська, соціальна журналістика тощо).

Термін “партиципативна журналістика” свідчить про те, що ми можемо вільно використовувати це поняття на позначення процесу створення контенту з участю користувачів. “Партиципативна журналістика залучає користувачів як мінімум до процесу продукування матеріалів, є додатковою діяльністю поза основною сферою діяльності та вможливає активну участь у житті медіаспільноти”¹. Ключовими критеріями, які визначають форми участі користувачів і за якими ми можемо достатньо чітко визначити це поняття, є те, що матеріали продукуються непрофесійно і користувачі беруть участь у процесі продукування. Крім того, Енгессер дає певні уточнення, наголошуючи на тому, що партиципативну журналістику треба розуміти як особливий тип журналістики, який характеризується “участю медіаспільноти у виконанні суспільних завдань і разом має такі ознаки, як активність, добровільність і публічність”².

Критерій “публічність” заважає чітко відмежувати феномен партиципативної журналістики від його підтипів та суміжних понять. Наприклад, “Лексикон соціальних і медіакомунікацій” тлумачить партиципативну журналістику як синонім соціальної журналістики і вбачає аналогію з громадянською журналістикою³. Попри те що в загальних рисах журналістську діяльність такого типу окреслено коректно (адже “Лексикон” констатує наявність зв'язку між публікою і інстанціями і формулює основні завдання журналіста), вважаємо даний підхід занадто загальним і таким, що потребує уточнення.

Партиципативна журналістика утворює модель професійно-партиципативного формату. Вона репрезентує кооперацію між фаховими журналістами і користувачами: аудиторія певною мірою долучається до продукування контенту під контролем фахівців, але відіграє тільки другорядну роль⁴. У цьому й полягає основна відмінність між поняттями “партиципативна журналістика” і “громадянська журналістика”, адже громадянська журналістика реперезентує журналістику виключно аматорського гатунку, тобто контент створюється лише непрофесіоналами. Крім того, громадянська журналістика і партиципативна журналістика мають різні цілі. Тимчасом як громадянська журналістика передбачає переважну участь громадян і утворення альтернативної спільноти, партиципативна журналістика характеризується комбінуванням доробку як журналістів, так і користувачів. Метою партиципативної журналістики є залучення публіки до процесу продукування контенту у формі активної кооперації між фахівцями і аматорами, причому аматори не створюють власних матеріалів, а органічно вливаються в редакційні структури. Отже, партиципативна журналістика – це власне журналістика, бо її цілі не виходять за межі журналістики, а громадянська журналістика – це псевдожурналістика, адже характеризується певною суб'єктивністю, неналежним рівнем якості, однобічністю і непрофесійністю⁵.

¹ Engesser, S. (2013). *Die Qualität des Partizipativen Journalismus im Web. Bausteine für ein integratives theoretisches Konzept und eine explanative empirische Analyse*. Wiesbaden: Springer Verlag, 66.

² Engesser, S. (2013). *Die Qualität des Partizipativen Journalismus im Web. Bausteine für ein integratives theoretisches Konzept und eine explanative empirische Analyse*. Wiesbaden: Springer Verlag, 340.

³ Bentele, G., Brosius, H.-B., Jarren, O. (2013). *Lexikon Kommunikations- und Medienwissenschaft*. Wiesbaden: Springer Verlag, 281.

⁴ Einspänner-Pflock, J., Dang-Anh M., Thimm, C. (2014). *Digitale Gesellschaft – Partizipationskulturen im Netz*. Münster: LiT Verlag, 108.

⁵ Einspänner-Pflock, J., Dang-Anh, M., Thimm, C. (2014). *Digitale Gesellschaft – Partizipationskulturen im Netz*, Münster: LiT Verlag, 113.

Щоб провести чітку межу між двома феноменами, треба критеріїв, згідно з якими можна визначити частку участі користувачів, адже частка їх участі може істотно варіюватися – від окремих коментарів до створення власних веб-сторінок (наприклад, блогів), де можуть бути розміщені як фахові, так і аматорські матеріали.

К. Нойбергер виокремлює три типи партиципації¹:

1. Реакція публіки на матеріал, створений журналістами-професіоналами. Редакція бере на себе роль модератора комунікації з участю публіки, і власне інтеракція відбувається між редакцією і публікою.

2. Участь публіки у створенні матеріалу. Роль публіки змінюється, і вона перетворюється на гібрид між продуцентом і реципієнтом (тому доречними тут будуть терміни *Producer*, *Prosumer*, *Prosumment*)².

3. Продукування власного матеріалу публікою. Користувачам дають простір для оприлюднення власних статей, світлин, відео-, аудіоматеріалів.

Частка участі користувача (партиципації) вимірюється за допомогою аналізу партиципації на таких етапах створення контенту:

- доступ до інформації і сприйняття інформації;
- добір і фільтрування інформації, що передбачає процес перевірки матеріалів, поділ таких матеріалів за темами і за якістю;
- опрацювання і редагування матеріалів;
- розподіл і дистрибуція матеріалів;
- інтерпретація матеріалів після оприлюднення і перцепція³.

Звичайно, кожен із зазначених етапів потребує участі фахових журналістів, і цей факт виявляє багатогранність партиципативної журналістики, яка “підтримує і доповнює професіональних журналістів, але не заступає їх”⁴. Участь публіки на кожному етапі є можливою, заохочується і всіляко підтримується, разом зберігаються журналістські норми, стандарти якості і суверенні рішення. С. Енгесер пропонує чіткіший поділ матеріалів на типи відповідно до критерію партиципації і розокремлює поняття професійно-редакційних і професійно-партиципативних матеріалів⁵.

Феномен партиципації в журналістиці німецькомовного простору має чотири форми відповідно до ступеня залучення користувачів до продукування контенту. Найменша частка участі користувачів – у соціальній журналістиці, далі йде інтерактивна журналістика, раціональне співвідношення участі аматорів і фахівців репрезентує партиципативна журналістика, а завершує список громадянська журналістика, основою якої є робота публіки⁶.

Отже, визначальними рисами партиципативної журналістики є такі:

- фахові журналісти керують процесом створення матеріалів, коригують цей процес і скеровують його в належному напрямі;
- відбувається інтеграція мереж – колишні закриті системи створення матеріалів, які передбачали обмежену кількість учасників, перетворилися на відкритий простір обміну інформацією.

Партиципативна журналістика реалізується за схемою, згідно з якою інформація надходить не згори вниз (до публіки, яка реагує пасивно), а циркулює всередині певної групи, де всі учасники є рівноправними і мають право голосу.

¹ Neuberger, C., Nuernbergk, C., Rieschke, M. (2009). *Journalismus im Internet. Profession-Partizipation-Technisierung*. Münster: Springer Verlag, 80.

² Bruns, A. (2008). *Blogs, Wikipedia, Second Life and Beyond – From Production to Produsage*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

³ Lilienthal, V., Weichert, S., Reineck, D., Sehl, A., Worm, S. (2014). *Digitaler Journalismus: Dymanik-Teilhabe-Technik*. Leipzig: Vistas Verlag, 42.

⁴ Lilienthal, V., Weichert, S., Reineck, D., Sehl, A., Worm, S. (2014). *Digitaler Journalismus: Dymanik-Teilhabe-Technik*. Leipzig: Vistas Verlag, 42.

⁵ Engesser, S. (2013). *Die Qualität des Partizipativen Journalismus im Web. Bausteine für ein integratives theoretisches Konzept und eine explanative empirische Analyse*. Wiesbaden: Springer Verlag, 88-91.

⁶ Erdal, I. (2012). Bridging the Gap: Toward a Typology of Cross-media News Production Process, in Siapera E. (Ed.), *The Handbook of Global Online Journalism*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 66.

Основними формами, коли користувачі не тільки читають, а й пишуть, можуть бути як монологічні (блог, мікроблог), так і діалогічні (чати, форуми, коментарі). Продукування в журналістиці охоплює кілька фаз, тож участь публіки в цьому процесі є можливою в різних формах. Початковою формою є інтеракція між адресантом і адресатом у формі зворотної реакції, більш розвиненою формою стає спільне опрацювання матеріалу. Наразі партиципативні жанри категоризують відповідно до функції, розрізняючи такі: опитування, висловлювання думки, коментарі, дебати, форум, чат, спільнота, блог користувачів, журналістський блог, онлайн-зустріч тощо¹.

Основними видами журналістики, які характеризуються партиципативністю, є такі:

- блог, як початкова форма журналістики з участю непрофесіоналів і, відповідно, перша генерація інтерактивної і партиципативної журналістики. Така форма не втрачає актуальності дотепер, адже можливості використання блогу є незліченними: одну групу утворюють приватні блоги, тематика яких охоплює приватні проблеми і питання, а другу – фахові блоги (або навіть веб-сторінки у формі блогів), які висвітлюють проблеми національного або регіонального масштабу. Безперечними перевагами, які підтримують популярність блогів, є потреба мінімального технічного обладнання, безкоштовне програмне забезпечення, мультимедійність. Широко використовуються у блогах такі спеціальні функції, як коментування, гіперпосилання, перманентні посилання, теги, пошук тексту тощо. Отже, блог є яскравим зразком дискусійних медіа, а блогосфера – дискусійним простором;

- подкасти і відеокласти є типовими продуктами з високим ступенем партиципації, які характеризуються також індивідуалізацією, проте можуть мати високий ступінь суб'єктивного і занадто персоналізованого подання матеріалу;

- мікроблогінг останнім часом набуває дедалі більшого поширення, адже така форма передбачає створення коротких публікацій, які обсягом дорівнюють звичайному короткому повідомленню. Класичним зразком мікроблогу є *Twitter*, який є також соціальною мережею, а щодо його переваг, то варто згадати про можливість прямого контакту з персонами цілого світу. Використання хештегів сприяє структуризації повідомлень;

- веб-форуми є місцем зустрічі для обміну думками, досвідом. Це простір для обговорення різних тем, питань, проблем, який має ієрархічну структуру і може містити мультимедійні елементи.

Як окремий тип варто розглядати краудсорсинг (*crowdsourcing*), під яким у журналістиці розуміють форму розподілу робочих завдань, коли певну частину їх доручають користувачам, які виконують їх добровільно і на громадських засадах. Це поняття означає спільну роботу або застосування спільних інтелектуальних ресурсів і колективного знання користувачів, які стають джерелом нових ідей і дають імпульс інноваціям. Такі ресурси можуть виявлятися в продукуванні інформації, світлин, аудіо- і відеоматеріалів, в оцінюванні матеріалів за допомогою типових інструментів, а саме: форумів, коментарів, тегів, блогів, “Вікіпедії” тощо. Отже, краудсорсинг означає частковий перерозподіл завдань медіапідприємств на користь людей, які розв’язують їх на дозвіллі².

Наслідком партиципації постають так звані “проекти відкритого контенту” (*Open Content Projects*), які набувають дедалі більшої популярності. Внесок кожного користувача до спільної справи навіть у формі мікрочастини може створювати глобальні проекти. Наприклад, у Німеччині масштабним виявом краудсорсингу став проект видання „*Zeit*“ 2013 року, який об’єднав роботу 8000 користувачів з метою створити карту Німеччини, яка показує розмір процента, який стягують за овердрафт у різних банках країни³.

Іншим яскравим зразком краудсорсингу є Вільна енциклопедія “Вікіпедія”, яка потребує кооперації і перетворює інтернет із суто інформаційної структури на інтерактивну, причому інтерактивний процес є перманентним. Кооперація користувачів реалізується й у формі соціальних закладок (*Social Bookmarking*), громадянських новин (*Social News*), соціального голосування (*Social Voting*), соціальної навігації (*Social Navigation*), соціального тегінгу (*Social Tagging*), соціальної комерції (*Social Commerce, Social Shopping*), музичних та івент-платформ (*Music Platform, Event Platform*).

¹ Erdal, I. (2012). Bridging the Gap: Toward a Typology of Cross-media News Production Process, in Siaper E. (Ed.), *The Handbook of Global Online Journalism*, New Jersey: Wiley-Blackwell, 66.

² Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK, 114.

³ Oberhuber, N., Uken, M., Venohr, S. (2013). Raine Raffgier. *Zeit Online*. <<http://www.zeit.de/2013/29/banken-dispo-zinsen-wucher>>.

Типовим різновидом партиципативної журналістики є мешап (*mashup*), або рекомбінування елементів¹, наприклад такі веб-додатки, як *Google Maps*, *Yahoo Pipes*, *Open Street Map*, *Flickr Fotos* тощо. Сутність сервісу мешап полягає у створенні веб-додатків групою користувачів шляхом креативного комбінування контенту різного гатунку. Варто зазначити, що принцип мешап є типовим для журналістики в цілому, адже газети і журнали комбінують тексти й зображення, які надходять із різноманітних джерел (від інформагенцій, відділів преси, кореспондентів) або є результатом власного розслідування².

Соціальні мережі журналістика також активно застосовує для краудсорсингу, адже приватні інтерактивні матеріали можуть бути використані як колективні ресурси в редакційній роботі з метою розширити спектр тем і медіа. Партиципативна журналістика висуває соціальні мережі на перший план, адже саме тут користувачі є найбільш активними, тож колективні знання і досвід можуть покращити журналістику в цілому. Поєднання знань мас із досвідом професіоналів дає змогу стрімко розвиватися й рухатися вперед.

Постає поняття “контент, генерований користувачами”, тобто контент, створений шляхом партиципації і, як правило, у великих групах. Такий контент має особливі характеристики, він є більш автентичним, більш актуальним, більш змістовним, ніж контент, генерований медіапідприємствами.

Новітні форми журналістики поєднали суспільну і інтерперсональну комунікацію, а визначальною рисою нової ери масової комунікації є інтеракція, яка не тільки змінює спосіб і стиль користування медіа, а й породжує адресантно-адресатні модифікації. Інституціалізація інтернету (який акумулює колективну інформацію) створює простір для реалізації різних форм соціальної інтеракції і породжує різні форми партиципації, які формують партиципативну культуру.

Постійна зміна ролей адресанта і адресата через інтеракцію і партиципацію, унеможлиблює стабільність їхнього статусу і породжує специфічні контамінації, на кшталт *Producer* або *Prosument*, тож поступово межа між поняттями “адресант” і “адресат” зникає.

Нова форма роботи журналістів є адхократичною, що є наслідком тривалої еволюції стосунків між публікою і журналістами. Вагомий вплив на трансформації у журналістиці справила веб 2.0, зміни відбулися не тільки на комунікації, але й на рівні редакційного менеджменту. Характерними ознаками журналістики нового покоління є мультимедійність, інтерактивність, зміна ролі журналіста від воротаря (або контролера) до спостерігача.

Поняття “партиципативна журналістика” означає участь користувачів у продукуванні контенту, причому на громадських засадах і під контролем фахівців. Партиципативна журналістика є моделлю професійно-партиципативного формату, тобто кооперації між журналістами-фахівцями і аматорами на відкритих просторах обміну інформацією. Отже, ключовими критеріями журналістики такого типу є непрофесійне продукування матеріалів, монологічні і діалогічні форми партиципативності. Партиципативна журналістика є журналістикою, яка відбувається в режимі реального часу і передбачає різні типи і різний обсяг участі користувачів. Особливим типом є краудсорсинг, який передбачає застосування спільних інтелектуальних ресурсів користувачів з метою розширення тематичного і медійного спектру, а заразом для покращення якості контенту.

References:

1. Meier K. (2013), *Journalistik*. Konstanz: UVK, Konstanz. [in German].
2. Jenkins, H. (2006), *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: University Press. [in English].
3. Glotz P., Langenbacher W.R. (1993), *Der missachtete Leser: Zur Kritik der deutschen Presse*. München: Fischer Reinhard Verlag. [in German].
4. Stolle P., Volz H. (1990) *Der Wurm muss schmecken*. Spiegel Online. <<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13502072.html>> [in German]. (2018, March, 14).
5. Simons A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz, UVK. [in German].
6. Engesser S. (2013), *Die Qualität des Partizipativen Journalismus im Web. Bausteine für ein integratives theoretisches Konzept und eine explanative empirische Analyse*. Wiesbaden, Springer Verlag. [in German].
7. Bentele G., Brosius H.-B. & Jarren O. (2013), *Lexikon Kommunikations- und Medienwissenschaft*. Wiesbaden: Springer Verlag. [in German].

¹ Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK, 106.

² Simons, A. (2011). *Journalismus 2.0 (Praktischer Journalismus)*. Konstanz: UVK, 106.

8. Einspänner-Pflock J., Dang-Anh M. & Thimm C. (2014), *Digitale Gesellschaft – Partizipationskulturen im Netz*. Münster: LiT Verlag. [in German].
9. Neuberger C., Nuernbergk C., & Rieschke M. (2009). *Journalismus im Internet. Profession-Partizipation-Technisierung*. Münster, Springer Verlag. [in German].
10. Bruns A. (2008), *Blogs, Wikipedia, Second Life and Beyond – From Production to Producersage*. Frankfurt am Main: Peter Lang. [in English].
11. Lilienthal V., Weichert S., Reineck D., Sehl A. & Worm S. (2014), *Digitaler Journalismus: Dymanik-Teilhabetechnik*. Leipzig, Vistas Verlag. [in German].
12. Erdal I. (2012), Bridging the Gap: Toward a Typology of Cross-media News Production Process, in Siapera E. (Ed.), *The Handbook of Global Online Journalism*. New Jersey: Wiley-Blackwell. [in English].
13. Oberhuber N., Uken M. & Venohr S. (2013), *Raine Raffgier*. Zeit Online. <<http://www.zeit.de/2013/29/banken-dispo-zinsen-wucher>> [in German]. (2018, March, 14).

Ольга Сусська, к. філол. н.

Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Україна

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПОТОКАМИ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО МЕДІАМЕНЕДЖМЕНТУ: ПЕРЕХІД ВІД ІМПЕРАТИВУ – ДО ВЗАЄМОДІЇ

Olha Susska, PhD in Philology

National University "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine

MANAGEMENT OF INFORMATION FLOWS AS A PROPERTY OF POLITICAL MEDIA-MANAGEMENT: TRANSITION FROM IMPERATIVE – TO INTERACTION

The article is devoted to the change of information flows management vectors, which were previously recognized as the prerogative of political media management. Application of new communication technologies causes a transition in the modern information society to the dialogue model of communicative relations. This, in turn, provokes a problematic situation of sociological theorizing in a specific field of research on media communications, which consists in the uncertainty of the complex phenomenon of the mediacommunicative interaction of personified subjects of the global media space and the need for an expanded methodological resource of the traditional interpretation of this subject domain. The management of information flows is a common subject of a range of related disciplines, which makes it possible to talk about it as a multidimensional and needily comprehension in terms of new media-discourse and sociological methodological approaches.

Keywords: mass media, management, information field, subject, space of media communications.

Конструювання інформаційного поля індивіда та спільнот в сучасному медіасередовищі відбувається вже не за визначеними схемами, що передбачали медіацентровані моделі медіакомунікацій. Широке застосування нових комунікаційних технологій зумовлює перехід в глобальному інформаційному суспільстві до діалогової моделі (стосується випадку поширення інформації в реальній комунікаційній мережі): індивіди спілкуються безпосередньо між собою, ігноруючи центр чи посередників та самостійно обираючи час, місце і тему інформаційного обміну. Така модель в наукових працях автора, з цього приводу, визначається як суб'єктно-персоніфікаційна¹ (Сусська О.О., 2013, 2014, 2017, 2018pp.). Характерною особливістю діалогової моделі є те, що вона передбачає горизонтальну рівність учасників комунікації.

Набуває поширеності взаємодія персоніфікованих суб'єктів медіакомунікації, що відбувається тепер не тільки в соціальних мережах, але й в цифрових медіа. Ця взаємодія відбувається за контамінаційною моделлю комунікації, розробленою та запропонованою автором у 2013 році².

Продовжуючи традиції феноменологічного, конструктивістського та функціоналістського напрямів, соціології знання, інших підходів, в рамках яких вивчалась «друга» або «суб'єктивна» реальність (за висловом П.Штомпки), в авторських дослідженнях чинником сприймання навколишнього світу та його віддзеркалення в образах та конструктах вже згаданої луманівської «реальності масмедіа» виступає суб'єкт. До цих пір в соціології масових комунікацій подібні аспекти вивчались в межах локальних тематичних контекстів (ціннісні орієнтації, соціальна та

¹ Сусская, О.А. (2018). *Медиадискурс в мультикультурном информационном пространстве*: [Академические монографии]. Киев: SIK GROUP.

² Сусська, О.О. (2013). Інтерпретативні можливості теорії відповідності інформаційного поля індивіда. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 131-139.

індивідуальна ідентифікація, політична свідомість та вплив ЗМІ, категорії та ознаки «масового суспільства» тощо). Фактично не аналізувались проблеми поєднання-суміщення (контамінації) та взаємовпливу об'єктивних і суб'єктивних чинників та інші особливості, притаманні процесу комунікативної взаємодії в інформаційному середовищі в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Персоніфікований суб'єкт медіакомунікацій: індивід, який може здійснювати інформаційний пошук відповідно до своїх інтересів, запитів і комунікативних потреб; являє собою інтенційно налаштовану особистість (з добре визначеними та усвідомленими інформаційними намірами), орієнтовану в соціальній реальності (соціально адаптовану); володіючий необхідними компетенціями щодо інформаційного вибору, здійснення власних інтерпретацій медіаконтенту та, як результат, формування власного інформаційного поля.

Управління інформаційними потоками як властивість політичного медіаменеджменту та наукова проблема суміжних галузей – комунікативістики і журналістики, політології, зв'язків з громадськістю і соціології масмедіа, має спільний предмет – врівноваження асиметричних стосунків між колишнім «сукупним» (інституціональним за своєю приналежністю) комунікатором та новоутвореними аудиторіями, що складаються вже не з маси, яка мала лише певні диференціюючі ознаки (за віком, статтю, освітою, місцем проживання тощо), які формували так званий соціогруповий «портрет» масової аудиторії, а з просунутих в плані володіння навичками інформаційного пошуку, самодостатніх суб'єктів медіапростору, у більшості – персоніфікованих.

Максимальним проявом інституціалізації в умовах асиметричних стосунків є зв'язок медіасистеми з державою та ступінь втручання держави у діяльність ЗМІ. Очевидно, шлях пройдений від теорії масового суспільства і сильних медіа та теорії двоступеневого впливу, де роль медіа в масовому суспільстві визначалася сильною, й вони дійсно ефективно здійснювали той вплив, який планувався – до сьогоденних теорій рівноваги та партиципаторної журналістики надто великий, щоб дати оцінку тим теоріям і концепціям медіа, які були напрацьовані за цей час.

Як теоретична проблема, управління інформаційними потоками полягає у пошуку шляхів подолання відчутного методологічного дисонансу між теоретичними й емпіричними складовими відповідних галузей соціологічної науки в царині осучаснення теоретико-методологічних засад¹ дослідження суб'єктної сторони комунікативної взаємодії в масмедійних системах як складових соціальної реальності.

Будучи інструментом внутрішнього регулювання існування глобального медіапростору, управління інформаційними потоками дає привід роздивлятися з особливо пильною увагою саме суб'єкт-суб'єктні відносини (як в площині B2B так і B2C), що раніше було переважно у фокусі уваги маркетологів та менеджерів медіаіндустрії. Емпіричним полем спостережень тут виступають різні види реклами (й, зокрема, політична реклама).

Політична реклама може бути розрахована на різноманітні канали комунікації, але найбільш ефективною й досі є реклама по телебаченню. Саме такі види політичної реклами, як трансляція публічних заходів політичної сили (партії), виступи лідера партії по телебаченню (на провідних телеканалах), використання друкованих матеріалів в газетах, зовнішня реклама (білборди, лайт-віндоуз та ін.), розповсюдження плакатів, листівок, ін. є найбільш поширеними та ефективними. Проте, найбільшу за масштабами аудиторію й досі продовжують збирати електронні ЗМІ та (на регіональному рівні) є сенс використання також друкованих ЗМІ.

«Масовізація» та віртуалізація свідомості за допомогою політичної реклами відбувається особливо швидко і з підвищеною активністю. Адже сучасний електорат надто розгалужений і має такі притаманні йому риси (відповідно вікового цензу та стану самореалізації), як: пошук інформації, зацікавленість у зрушеннях на краще («жити по-новому»), інтерес до невідомого, отримання оперативної інформації про ситуацію на окупованих територіях, тощо. Все це відбиває і наявність певного очікування оригінальності думок від політичних лідерів та поточних політичних еліт.

Активне сприймання відомостей про події за рубежем і намагання втілити хоч будь-які елементи «європейського» способу життя в своє повсякдення та спроби приєднатись

¹ Суська, О.О. (2017). Сучасні підходи до еволюції комунікаційних процесів в контексті трансформації медіасистем. *European Political and Law Discourse, Volume 4, Issue 2*, 195-201.

до європейської спільноти не тільки формально, а й за способом та рівнем життя, є певним дороговказом для української спільноти вже практично протягом всіх років незалежності. Задоволенню цих потреб сприяють різні види реклами (ї, зокрема, політична реклама).

Дослідженнями політичної реклами вели як вітчизняні вчені (В.О. Бабіна, М. С. Гурицька, І. В. Пантелейчук, Г.Г.Почепцов, І. В. Терлецька, О. Шпортко, І. В. Шовкун ін.), так і зарубіжні науковці, які висвітлювали окремі аспекти проблематики вивчення політичної реклами та технологій інформаційного впливу (А. Деян, Г.Грєневський, І. М. Дзялошинський, С. Ф. Лісовський, К.Рапай, Р.Шехнер ін.). Зважаючи на відсутність законодавчо визначених вимог саме до політичної реклами, необхідно зауважити, що політична реклама не повинна суперечити загальним вимогам до комерційної реклами, адже вона відрізняється від комерційної лише товаром, в ролі якого виступає конкретний політик чи політична сила. Очевидно, процес функціонування явища політичної реклами повинен відповідати нормам чинного законодавства України. Рекламна діяльність, у тому числі політична рекламна діяльність, регламентується перш за все Конституцією України, Міжнародним кодексом рекламної практики (від 2 грудня 1986р.) та законами України, а саме: Законом України «Про інформацію», Законом України «Про рекламу», Законом України «Про вибори народних депутатів». Ці закони містять статті, які у повному обсязі або дотично стосуються сфери рекламної діяльності.

В процедурах управління інформаційними потоками спостерігаються втілення переважно трьох моделей, що знаходяться у фокусі дослідницької уваги (як на це вказують О.В.Матвієнко¹ та ін.):

- *інформаційна модель* – орієнтована на інформацію як ресурс, який виробляється і використовується у процесі функціонування системи управління, ця модель спрямована на розв'язування інформаційних проблем, раціоналізацію та інтеграцію інформаційних процесів, покращання організаційної структури, підвищення ефективності роботи у цілому;
- *комунікаційна модель* – обґрунтовує актуальну інформатизацію управління як комплексну систему, що включає організацію, апарат управління разом з персоналом, організаційними зв'язками, методами роботи, тобто є моделлю організаційної системи управління як складної системи внутрішніх і зовнішніх соціальних комунікацій;
- *соціотехнічна модель* – акцентує на процесі та результатах проектування автоматизованих систем, при якому вважається недостатнім виявлення параметрів інформаційних потоків, загального характеру вирішуваних завдань або типів комунікацій – тут повинні враховуватись також всі соціально-психологічні особливості організації (або цілої системи, соціального інституту), у якій буде функціонувати інформаційна система.

Якщо розповсюдити контекст соціотехнічного підходу на всю систему роботи ЗМІ в сучасних умовах, то легко спостерегти, що кінцеві результати роботи організації залежать не в останню чергу від взаємовідносин людей, їх ціннісних орієнтацій, а у випадку комуникативних взаємин «сукупного комуникатора» з масовими аудиторіями – від ступеня асиметричності цих взаємин та наявності елементів діалогічності у всьому процесі.

На часі необхідність розширення проблемного поля соціологічного осмислення аутопоезису (за висловом Н.Лумана)² всієї системи масмедіа як єдності дискурсів і соціокомуникативних практик, де б висвітлювались зміни соціальних позицій інституалізованого комуникатора (асиметричності мас-медійних комунікацій), факторів утворення «інтерпретативних спільнот» та опанування їхніми учасниками нового статусу персоніфікованих суб'єктів медіапростору³.

Серед найважливіших потоків інформування, які має спрямовувати держава на своїх громадян є інформація про права людини. На жаль, в Україні (за даними досліджень) навіть сьогодні не має ще достатнього рівня інформування щодо цих найважливіших для життя людини аспектів. Так, здійснюючи спеціальне дослідження з 11 по 24 липня 2018р. (N=1998); Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірма «Юкрейніан соціолоджі сервіс» на замовлення Програми розвитку ООН в Україні та у співпраці з Центром інформації про права людини, виявили, що рівень обізнаності громадян щодо можливостей отримання правової

¹ Матвієнко, О.В. (2004). *Основи інформаційного менеджменту*. Київ: ЦУЛ.

² Луман, Н. (2005). *Реальність масмедіа*. Москва: Праксис.

³ Суська, О.О. (2013). *Персоніфікація інформаційного обміну*. Київ: Вид-во «Логос».

допомоги від держави є доволі невисоким. Не знає про існування таких можливостей половина опитаних (47%); «водночас порівняно із 2016 роком удвічі зросла кількість людей, які заявили, що отримували безкоштовну правову допомогу від держави (з 5% до 10%). Доволі невисокою є і поінформованість громадян з діяльністю Уповноваженого Верхової Ради України з прав людини. Адже добре обізнані щодо цієї діяльності 16% опитаних, тоді як щось чули про це 39%; решта ж нічого про це не знає. З можливих джерел інформації про права людини однозначним лідером залишається телебачення: як таке джерело його зазначили 2/3 опитаних. На другому місті йдуть друзі, родичі, колеги (41%). Інтернет-сайти посідають третє за частотою згадок місце і є джерелом такої інформації для дещо більше за 1/3 опитаних (37%), причому згадки про це джерело порівняно з листопадом 2016 року збільшилася на 7%. Також спостерігається збільшення частоти згадок про такі джерела, як навчальні заклади (на 4%) та соціальні мережі (на 5%)»¹. Таким чином, навіть спрямування інформаційних потоків (зокрема, соціальної реклами щодо прав людини) не досягає мети: якщо 45% нічого не знає про існування Уповноваженого Верхової Ради України з прав людини, а сумарно – лише 55% відсотків, з яких 39% щось чули і ще 16% обізнані з його діяльністю. Серед засобів поширення інформації найголовнішими виявилися ЗМІ, при чому «значущість ЗМІ виявилася найбільшою на Заході (тут її згадали 62% респондентів), а найменшою – на Донбасі (19%). Інтернет та соціальні мережі є дещо більш значущими для мешканців Центру. Жителі Донбасу помітно частіше згадували про власні міркування та дещо частіше – про сім'ю та друзів, мистецтво та літературу, церкву та релігію (останні також частіше, ніж в інших регіонах, згадували на Заході)»².

Для успішного управління інформаційними потоками як у політичному, так й у медіаменеджменті, виникає необхідність концептуалізації багатовимірного феномену інформаційного поля. Дослідження процесу формування індивідуального інформаційного поля, здійснені автором статті доводять, що, наприклад, такий компонент інформаційного поля як реклама³, не те що не заперечується, а постійно присутній в ньому тому має право включатись у загальне тло метадискурсу масмедіа і вивчатись як його частина.

Порівняємо дані з цього приводу дані спеціально проведених досліджень сприйняття рекламних кліпів та різних видів реклами на перетині 2000-х років та сучасні.

Таблиця 1

ЧИ ВВАЖАЄТЕ ВИ, ЩО З ПОЯВОЮ РЕКЛАМИ ЖИТТЯ СТАЛО:

	1996	1998	2002
різноманітним	64,9	45,8	38,7
цікавішим	52,1	26,0	34,5
повноцінним	38,3	9,4	7,3
духовно багатшим	14,9	5,2	4,2
занепокійливим	16,0	18,8	25,5
більш сумним	5,3	7,3	11,5
збіднілим	4,3	6,3	14,6
благополучнішим	8,5	4,2	6,7

Джерело: Суська, О.О. (2003). *Інформаційне поле особистості.*

Формування інформаційного вибору аудиторії в умовах сучасного соціокультурного середовища: Монографія. Київ: ДАКККіМ, 105.

¹ Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018). Печончик, Т. (ред.) (2018). *Резюме дослідження.* Київ, 7.

² Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018). Печончик, Т. (ред.) (2018). *Резюме дослідження.* Київ, 82.

³ Суська, О.О. (2003). *Інформаційне поле особистості. Формування інформаційного вибору аудиторії в умовах сучасного соціокультурного середовища:* Монографія. Київ: ДАКККіМ, 103-109.

З цього порівняння чітко видно, що в 1998 і в 2002 році, в порівнянні з 1996 роком збільшується частка людей, які вважають, що реклама має негативний вплив на їх життя, тому що соціально-економічний стан погіршується, а тиск реклами все збільшується. З цієї причини людина почуває себе розгубленою, тобто, коли вона не може придбати те, що так яскраво порекламоване і викликає нестримне підсвідоме бажання мати таку річ – внутрішньо переживається дисонанс між можливістю та бажанням. Позитивне ставлення до ролі реклами у житті зберігають трохи більше третини опитаних, з погляду на те, що вони вважають, що з появою реклами життя стало більш різноманітним. Дуже значущим, у порівнянні з вище наведеним, є ставлення молоді до впливу реклами на особистість (див. Табл.2).

Таблиця 2

ЯКИМ ЧИНОМ ВПЛИВАЄ РЕКЛАМА НА ОСОБИСТІТЬ

	1996	1998	2002
Вплив гуманізуючий	21,3%	8,3 %	8,5%
Вплив дегуманізуючий	9,6 %	22,9 %	28,5%
Не впливає	67%	60,4 %	61,8%

Джерело: Сусьська, О.О. (2003). *Інформаційне поле особистості*.

Формування інформаційного вибору аудиторії в умовах сучасного соціокультурного середовища: Монографія. Київ: ДАКККиМ, 105.

З плином часу все більша кількість людей розуміє, що реклама може справляти негативний вплив на особистість людини (відсоткове співвідношення порівняно в 1996 та 1998 роках змінилося в 2,5 рази). Також все менша частина молоді вважає, що реклама має позитивний вплив на свідомість людини, а саме з погляду на особливості розвитку людини в наш кризовий час. Як бачимо, зберігається велика частина молоді, яка вважає, що рекламна продукція не впливає на неї ніяким чином., що робить саме цю частину найбільш уразливою і незахищеною перед цим впливом. У сучасних дослідженнях (Бастун Н.А., Кокарева М.В., Соснюк О.П., Соснюк Є.О, ін.) артикулюються такі базові характеристики оцінки соціальної реклами, а саме, «здатність: викликати інтерес, бути зрозумілою, близькою по духу, привертати увагу оригінальністю, викликати почуття довіри, привертати увагу яскравістю, інформувати про шкідливість тютюнопаління, викликати бажання дотримуватись здорового способу життя, спонукати замислитись про шкідливість тютюнопаління, викликати бажання поділитися враженнями з друзями¹. Такі спостереження сприймання реклами були зроблені дослідниками у 2013-2014рр.

Сприймання реклами (і політична реклама не є виключенням) залежить багато в чому від якості життя і рівня соціального самопочуття. Найвищий рівень інтегрального індексу соціального самопочуття в світі мають країни Скандинавії: 70-80 пунктів. Якщо в Україні цей показник нижчий 40, то у громадян негативна оцінка задоволеності життям у суспільстві. Тобто, за роки незалежності українське суспільство ніколи не мало навіть нейтрального Інтегрального індексу соціального самопочуття. Саме так, в інтерв'ю Громадському радіо, заступник директора Інституту соціології НАНУ Є.І. Головаха наголосив, що «коли громадяни України думають про майбутнє України, у 2017р. вони найбільше відчують надію (47%), тривогу (35%), оптимізм (21%) і страх (17%)»².

Ставлення до реклами в сучасній кризовій ситуації відрізняється від минулих «спокійних часів». Якщо порівняти, наприклад, сучасні дані про використання Інтернету (саме в розрізі питань, що стосуються товарної реклами, а також розповсюдження реклами як засобу заробітку), то отримаємо цікаві дані (див. Табл. 3).

¹ Соснюк, О.П., Соснюк, Є.О. (2013). Особливості сприймання підлітками різних типів соціальної реклами. <<http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.176.pdf>> (2019, січень, 06).

² Інтегральний Індекс соціального самопочуття. Інтерв'ю Є.І.Головахи Громадському радіо 22 серпня 2017 р. <<https://hromadske.radio/news/2017/08/22/ukrayinci-blyzki-do-istorychnogo-rekordu-zadovolenosti-svoym-suspilstvom-sociolog>> (2019, січень, 06)

З якою метою Ви використовуєте Інтернет?

	2010	2012	2014	2016
Шукаю інформацію про товари/послуги	26,1	27,0	27,0	34,5
Здійснюю покупки он-лайн	6,2	13,9	16,4	25,4
Підробляю (створюю сайти на замовлення, поширюю рекламу тощо)	3,0	2,0	2,0	3,6

Джерело: Ворона, В., Шульга, М. (ред.) (2016). *Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін, вип. 3 (17)*. Київ: Інститут соціології НАНУ, 511.

Подолання дефіциту глибинної аналітики та переосмислення процесів, що відбуваються на різних щаблях інформаційного обміну, зокрема, особливостей дискурсивних практик та внутрішніх змін у медіакommунікативній активності персоніфікованого суб'єкта, яка здійснюється ним з метою формування інформаційного поля в сучасному просторі медіакommунікацій, зосереджує увагу науковця на особливостях метадискурсу масмедіа. Сучасний медіадискурс «набуває універсальності, бо інформаційний вибір аудиторії стає більш технологічним, потребує все більш серйозних навичок <...> Ті, хто не бажає або з якихось причин не може оволодіти цими навичками та використовувати нові технічні пристрої та їхні можливості, опиняються «аутсайдерами» та відчувають на собі всі негативні наслідки відчуження та інформаційної нерівності»¹.

В рамках вивчення медіадискурсу, здійсненого автором статті, виявлено, що інформаційні потоки не є «самоконтрольованими»², й не мають спонтанної плинності, як, наприклад, хвильові потоки світла у фізиці, або потоки енергії. Саме за улюбленою метафорою Жіля Делеза про наявність контролю або «влади стимуляторів» можна розгортати думку щодо ймовірного наближення когнітивних і комунікативних парадигм, аналізу структури і змісту дискурсу в середині медіасистем. Поява комп'ютерних мереж, нові інформаційні технології дозволяють поступово викристалізуватись та сформуватись новому типу користувача – персоніфікованому суб'єкту медіакommунікацій. Для нього метадискурс масової комунікації, його інформаційні потоки є невід'ємною частиною повсякденного життя, стають поступово засобом існування (як це показано в таблиці 3), займають значне місце як в житті пересічної людини, так і соціальних груп та спільнот.

Окреме питання становить проблема довіри до засобів масової інформації. Ця проблема інспірує багато суміжних питань про наявність або відсутність самодостатності (аутопойезису) в сучасних ЗМІ, а також гостроту проблеми реальних можливостей «управління інформаційними потоками» в параметрах узвичаєних для владних структур.

Наведені в таблиці 4 дані свідчать про зростаючу недовіру до ЗМІ протягом останніх років. В таких умовах використовувати медійний дискурс в електоральних цілях необхідно дуже обережно, про це повинні пам'ятати всі кандидати на виборні пости держави. Проте, політична телевізійна реклама продовжує вважатися особливо дієвим механізмом впливу на електорат. Адже серед впливових факторів політичної реклами є її впізнаваність.

У ЗМІ формуються не лише самостійні рекламні жанри, а й типи звернень, що склалися на основі конкретної жанрової структури медіакommунікативного каналу. Для преси основними є оголошення, рекламні модулі (які можуть містити і листівкові, і плакатні, й інші варіанти, що мають площинне втілення), а також весь спектр газетно-журнальних жанрів, які несуть рекламну ідею.

Телебачення істотно впливає на аудиторію, надаючи візуальну картину, яку окремі групи аудиторії сприймають як документальну, або принаймні – досить вірогідну (адже зорові образи запам'ятовуються краще, ніж вербальні, і довше зберігаються в пам'яті). У телевізійній рекламі можна виокремити чотири групи:

- рекламні кліпи побудовані за принципом прямого спілкування з глядачами, виступи кандидатів перед телеаудиторією, теледебати, ін.,

¹ Сусская, О.А. (2018). *Медиадискурс в мультикультурном информационном пространстве*: [Академические монографии]. Киев: SIK GROUP, 134.

² Делез, Ж. (2000). *Общество контроля: postscriptum*. <<http://my.arcto.ru/public/9deleuze.htm>> (2018, травень, 21).

**ЯКИЙ РІВЕНЬ ВАШОЇ ДОВІРИ ЗАСОБАМ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
(ТЕЛЕБАЧЕННЯ, РАДІО, ГАЗЕТИ)?**

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Зовсім не довіряю	13,8	19,2	12,7	10,4	10,3	10,5	9,9	12,5	10,0	8,6	18,2	19,3
Переважно не довіряю	22,8	20,1	19,2	20,8	20,3	24,3	22,8	24,0	23,4	25,9	27,2	31,6
Важко сказати довіряю, чи ні	39,7	39,2	40,7	39,4	39,2	37,0	35,8	30,3	35,9	25,9	27,2	27,7
Переважно довіряю	17,2	17,6	21,5	25,1	25,8	24,4	29,1	29,9	29,0	27,6	23,3	20,0
Цілком довіряю	2,7	4,0	4,7	3,8	3,6	3,5	2,3	3,1	1,7	2,3	1,9	1,2
Не відповіли	3,8	0,0	1,2	0,6	0,8	0,3	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2
Середній* бал	2,7	2,7	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,6	2,5

Джерело: Ворона, В., Шульга, М. (ред.) (2016). *Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін, вип. 3 (17)*. Київ: Інститут соціології НАНУ, 456.

* Середній бал розраховувався для 5-ти бальної шкали, де 1 – повна недовіра, а 5 – повна довіра. Відповідно, чим більше середній бал (чим ближче він до 5), тим більшим є рівень довіри. Середній бал розраховувався для тих респондентів, хто відпові на поставлене запитання.

- рекламні «виступи» із засобами «укритої реклами»: ролики, відеокліпи, відеофільми,
- рекламні телепередачі, політичні шоу та відеофільми,
- укрита реклама в формах традиційних телевізійних жанрів,
- спеціально адаптовані до рекламних цілей матеріали.

В традиційних «уживаних» формулах використання політичної телевізійної реклами часто-густо проглядають патерналистські традиції – «оповивання» мас-медіа пеленою нібито притаманних ним надзвичайних влад: над керуючими соціальними структурами, над конкретними організаціями; над певними людьми (й навіть членами родин) – призвели до розгалуження соціологічного бачення й виміру справжніх можливостей та функціональних проявів ЗМІ від «побутового», повсякденного їх сприйняття (в дусі «культивацийного підходу» Дж.Гербнера), яке втілене в поведінці аудиторії мас-медіа (при тому, втілене свідомими чи вимушеними звичками колишньої «прихильності» до електронних масмедіа) та новими можливостями «включеності» в інформаційний простір.

Всі вищезазначені чинники зумовили наступні міркування щодо теоретико-методологічних підходів до рішення проблеми управління інформаційними потоками в нових умовах, де головним вектором стає рух від імперативу – до взаємодії в медіакомунікативному просторі:

а) необхідність внутрішнього розгалуження і типологізації медіацентричних і реципієнтоцентричних теорій мас-медіа, в т.ч. за ознаками приналежності до певних станів суспільства та типів соціального устрою;

б) виявлення сучасних особливостей масмедійного дискурсу з урахуванням нових можливостей та моделей медіакомунікації;

в) визнання основною *persona grata* комунікативної дії в умовах сучасного масмедійного середовища не джерела (каналу) масової інформації, а індивіда-отримувача інформації, персоніфікованого суб'єкта медіакомунікації;

г) визначення метою здійснення контакту – *комунікативну взаємодію* між акторами медіапростору, відсутність якої розриває соціокомунікативні зв'язки не тільки між індивідами, але й групами і цілими поколіннями, що дозволяє визначити медіасередовище, насамперед, як середовище міжкультурної комунікації¹;

¹ Сусская, О.А. (2018). *Медиадискурс в мультикультурном информационном пространстве*: Академические монографии. Киев: SIK GROUP.

д) головним фактором *успішної комунікації* в медійному просторі вважати не спрямованість інформаційних потоків, а набуття особистістю можливостей усвідомлення інформаційних потреб, спрямування зусиль для здійснення інформаційного вибору, в т.ч. засвоєння навичок та компетенцій формування власного інформаційного поля.

Проблема врівноваження ситуації щодо переходу від імперативу – до взаємодії в управлінні інформаційними потоками (тим паче під час криз, електоральних кампаній тощо) фактично є проблемою вирішення наступних суперечностей:

- між необхідністю розширення інформаційного поля суб'єкта та осмислення журналістами аутопойезису масмедійних систем (з метою диференціації дискурсів і соціокомунікативних практик в цій царині),

- між реальним станом структурних перетворень у ЗМІ (зокрема, в системах медіаменеджменту) та рівнем їх адаптованості до нових умов інтерактивності у зв'язку з появою нового статусу персоніфікованого суб'єкта в медіапросторі,

- між наявністю комунікативної асиметрії сучасного медіадискурсу та актуальними медіакомунікативними практиками персоніфікованих суб'єктів, що втілюють новітні формати структурних трансформацій медіареальності.

Як *висновок* можна зазначити, що викладені проблеми удосконалення управління інформаційними потоками та *суперечності, що відбивають сучасні зміни комунікативних відносин* у медіапросторі спонукають до переосмислення теоретико-методологічних підходів до вивчення трансформацій комунікативної взаємодії в глобальному медіапросторі, медіадискурсивних практик, включивши крім публічності царину приватного вибору джерел інформації, а також до використання концепції інформаційного поля персоніфікованого суб'єкта медіакомунікацій з метою удосконалення та актуалізації системи методологічних засад науково-практичного освоєння і осмислення процесів, що відбуваються нині в медіакомунікативному просторі.

References:

1. Delez, Zh. (2000). Obshhestvo kontrolya: postscriptum [Control Society: postscriptum]. *Elementy* [Elements], Issue 9. <<http://my.arcto.ru/public/9deleuze.htm>> (2018, May, 21). [in Russian].
2. Intehralnyj Indeks socialnogo samopochuttja. Intervju Ye.I.Holovahy Hromadskomu radio 22 serpnja 2017 r. [Integral Index of Social Well-being. Interview by E.I.Golovahi to the Public Radio on August 22, 2017]. <<https://hromadske.radio/news/2017/08/22/ukrayinci-blyzki-do-istorychnogo-rekordu-zadovolenosti-svoyim-suspilstvom-sociolog>> (2019, January, 06) [in Ukrainian].
3. Matvijenko, O.V. (2004). *Osnovy Informacijnogo menedzhmentu* [Fundamentals of Information Management]. Kyiv: TsUL. [in Ukrainian].
4. Susska, O.O. (2003). *Informacijne pole osobystosti. Formuvannya informacijnogo vyboru audytoriji v umovah suchasnogo sociokul'turnogo seredovyshha*. Monografiya [Information field of personality. Formation of informational choice of the audience in the conditions of modern socio-cultural environment: Monograph]. Kyiv: DAKKKiM. [in Ukrainian].
5. Susska, O.O. (2013). Interpretatyvni mozhlyvosti teorii vidpovidnosti informatsijnogo polya indyvida. [Interpretative possibilities of the theory of the correspondence of the information field of the individual]. *Sociologija: teorija, metody, marketing* [Sociology: theory, methods, marketing], no. 1, 131-139. [in Ukrainian].
6. Susska, O.O. (2013). *Personifikaciya informacijnogo obminu*. Monografiya [Personalization of information exchange. Monograph]. Kyiv: Vyd-vo «Logos». [in Ukrainian].
7. Susska, O.O. (2017). Suchasni pidhody do evoluciji komunikacijnykh procesiv v konteksti transformaciji mediasystem [Modern Approaches to the Evolution of Communication Processes in the Context of Transformation of Mediasystems]. *European Political and Law Discourse*, Volume 4, Issue 2, 195-201. [in Ukrainian].
8. Susskaja, O.A. (2018). Media discourse v mul'tykul'turnom informacijnom prostranstve. Akademicheskije monografiji [Media discourse in the multicultural informational space: Academic monographs]. Kyiv: SIK GROUP. [in Russian].
9. Shcho ukrajintci znajut i dumajut pro prava ljudyny: ocinka zmin (2016-2018). Pechonchuk, T. (2018). *Rezjume doslidzhennya* [What Ukrainians know and think about human rights: assessment of changes (2016-2018). Summary of research. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Vorona, V., Shulha, M. (ed.) (2016). *Ukrayinske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: Monitoring of social changes]. Kyiv: Instytut sociolohiyi NANU. [in Ukrainian].

Lilit Avagyan

University of Gdansk, Poland

CYBERCRIME AS A NEW PHENOMENON. ARTICLE 10 (FREEDOM OF EXPRESSION) OF ECHR THROUGH THE INTERNET AND THE ISSUES OF DEFAMATION AND INSULT UNDER ARMENIAN LEGISLATION

The article discusses the crimes committed through the internet – Cybercrime, as in the 21st century internet web, social websites, e-mails became an inseparable part of the up-to-date social and public relations. However, the global and positive character of the internet shifted internal crimes to international ones. Therefore, cybercrimes are discussed within the ambit of this paper, with the particular reference to the protection of Article 10 – Freedom of Expression of European Court of human rights (ECHR) through the internet by illustrating international conventions due in place for affirming and protecting this basic human right. Moreover, the state positive obligation towards its individuals is discussed alongside with the ECHR case law. Furthermore, the Armenian legislative regulations with regards to Freedom of Expression is presented and the gaps of proper judicial protection after the decriminalization of the article of defamation and insult is discussed as well as recommendations made for the further improvement of shortcomings and the level of compliance of Article 10 of ECHR.

Keywords: Cybercrime, ECHR, ECtHR Freedom of Expression, human rights, computer, crime, defamation, Civil Code.

The first personal computers became popular in 1980s of pervious century which led to the further development of computer systems. This new global digital environment created new pace of human activities in the local, regional and global level. At one point those activities are not real because of the virtual nature, but on the other side they are an essential and inseparable part of nowadays citizens lives. As of today we actively share different types of information on the Internet, put comments in social websites, likes in Facebook, Instagram, simultaneously freely expressing our thoughts and exercising our human rights. Thus, it is an unequivocal fact that today internet is a vital part of our lives.

Therefore, Information legally made available in one country is available globally – even in countries where the publication of such information is criminalized. Thus, the global character of internet shifted the originally local crimes into transnational crimes and the new global digital environment became a new arena for unlawful behavior, such as:

- dissemination of hate speech;
- child pornography;
- incitement to violence;
- identity theft;
- fraud;
- money laundering;
- terrorism and new emerging cybercrimes.

However, currently, the universal definition of the term “Cybercrime” does not exist. Various attempts were done to give a definition in a more or less broad or narrow sense.

Thus United Nations broke Cybercrime into two categories and defined as:

- Cybercrime in a narrow sense (computer crime): Any illegal behavior directed by means of electronic operations that targets the security of computer systems and the data processed by them.
- Cybercrime in a broader sense (computer-related crime): Any illegal behavior committed by means of, or in relation to, a computer system or network, including such crimes as illegal possession [and] offering or distributing information by means of a computer system or network”¹.

¹ Scene of the Cybercrime, Second Edition, Littlejohn Shinder and Michael Cross, July 21, 2008 / 10th UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, 2000, A/CONF.187/10, page 5.

Freedom of expression as a key human right is not a new phenomenon and the importance of it as the cornerstone of the democratic society proved several times. Indeed, Freedom of Expression is the vital basis of democratic countries, as the right to freely state ideas on various issues and concerns without any limitation and any fear to be punished by authorities plays an important role for the a healthy society. Therefore, it has a vital significance to entitle every person to form his own opinions and beliefs, which is a main guarantee to develop his personality and achieve liberty.

Therefore, the right of freedom of expression, it is protected by many fundamental international instruments.

Accordingly, Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights says:

“Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers”¹.

This right is further specified and made legally binding in Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights and in Article 10 of the European Convention on Human Rights.

Freedom of expression is also protected in the regional human rights systems. Article 10 of ECHR, which was ratified by the Republic of Armenia in 2002, provides in part “Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers”. The limitations on that freedom foreseen in Article 10 § 2: “The exercise of these freedoms, since it carries with it duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society, in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for preventing the disclosure of information received in confidence, or for maintaining the authority and impartiality of the judiciary.”

Hence, Freedom of expression, protected by Article 10 § 1 constitutes an essential basis of a democratic society and the limitations on that freedom are interpreted strictly.

The guarantee of freedom of expression applies to all forms of expression, not only those that fit in with majority viewpoints and perspectives. The European Court of Human Rights (ECtHR) has repeatedly stated: “Freedom of expression . . . is applicable not only to “information” or “ideas” that are favorably received or regarded as inoffensive or as a matter of indifference, but also to those that offend, shock or disturb the State or any sector of the population. Such are the demands of that pluralism, tolerance and broadmindedness without which there can be no “democratic society”².

The crimes conducted via internet challenged the basic human rights of citizens inside States which lead to the new approaches of current changing environments that goes beyond traditional interpretation of ECHR, but extended alongside to the negative obligation to the positive obligation, which requires states to make an such an environment through the adequate legislation and sophisticated mechanisms. States obtain positive right towards freedom of speech, which means that governments not only should refrain from unlawful interference but also have an obligation to provide with necessary tools for transaction of that right.

In the judgment Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine the European Court of Human Rights, for the first time, acknowledged that Article 10 of the Convention had to be interpreted as imposing on States a positive obligation to create an appropriate regulatory framework to ensure effective protection of journalists’ freedom of expression on the Internet³.

The recognition by the European Court of a *horizontal effect* of Article 10, assessing interferences with the right to freedom of expression by private persons or corporate organizations, and of the *positive obligations* for member states to protect and effectively create an environment for guaranteeing the right to freedom of expression has further extended the scope of that right as the interpretation of the Convention “in the light of present-day conditions” must take into account the specific nature of the Internet as a “modern means of imparting information”⁴. Therefore, internet publications fall within the scope of Article 10.

¹ Universal Declaration of Human Rights (UDHR), UN General Assembly Resolution 217A(III), adopted 10 December 194.

² Handyside v. United Kingdom, Application No. 5493/72, paragraph 49, ECHR 7 December 1976.

³ Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine, no. 33014/05, ECHR 5 May 2011.

⁴ Internet: case-law of the European Court of Human Rights Updated: June 2015.

Nevertheless, Article 10 as mentioned above does not guarantee unlimited freedom of expression, but the scope of Article 10 covers criticism or satire as court deems that without these “democratic society” cannot exist.

Domestic courts must give relevant and sufficient reasons for the justification a judgment finding that someone has committed defamation on the Internet which Court will have to test. Indeed, hate speech does not benefit from the protection of Article 10 of the Convention . As in *Perrin v. the United Kingdom* the Court rejected the applicant’s complaint under Article 10 of the Convention as inadmissible (manifestly ill-founded). The case is about a French national based in UK who was operating a United States-based Internet company with sexually explicit content for publishing obscene articles on Internet. In these circumstances Court found that criminal conviction considered necessary and proper for a democratic society and was not disproportionate¹.

Article 42 of the Constitution of Republic of Armenia (RA), which was amended in 2015, also prescribes the right to freedom of expression which includes everyone’s right both to openly express ideas and hold opinions as well as to seek, receive and impart information and ideas through any mean of information without any interference by public or local authorities and regardless of frontiers. Even more, the amendments of the Constitution guarantee the freedom of media (press, radio, TV) and particularly operation of independent public television and radio, which offer diversity of educational, informational, cultural and entertainment programs.

Moreover, in accordance with the Article 5 (3) of the Constitution of the Republic of Armenia “In case of any conflict between the norms of international treaties ratified by the Republic of Armenia and those of laws, the norms of international treaty should apply”².

Consequently, chapter 24 of RA Criminal code is devoted to crimes against computer information security. Also, besides the scope of the chapter 24, Article 144, Article 166 and Article 263 set forth the protection referring to illegal collecting, keeping, use and dissemination of information pertaining to personal or family life, Involving a child into antisocial activity as well as illegal dissemination of pornographic materials³.

In Armenia the criminal investigations of the crimes against computer security are implemented by the criminal investigation units of the RA Police established in 2005. The division to combat against cybercrimes further supplemented in order to provide every day implementation of 24/7 contact point.

In 2007 Parliamentary Assembly of Council of Europe invited states to repeal or amend criminal defamation provisions⁴. In accordance with the Council of Europe resolution “Towards decriminalization of defamation” ten Council of Europe member countries, including Armenia, initiated corresponding legislative reform towards the decriminalization of insult and defamation. The Republic of Armenia decriminalized libel and insult laws in an attempt to regulate relations between the media and public officials and as a result of that the issue is regulated exclusively in a framework of civil law.

Previously, defamation and insult were covered and regulated through the Articles 135 and 136 of Criminal Code of the Republic of Armenia adopted in 18 April, 2003.

Considering current regulation in Armenia with regard defamation and insult consulted by means of internet we can come into conclusion that effective judicial mechanism currently is not in place, as before May 2010 the Republic of Armenia legislation prescribed both civil and criminal regulation for the protection of honor and dignity.

Nevertheless, Article 19 (1) of the Civil Code provides that:

"The honor, dignity and business reputation of a person should be protected from the publicly pronounced insult and defamation by another person in cases and order prescribed by this Code and other statutes."

In particular, the article 1087.1 was included in RA Civil Code from May of 2010 which regulates defamation and insult by the “Procedure for and Conditions of Compensation for the Damage Caused to Honor, Dignity and Business Reputation“.

¹ *Stephane Laurent Perrin against the United Kingdom*, Application no. 5446/03, ECHR 2005.

² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է՝ 06.12.2015.

³ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ընդունվել է՝ 18.04.2003.

⁴ Recommendation 1814 (2007) and Resolution 1577 (2007) of the Parliamentary Assembly “Towards decriminalization of defamation”, <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11684&Lang=EN>

According to the Article 1087.1 part 1:

“The person whose honor, dignity or business reputation have been disgraced through insult or slander, may apply to court against the person having insulted or slandered.

According to the Article 1087.1 part 2 Insult is defined as:

“a public expression by means of speech, picture, voice, sign or by any other form of publicity with the intention of causing harm to honor, dignity and business reputation”.

However, based on the second part-public statement may not be deemed as an insult in the given situation and by virtue of its content where it is based on accurate facts (except for congenital disorders). The provisions further elaborate that the statement cannot be deemed to have been made with the purpose of discrediting a person if that statement in the given situation and content is made due to an “overweighing public interest”.

According to part 3 of the same article slander is:

“Within the meaning of this Code, slander shall be deemed as public communication of factual data (statement of fact) relating to a person, which do not correspond to the reality and disgrace the honor, dignity or business reputation thereof.”¹

Under the provisions of the same article a person shall have the right to require, under a judicial procedure, from the person having insulted or slandered him or her to compensate the damage only if the person who caused insult or slander is known.

The judicial protection enshrined in the article 1087.1 also extends to the part 5 of article 22 of RA Civil Code:

“The damage caused to a person upon illegal use of his or her name shall be subject to compensation in accordance with this Code.

In case of distorting or using the name of a citizen in a way or in a form that affects his or her honor, dignity or business reputation, the rules provided for by Article 1087.1 of this Code shall apply”.²

Those protection enshrined in abovementioned articles are effective if the identity of offender is discovered. But the remaining cases where the gathering, preserving and using of such information conducted through by anonymous users of computer systems or through the internet, the protection enshrined of Civil Code within previously discussed articles does not operate and protect adequately. In this situation even if the use of personal data can be qualifies as “defamation”, the legislative regulation cannot be considered sufficiently effective, because the lack of opportunity to bring a civil lawsuit against the offender.

Whereas laws must provide effective protection in regard to the dissemination of offensive statements, which become the most common problem in line with the development of the Internet.

But the Civil Code provisions must be stipulated in a way that will preclude the exemption of liability in favor of defamatory speech. The existence of such provisions may pose a threat to protection of the right of Freedom of Expression of the European Convention on Human Rights and is likely to be determined as a violation and cause a noncompliance to the Armenia’s Positive obligation towards its individuals.

Thus, to sum up, within the ambit of this paper the essence of cybercrime as the new and unprecedented threat to the nowadays world discussed which, undoubtedly, requires effective combat efforts. As one chain of this changing environment, Armenia must also define clear and concise techniques as well as proper legislation for fighting against cybercrime, As already mentioned above the new informational society has created such an environment that existing legal concepts are challenged, particularly, criminals are located in a place which critically differs from the effects of their illegal acts.

While various international documents enable very broad protections for expression, however, freedom of speech is not an absolute right and is subject to number of limitations. The exercise of the rights regarding freedom of expression is subject to certain restrictions. Given what has been outlined in the present paper in terms of progress and effectiveness of state work schemes it should, however, be highlighted that there still exist major gaps in regulation of the concepts of defamation and insult, as well as non-pecuniary compensation in case of the harm to one’s honor, dignity or reputation through the internet. Even if the article prescribes criminal liability, nevertheless some concepts in this article also can be

¹ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, ընդունվել է 05.05.1998

² Հայաստանի Հանրապետության օրենքը Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական Օրենսգրքում Փոփոխություններ և Լրացումներ կատարելու մասին, ընդունվել է 18.05.2010

defined as not effective protection in case of use of personal data and information related to the person. Moreover, as highlighted above if the offence conducted through the internet where the process of discovering a criminal itself very risky.

Though the Republic of Armenia has initiated and gradually implements the institution of moral damage, there are still, some further legislative changes are required. Therefore, there is a need to overcome the legal omission and legally regulate the problem of a defense from non-public insult or defamation. Moreover, a particular measure must be implemented in the *Civil Code of RA aiming to enable everyone with the legal tool to demand the Court to hold that the spread statements are false when it is not possible to identify concrete person who is liable for it.*

References:

1. Scene of the Cybercrime, Second Edition, Littlejohn Shinder and Michael Cross, July 21, 2008 / 10th UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, 2000, A/CONF.187/10 [in English]
2. Universal Declaration of Human Rights (UDHR), UN General Assembly Resolution 217A(III), adopted 10 December 1948 [in English].
3. Handyside v. United Kingdom, Application No. 5493/72, paragraph 49, ECHR 7 December 1976 [in English].
4. Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine , no. 33014/05, 5 May 2011 [in English].
5. Internet: case-law of the European Court of Human Rights Updated: June 2015 [in English].
6. Stephane Laurent Perrin against the United Kingdom, Application no. 5446/03, ECHR 2005 [in English].
7. Hayastani Hanrapetutyun Sahmanadrutyun popoxutyunnerov, yndunvel e 06.12.2015 Constitution of the Republic of Armenia (with amendments) adopted 06.12.2015 [in Armenian].
8. Hayastani Hanrapetutyun qreakan orengirq, yndunvel e 18.04.2013 Criminal Code of The Republic of Armenia, 18.04.2003 [in Armenian].
9. Recommendation 1814 (2007) and Resolution 1577 (2007) of the Parliamentary Assembly “Towards decriminalization of defamation” [in English].
10. Hajastani Hanrapetutyun qaxaqaciakan iravunq, yndunvel e 05.05.1998. Civil Code of Republic of Armenia, adopted on May 5, 1998 [in Armenian].
11. Hayastani Hanrapetutyun orenqy Hayastani Hanrapetutyun qaxaqaciakan orengirqum popoxutyunner ev lracumner katarelu masin, yndunvel e 18.05.2010 (The Republic of Armenia Law on Making Amendments to the Republic of Armenia Civil Code)adopted on 18 May, 2010 [in Armenian].

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stranek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

PŘÍKLADY ÚPRAVY BIBLIOGRAFICKÉHO POPISU ZDROJŮ A LITERATURY DLE POŽADAVKŮ APA-STYLE

Všeobecná pravidla:

Bibliografický popis zdrojů a literatury v odkazech na každé stránce a v transliterovaném seznamu literatury (references) musí být zpracován na základě norem APA-Style, v souladu s požadavky APA (American Psychological Association). Níže jsou uvedeny příklady zpracování nejběžnějších bibliografických zdrojů. Více informace dostanete na stránce <http://www.apastyle.org>.

Při úpravě bibliografických popisů zdrojů a literatury dejte si pozor na způsob psaní: rovně a kurzivou (*Italic*) a také na postupnost umístění prvků odkazu.

Paginální odkazy na zdroje a literaturu se uvádí v původním jazyce (v jazyce originálů), totiž nepřekládají se a netransliterují se. Citace jsou také uváděny v původním jazyce článku.

Seznam literatury (references) na konci článku se uvádí latinkou. Pokud se musí uvést odkaz na články v písmu cyrilici (včetně článků v ukrajinštině nebo v ruštině) otištěné dříve v časopisech a sbírkách, doporučujeme tuto variantu struktury bibliografických odkazů v sekci References:

- Jméno a příjmení autora/-ů (transliterace);
- Transliterovaný název článku a jeho překlad v angličtině, který má být umístěn v hranatých závorkách: [];
- Název zdroje (transliterace) a překlad jeho názvy v jazyce anglickém: [];
- Výchozí údaje s anglickým zápisem.

V seznamu literatury (references) místo vydání pro zdroje v jazyce anglickém a ukrajinském se uvádí v angličtině, a název nakladatelství se transliteruje.

Pro automatickou transliteraci názvů zdrojů v písmu cyrilici dá se použít další stránky:

- pro zdroje v ruštině: <http://www.translit.ru>,
- pro zdroje v ukrajinštině: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>.

Odkaz na web-zdroje se má sestavit dalším způsobem: jméno autora web-stránky, název stránky, název web-stránky (píše se kurzivou (*Italic*)), adresu web-stránky oddělenou znaky < >: <URL> a pokud je možné datum poslední návštěvy/ náhledu web-stránky v zaoblených závorkách: () . Název měsíce nahlédnutí do web-stránky se uvádí v jazyce článku.

Pro vaše pohodlí jsou následující příklady uvádění zdrojů a literatury rozděleny podle typu zdroje, a každý se uvádí ve dvou variantách po sobě: první je příklad odkazu na každé stránce, druhý je příklad odkazu na stejný zdroj, jenže jak se má uvádět v seznamu literatury (references).

Monografie:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English].

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian].

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Яковсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Článek v časopise:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75.

doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního shtepeni na substatnih urovnih.

Central European Political Studies Review, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Teze a myšlenky konferencie:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskikh kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta institucijni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Odkazy na web-stránky:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

Odkazy na právní předpisy a právní dokumentaci:

Zákony a nařízení:

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21).

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsijnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017). *Direktiva o razvitii dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015* (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Dohody, konvence, doporučení

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsiynny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21)

Dvoustranné dohody

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ugoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrayiny ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Soudní dokumentace

Dokumentace Mezinárodního soudu

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (do 31. října 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

Kauzy [soudní jednání] ECHR (od 1. listopadu 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Soudní rozhodnutí soukromých zemí

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).

Become a Contributor for the Journal**EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE**

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English:

an abstract (700-900 characters),

a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

RULES AND EXAMPLES OF REFERENCING ACCORDING TO APA-STYLE REQUIREMENTS

General rules:

Bibliographic descriptions of sources and literature in footnotes and transliterated list of sources (references) should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). Below are examples of how to arrange the most common bibliographic sources. For more information see: <http://www.apastyle.org>

When arranging bibliographic descriptions of sources and literature it is necessary to consider regular and cursive (*Italic*) text fonts, as well as the sequence of elements in a reference.

Footnotes should be provided in the original language of a source to which you refer, that is, they are not translated or transliterated. Quotes within the article should be provided in the language of the article.

References at the end of the article should be Latinized. When making bibliographic references to Cyrillic (including Ukrainian and Russian) articles, published in journals and almanacs, we strongly recommend the following structure of references:

- Name of author/authors (transliterated);
- original title of the article transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- original title of the source transliterated by Latin symbols and its English translation in square brackets [];
- publisher's imprint information in English.

In References, when indicating a city of publication both in English and Cyrillic sources, the name of the city should be given in English, while the name of the publishing house should be transliterated.

For automatic transliteration of Cyrillic sources, you can use the following resources <http://www.translit.ru> – for sources in Russian; and <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> – for sources in Ukrainian.

When arranging references on website materials, a reference should include author's name, title of the page, name of the site (*typed in Italic font*), site address <URL>, marked by <> symbols, and, if possible, the date when this page was last browsed (in round brackets). The month is provided in the language of the article.

For your convenience, below you can see examples of arranging bibliographic descriptions of sources and literature organized by source type; each one is given in two formats sequentially: the first one is the footnote example; the second is the example of arranging the same source in References.

Monograph:

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co, 99-100.

Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Boston: Addison-Wesley Pub. Co. [in English]

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan. [in English]

Тарасов, В. (1997). *Советская дипломатия в период Корейской войны (1950-1953)*. Москва: Научная книга, 134-150.

Tarasov, V. (1997). *Sovetskaya diplomatiya v period Koreyskoy voynyi (1950-1953)* [Soviet diplomacy during the Korean War (1950-1953)]. Moskva: Nauchnaya kniga. [in Russian]

Калюжнова, Н.Я. Лидина, К.Л. Якобсона, А.Я. (2003). *Регион на перекрестке Востока и Запада: глобализация и конкурентоспособность*. Москва: ТЕИС, 14-21.

Kaljuzhnova, N.Ja., Lidina, K.L., Jakobsona, A.Ja. (2003). *Region na perekrestke Vostoka i Zapada: globalizacija i konkurentosposobnost* [The region at the crossroads of the East and West: globalization and competitiveness]. Moscow: TEIS. [in Russian].

Journal article:

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714.

Bakircioglu, O. (2007). The Application of the Margin of Appreciation Doctrine in Freedom of Expression and Public Morality Cases. *German Law Journal*, 8, 07, 713-714. [in English].

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmateriálního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55>

Musilová, K. (2017). Možnosti aplikace konceptu postmaterialního štěpení na substátních úrovních. *Central European Political Studies Review*, 19(1), 55-75. doi:<http://dx.doi.org/10.5817/CEPSR.2017.1.55> [in Czech].

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67.

Nye, J.S., Owens, W.A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, March/April, 49-67. [in English].

Задорожній, О., Медведєва, М. (2006). Імплементация міжнародних стандартів захисту прав людини в сфері боротьби з інфекційними хворобами в національному праві України. *Український часопис міжнародного права*, 1, 64-76.

Zadorozhnyi, O., Medvedieva, M. (2006). Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny v sferi borotby z infektsiinymy khvorobamy v natsionalnomu pravi Ukrainy [Implementation of international human rights standards to combat infection disease in domestic law Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 1, 64-76. [in Ukrainian].

Conference paper:

Григор'єва, Х.А. (2016). Правові аспекти приватного інвестування у створення сільськогосподарських кооперативів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса)*, 1, 557-559.

Grigorieva, H.A. (2016). Pravovi aspekti privatnogo investuvannya u stvorennia silskogospodarskikh kooperativiv. [Legal aspects of private investment in the creation of agricultural cooperatives]. *Pravovi ta instituciyni mekhanizmi zabezpechennya rozvitku derzhavi ta prava v umovah evrointegracii: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferencii (20 travnya 2016 r., m. Odesa)*. [Legal and institutional mechanisms the development of state and law in the conditions of European integration: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 20, 2016, Odesa)], 1. 557-559. [in Ukrainian].

Давиденко, М.Л., Сірик, О.М. (2013) Сучасні проблемні питання тлумачення статті 152 Кримінального кодексу України. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*, 2, 284-285.

Davidenko, M.L., Sirik, O.M. (2013) Suchasni problemni pitannya tлумachennya statti 152 Kriminal'nogo kodeksu Ukraini. [Current issues of interpretation of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine]. *Pravove zhittya suchasnoi Ukraini: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferencii profesorsko-vikladackogo ta aspirantskogo skladu (m. Odesa, 16-17 travnya 2013 r.)* [The Legal Life of Modern Ukraine: Materials of the International Scientific Conference of the Teaching and Postgraduate Students (Odessa, May 16-17, 2013)], 2, 284-285. [in Ukrainian].

Web-link:

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> [in English]. (2017, February, 01).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> (2017, сентябрь, 18).

Hadiz, V.R., Chryssogelos A. Populism in world politics: A comparative cross-regional perspective. *International Political Science Review: SAGE Journals*. <<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0192512117693908>> [in English]. (2017, September, 18).

Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. *15 минут*. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, ию).

Dokumenty, na osnovanii kotoryh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhliisa 2016. [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut*. [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> [in Russian]. (2017, June, 22).

References to legislative acts and legal documents

Laws and regulations

Закон про виконавче провадження ст. 24. 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Zakon pro vykonavche provadzhennya 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on Enforcement 1999 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 19, 194. [in Ukrainian].

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (2013, листопад, 21)

Tsyvil'nyy kodeks 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Civil Code 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> [in Ukrainian]. (2013, листопад, 21).

Директива о развитии двусторонних отношений Республики Беларусь с Китайской Народной Республикой 2015 (Президент Республики Беларусь). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> (05 мая 2017).

Direktiva o razvitiu dvustoronnih otnoshenij Respubliki Belarus' s Kitajskoj Narodnoj Respublikoj 2015 (Prezident Respubliki Belarus'). [The Directive of the bilateral relations development of the Republic of Belarus with People's Republic of China 2015 (The President of the Republic of Belarus)]. *Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus'*. [National legal Internet-portal of the Republic of Belarus]. <http://www.pravo.by/upload/docs/op/P01500005_1441141200.pdf> [in Russian]. (2017, May, 05).

Проект Закону про виставкову діяльність в Україні 2005 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> (01 грудня 2005).

Proekt Zakonu pro vystavkovu dijal'nist' v Ukraini 2005 (Verkhovna Rada Ukrainy). [The Draft Law on Exhibition Activity in Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Oficijnyj sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=25190> [in Ukrainian]. (2005, December, 01).

Agreements, conventions, recommendations

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21 листопада 2016).

International Covenant on Civil and Political Rights 1966 art 2. (General Assembly of the United Nations) <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> [in English]. (2016, November, 21).

Рекомендация о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение 2004 (Международная организация труда). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21 листопада 2013).

Rekomendacija o razvitii ljudskih resursov: obrazovanie, podgotovka kadrov i nepreryvnoe obuchenie 2004 (Mezhdunarodnaja organizacija truda) [Recommendation on human resources development: education, training and continuing education 2004 (International Labor Organization)]. *Ofitsijnyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> [in English]. (2013, November, 21).

Bilateral agreements

Угода про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування 2012 (Кабінет Міністрів України та Уряд Російської Федерації) *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Ughoda pro spivrobitnytstvo v galuzi aviatsynogo poshuku i ryatuvannya 2012 (Kabinet Ministriv Ukrainy ta Uryad Rosiys'koyi Federatsiyi) [Agreement on cooperation in the field of aviation search and rescue 2012 (Cabinet of Ministers of Ukraine and Government of the Russian Federation)]. *Oficijnyj visnik Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 130. [in Ukrainian].

Judicial documents

Documents of the International Court of Justice

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> (12 вересня 2017)

Case concerning pulp mills on the river Uruguay. Argentina v. Uruguay [2007]. ICJ <<http://www.icj-cij.org/files/case-related/135/15427.pdf>> [in English]. (2017, September 12)

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

The Vienna Convention on Consular Relations. Germany v. USA. (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1. [in English].

ECHR cases (until October 31, 1998)

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A.

Delta v. France (Article 50), 30 January 1990, § 38, Series A no. 191-A. [in English].

ECHR cases (after November 1, 1998)

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II.

Campbell v. Ireland, no. 45678/98, § 24, ECHR 1999-II. [in English].

Judicial decisions of individual countries

Постановление по делу № 16-П [2013] КС РФ. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> (21 июня 2016).

Postanovlenie po delu № 16-P [2013] KS RF. [Resolution in the case No. 16-P [2013] of the Constitutional Court of the Russian Federation]. <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148711/> [in Russian] (2016, June 21).